

DÁM LÁSZLÓ

LAKÓHÁZAK
A NYÍRSÉGBEN

DEBRECEN, 1982

LAKÓHAZAK
A NYÍRSEGBEN

DÁM LÁSZLÓ

LAKÓHÁZAK
A NYÍRSÉGBEN

DEBRECEN, 1982

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
Kiadványa

Szerkeszti:
UJVÁRY ZOLTÁN

Munkatárs:
Bartha Elek

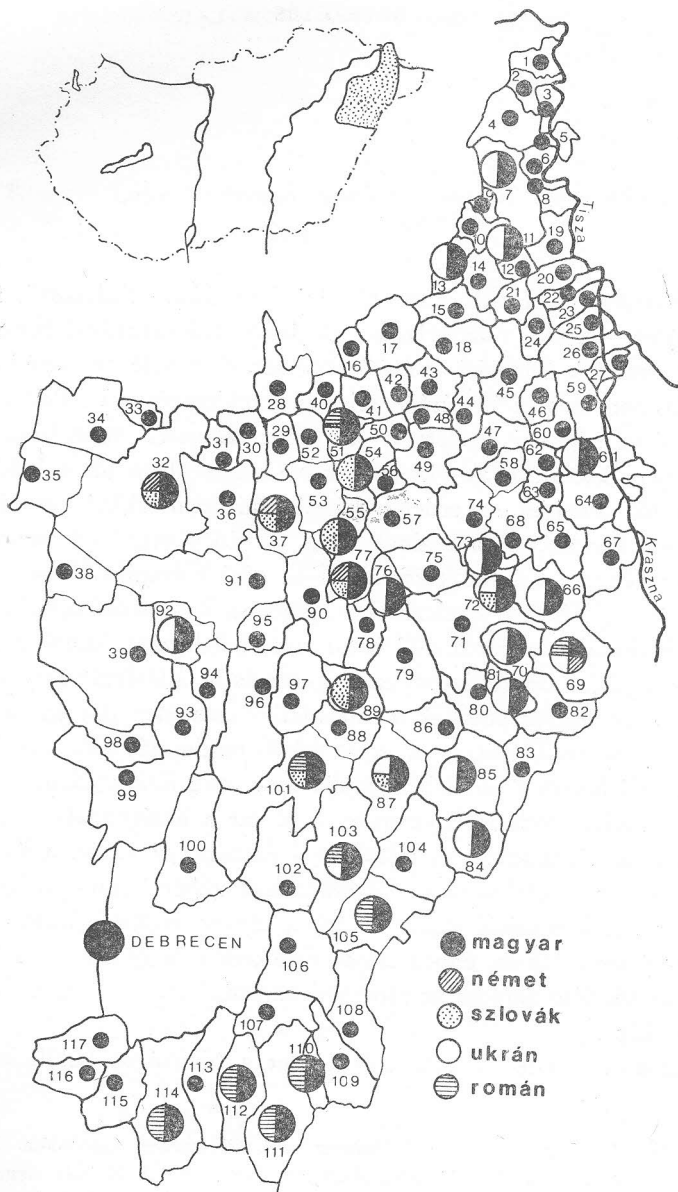
ISSN 0138-9882

A Nyírség, ez a változatos térszíni formákkal rendelkező, futóhokkal és – alföldi viszonylatban gazdag – erdőtakaróval borított tájegység nemcsak földrajzi felépítésében tér el a vele szomszédos területektől, hanem népi kultúrája jellegének tekintetében is. Bár a terület földrajzi és néprajzi értelemben egyaránt szervesen az Alföldhöz tartozik, népi kultúrájának vizsgálatakor számos olyan jelenséggel találkozhatunk, amelyek az erdélyi, kárpátaljai területekkel való intenzív kulturális kapcsolatokra utalnak, s így a vidék bizonyos mértékig átmenetet képez a Kárpátok és az Alföld népi kultúrája között.

A Nyírség néprajzi határainak megvonása korántsem egyszerű probléma. Különösen nehéz a déli határvonal meghúzása, annál is inkább, mert a néprajzi szakirodalom ezzel kapcsolatos állásfoglalásai is ellentmondásosak. Egyes munkák a tájföldrajzi szemlélet alapján ide sorolják a Debrecentől keletre és délre fekvő hajdúsági, bihari területeket is, s a déli határt a Sárrétben jelölik meg, míg *Erdész Sándor* a helyi lakosság véleményét is figyelembe véve ezt a határvonalat Debrecentől északra húzza meg.¹ A tájföldrajzi és néprajzi határ, a különböző történeti és társadalmi okok következtében tehát korántsem esik egybe. A magunk részéről mégis inkább a tágabb értelmű földrajzi tájfogalomból indulunk ki, éppen annak érdekében, hogy a kulturális jelenségek elterjedése alapján az átmeneti határterületeket is megállapíthassuk (1. kép).

Még a fentieknél is nehezebb kérdés a Nyírségen belüli kulturális

1. *Kósa László-Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975. 153.; *Erdész Sándor*: Nyírség. Budapest, 1974. 10.; A Nyírség természetföldrajzi körülhatárolásához 1.: *Borsy Zoltán*: A Nyírség természeti földrajza. Budapest, 1961. 9–13.; *Márton Béla*: A Nyírség helységei. Debrecen, 1929.

1. *kép.* A Nyírség települései és nemzetiségi eredetű falvai. *Kutatópontok jegyzéke:*
1. Tiszaszentmárton, 2. Eperjeske, 3. Tiszaamogyorós, 4. Mándok, 5. Benk, 6. Mezőladány, 7. Tornyospálca, 8. Újkenéz, 9. Jéke, 10. Pap, 11. Nyírlövő, 12. Lövöpetri, 13. Anarcs, 14. Szabolcsbáka, 15. Gyulaháza, 16. Berkesz, 17. Nyírtas, 18. Nyírkársz, 19. Aranyosapáti, 20. Gyüre, 21. Gemzse, 22. Nagyvarsány, 23. Kisvarsány, 24. Ilk, 25. Vásárosnamény, 26. Vitka, 27. Olcsva, 28. Nyírbogdány, 29. Sényő, 30. Nyírtura, 31. Nyírpazony, 32. Nyíregyháza, 33. Nyírszőlős, 34. Nyírtelek, 35. Nagycserkesz, 36. Oros, 37. Napkor, 38. Kálmánháza, 39. Újfehértó, 40. Székely, 41. Ramocsaháza, 42. Laskod, 43. Penteháza, 44. Rohod, 45. Nyírmada, 46. Pusztadobos, 47. Vaja, 48. Nyírjákó, 49. Baktalórántháza, 50. Nyírkércs, 51. Nyíribrony, 52. Nyírtét, 53. Apagy, 54. Levelek, 55. Nagy, 56. Besenyőd, 57. Őr, 58. Ófehértó, 59. Nagydobos, 60. Nyírparasznya, 61. Ópályi, 62. Papos, 63. Jármí, 64. Mátészalka, 65. Nyírmeggyes, 66. Nyírkáta, 67. Nyírcaholy, 68. Hodász, 69. Terem, 70. Nyírvasvári, 71. Nyírbátor, 72. Nyírcaászári, 73. Nyírderzs, 74. Kántorjánosi, 75. Nyírgyulaj, 76. Máriapócs, 77. Pócspetri, 78. Kisléta, 79. Nyírbogát, 80. Pilicse, 81. Nyírpilis, 82. Aporliget, 83. Ömböly, 84. Penészlek, 85. Nyírbéltek, 86. Encsencs, 87. Nyírlugos, 88. Nyírmihálydi, 89. Nyírgelse, 90. Kállósemjén, 91. Nagykálló, 92. Érpatak, 93. Bököny, 94. Geszteréd, 95. Biri, 96. Balkány, 97. Szakoly, 98. Téglás, 99. Hajdúhadház, 100. Hajdúsámson, 101. Nyíradony, 102. Nyírmártonfalva, 103. Nyíracsád, 104. Fülöp, 105. Nyírabrány, 106. Vámospércs, 107. Újléta, 108. Bagamér, 109. Álmosd, 110. Kokad, 111. Nagyléta, 112. Vértés, 113. Monostorpályi, 114. Hosszúpályi, 115. Hajdúbagos, 116. Sáránd, 117. Mikepércs.

régiók elhatárolása, hiszen, mint látni fogjuk, a vidéken több, egymástól eltérő építészeti jellemvonásokat hordozó terület figyelhető meg.

Sajnálatos, hogy ennek a kulturális és etnikai szempontból egyaránt sokszínű tájegységnek a kutatására meglehetősen kevés figyelmet fordított a néprajztudomány. Ha kézbe vesszük a közelmúltban megjelent, Szabolcs-Szatmár megye néprajzi irodalmát közreadó kiadványt,² szembeüvöl, hogy a vizsgálatok elsősorban a folklórisztika tárgykörébe tartozó témákra irányultak, de ennek ellenére itt is igen sok a kimunkálatlan részterület. Ami azonban az anyagi kultúra kutatását illeti, még a legnagyobb és legfontosabb témakörök tekintetében is, néhány lokális jellegű feldolgozáson túl, alig vagy egyáltalán nem rendelkezünk megfelelő ismeretekkel. Különösen vonatkozik ez a népi építészet vizsgálatára. Itt elsősorban *Kiss Lajos*, *Nyárády Mihály*, *Ébner Sán-*

2. Páll István: Szabolcs-Szatmár megye néprajzi bibliográfiája. Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban, VI. Nyíregyháza, 1978.

dor, Erdész Sándor tanulmányai érdemelnek figyelmet,³ de a monografikus összefoglalás igénye csak Erdész Sándor hézagpótló monográfiájában jut kifejezésre, amit azonban a szűkre szabott terjedelem jelentős korlátok közé szorított.⁴

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke több évtizede folytat rendszeres kutatásokat a Nyírség területén.⁵ E munka eredményeit számos tanulmány, több monografikus igényű feldolgozás,⁶ valamint diplomamunkák és doktori értekezések egész sora reprezentálja,⁷ s e tevékenység keretein belül készült el ez a kismonográfia is.

3. Vö. Páll István: i. m. 52–58.

4. Erdész Sándor: Nyírség, i. m. 135–148.

5. Dám László: Néprajzi kutatások Szabolcs-Szatmárban. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 4. sz. 68–70.

6. Jávor Katalin: A parasztcsalád munkamegosztása egy nyírségi faluban. Debrecen, 1966.; Dobrossy István: Dohánytermesztés a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica, 2. Debrecen, 1980.

7. A KLTE Néprajzi Intézetében készült dolgozatok bibliográfiája, 1949–1974. Debrecen–Szolnok, 1974.

A NYÍRSÉG NÉPI ÉPÍTÉSZETÉNEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A Nyírség népi építészeti képét kialakító és befolyásoló földrajzi, történeti, gazdasági, társadalmi és etnikai tényezők részletes bemutatására e kismonográfia keretein belül nincs lehetőségünk. Ez azonban nem is föltétlenül szükséges, hiszen a fenti kérdéskörökből számos kiűnő feldolgozás áll a kutatás rendelkezésére. Az alábbi rövid összefoglalás mellett ezért a recens építészeti anyag tárgyalásakor utalunk a konkrét hatóokokra.

A Nyírség Magyarország második legnagyobb futóhomok területe, amelyet a középkorban, egészen a XVIII. századig nagykiterjedésű, elsősorban tölgyesekből álló erdőtakaró borított. Az erdők irtása már a középkorban megindult, de a folyamat – elsősorban a gazdasági élet szükségleteinek kielégítése, a mezőgazdasági termelés fokozása érdekében – a XVIII. században igen felgyorsult. Ennek következtében a táj legjobb termőterületeit jelentő, homokos lösszel és barnafölddel borított nyugati területei a XVIII. század végére már teljesen erdőtlenné, s itt ma sem találunk jelentősebb erdőket. Az erdőirtás a Nyírség keleti és déli részén azt eredményezte, hogy a vékony termőtalajt a szél hamar elhordta vagy futóhomokkal borította, s ez szükségessé tette az erdők újratelepítését, amelyet a XIX. században az igénytelen akácok nagyarányú meghonosításával oldottak meg. Ma a Nyírség területének kb. 12–12,5⁰/₀-át borítják erdők, de a táj déli részén ez eléri a 26–27⁰/₀-ot is. Ezek az arányok alföldi viszonylatban eléggé magasak.⁸

A természetföldrajzi körülmények, ha nem is döntő mértékben, de jelentősen befolyásolták a táj gazdasági életének alakulását is, hiszen a hagyományos paraszti gazdálkodás minden esetben a természeti körülmények minél hatékonyabb kiaknázására törekszik, de az alacsony

8. Vö. Borsy Zoltán: i. m. 120–137.

termelési és technikai színvonal következtében a táj igen gyakran korlátokat szab a továbbfejlődésnek. A viszonylag szűk határu nyírségi falvakban soha nem volt annyi kaszáló- és legelőterület, amely olyan mérvű extenzív állattartást tett volna lehetővé, mint a szomszédos sárreői, hajdúsági vagy rétközi területeken. Így az állattenyésztés mértéke gyakorlatilag mindvégig az önellátás szintjén maradt, s csak kis mértékben válhatott árutermelővé.

Hasonló a helyzet a földművelés területén is. Gyakorlatilag a múlt század közepéig gabona, elsősorban rozstermelésen alapuló monokultúra jellemezte a vidéket. A földművelés és az állattartás egyensúlyának biztosítása érdekében így hamar általánossá vált a háromnyomásos határhasználati forma, ahol az egyik nyomásba tavaszi, a másikba őszi gabona került, míg a harmadik nyomás az ugar, amit legelőnek használtak. A múlt század végén ezt a háromfordulós szisztémát vetésforgóval is kombinálták. A vetési kényszerrel összekapcsolt nyomásos rendszer nem tette lehetővé a szálás és szemes takarmánynövények termesztését, amelyek így hosszú ideig a nyomáson kívüli területeken kaptak helyet, de mennyiségük korántsem fedezte az állattartás szükségleteit. A szigorú nyomáskényszerrel és a tagosítatlan határral magyarázható az is, hogy Debrecen és Nyíregyháza kivételével jelentős tanács gazdálkodás sem alakulhatott ki.

A múlt század második felében a gazdálkodás struktúrájában jelentős változás ment végbe. Ekkor kerültek be a nyomásba a takarmánynövények, valamint a kapások közül a burgonya, kukorica és a dohány. Ezzel párhuzamosan csökkent az ugarlegelő mennyisége is, s így az állattartás csaknem kizárólag a termesztett takarmányokra alapult, ami az istálló állattartás súlyának növekedését vonta maga után. Az 1860-as évektől a rozs, a kétszeres és a köles mellett a burgonya, a kukorica s a dohány termesztése volt a legjelentősebb, de megnőtt a lucerna, lóhere, bükköny termesztési területe is. A kukorica és burgonya a paraszti gazdaságok saját szükségleteit elégítették ki, s döntő jelentőségük volt az állatok takarmányozásában is. A dohány nagyarányú elterjedését jövedelmező volta is elősegítette, hiszen a szegényparasztság számára ez a speciális növényi kultúra sokkal biztosabb megélhetést nyújtott, mint a más jellegű mezőgazdasági termelés. A dohánytermesztés fellendülése pedig együtt járt egy sajátos életformájú és

igen nagylétszámú paraszti réteg, a dohányosok, kukások kialakulásával.⁹

A nyírségi paraszti gazdálkodás fejlődésének jelentős gátakat szabtak a mindenkori birtokviszonyok is. A falvak többsége uradalmakhoz tartozott, magánföldesúri birtok volt, s sok esetben az uradalmi földek területe jóval meghaladta a jobbágy-szám-parasztság kezén levő föld mennyiségét. Mindezen jelentősen nem változtatott a jobbágyfelszabadítás sem, inkább csak az amúgy is tagolt paraszti társadalom további differenciálódását eredményezte. A Nyírségben hatalmas tömegű nincstelen és szegényparaszti réteg alakult ki, akik az uradalmakban, majd az iparban kerestek megélhetést. „Az 1895-i mezőgazdasági statisztika adatai szerint Szabolcs megyében 25 126 birtok volt. Ebből 0–5 kat. holddal rendelkezett 16 417 gazdasági üzem tulajdonosa, tehát a birtokosok 65⁰/₀-a. Mégis, a megye művelésbe vont területének mindössze 5⁰/₀-át bírták. Ugyanakkor 370 – 100 holdon felüli – birtokos, a földtulajdonosok 1,4⁰/₀-a a megye szántóföldjeinek 63⁰/₀-át vallhatta magáénak.”¹⁰ A szegényparaszti réteg átlagos teleknagysága így mindössze 1,3 kat. hold volt.

Ezek a rendkívüli gazdasági aránytalanságok és az ebből fakadó társadalmi ellentmondások, a kedvezőtlen földrajzi viszonyok, s a mezőgazdasági termelés országos viszonylatban is kiugróan alacsony technikai színvonala nagymértékben hozzájárultak a népi kultúra hagyományos elemeinek konzerválódásához, olyan kezdetleges építészeti-technikai eljárások szinte napjainkig való fentmaradásához, amelyeket más alföldi területeken már csak az emlékezet őriz.

Különösen nagy volt a szociális elmaradottság azokban a falvakban, amelyek az egykori nagy uradalmakhoz tartoztak. Ezek jó része olyan település, amelynek lakosságát részben XVIII. századi telepítésű ukránok, szlovákok és románok adták. Mellettük egyes falvakban németek

9. A fenti kérdéscsoportokat részletesen kifejtik: *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági élete. Debrecen, 1933.; *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 14–33.; *Dobrossy István*: Strukturális változások a Nyírség gazdaságnéprajzában. Doktori értekezés. Debrecen, 1971. DENIA 1270.; *Uő*: Dohánytermesztés... i. m.; *Viga Gyula*: A dél-nyírségi települések paraszti gazdálkodása. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 1. sz. 92–103. Ezek a munkák további bőséges szakirodalommal szolgálnak.

10. *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 32.

is élnek. (A Nyírség nemzetiségi eredetű falvainak elterjedését lásd az 1. képen.)¹¹

A Nyírség idegen eredetű lakosságának településtörténetével több kitűnő tanulmány is foglalkozik (vö. 11. jegyzet), s bár a kutatás rendelkezésére álló adatok nemegyszer ellentmondásosak, a lényeges kérdéseket az eddigi vizsgálatoknak sikerült tisztázniuk. A téma eddigi kutatói a görögkatolikuság nagymérvű nyírségi elterjedését a betelepített ukrán és román lakossággal hozták összefüggésbe. A görögkatolikus vallás azonban jóval szélesebb elterjedésű, mint a nemzetiségi eredetű lakosság, s a legújabb eredmények azt igazolják, hogy a Nyírség területén számolnunk kell egy igen korai keleti szertartású magyar lakosság megtelepülésével.¹²

Meg kell jegyeznünk, hogy az idegen etnikumok száma mindig elenyészően csekély volt a magyar lakossághoz viszonyítva, s ennek következtében kulturális és nyelvi asszimilációjuk igen korán, a múlt század közepére, de legkésőbb a századfordulóra le is zárult. Jelenlétükkel mégis számolnunk kell, hiszen a Nyírség sajátos néprajzi arculatának kiformálásában éppolyan fontos szerepet játszottak, mint a törzsköös magyar lakosság.

11. Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum anno 1773 officiosa confectum. Magyarország helyiségeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Budapest, 1920.; Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, IV. Pesten, 1939. 87-124., 221-254.; Magyarország helységnévtára... Pest, 1863.; Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra - Népi társadalom, VII. Budapest, 1973. 327-357.; Erdész Sándor: Nyírség, i. m. 24-30.; Páll István: Az Észak-Tiszántúl német és román szórványlakossága a 18-19. században. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1980. 3. sz. 84-94.

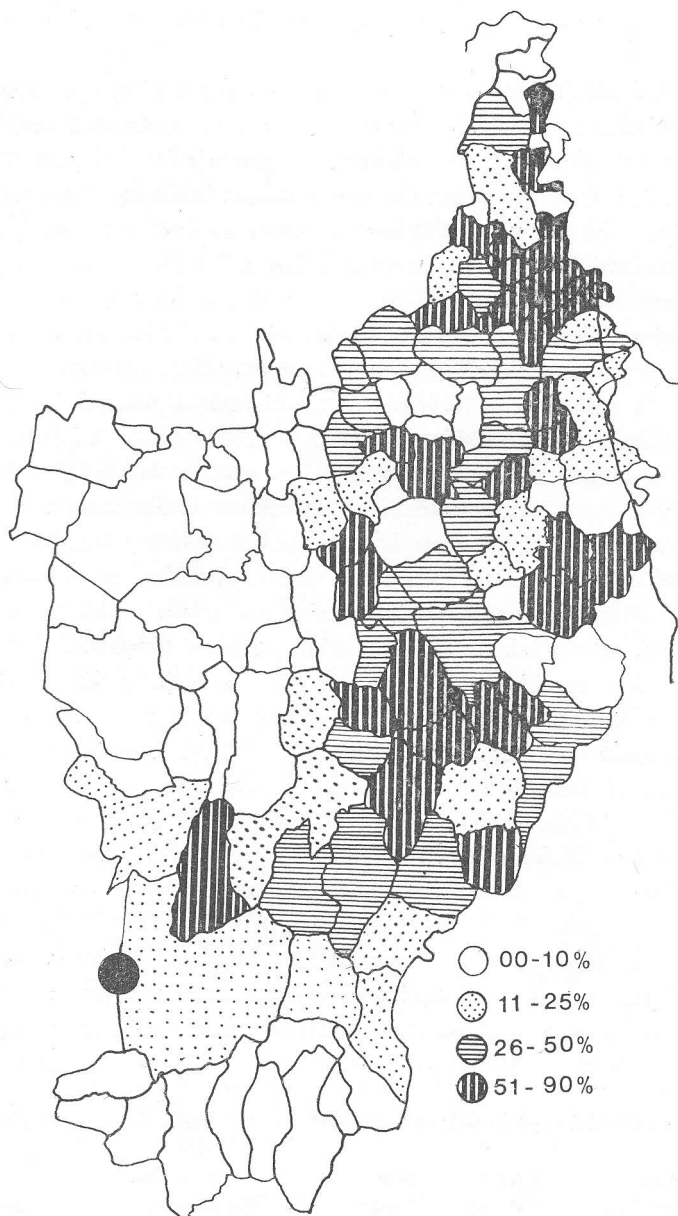
12. Vö. Bartha Elek: L' influence de la liturgie sur les coutumes fixées par le calendrier dans les milieux unitates de la Hongrie. Műveltség és Hagyomány, XX. Debrecen, 1981. 249-257.

A Nyírség legjelentősebb építőanyaga – mint a Kárpát-medence sík és dombvidéki területein általában – a föld, az agyag és a sár, s ez a legfontosabb építőanyag napjainkban is. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az 1970-es népszámlálás lakóház-statisztikai adatai szerint a házak 93,95⁰/₀-a készült ebből az építőanyagból.¹³ A korábbi évszázadokban azonban, feltehetően a XVIII. század első feléig jelentékeny szerepet játszhatott a *faépítkezés* is, hiszen a tölgyfa, amely a nyírségi erdők faállományának döntő hányadát adta, kiválóan alkalmas a borona- és zsilipelt fal készítésére egyaránt. Az egykori faépítkezésre ma már csak szórványos történeti adatok utalnak. Középkori forrásainkban gyakran előfordul faházak említése, ill. a házak elhordására vonatkozó utalások. A nyírségi és a tájjal közvetlenül határos falvakból származó adatok közül itt elsősorban az Encsencsre, Szakolyra, Ajakra és Rakamazra vonatkozókat kell megemlítenünk.¹⁴ Nem volt ismeretlen a faépítkezés pl. az olyan mezővárosokban sem, mint Debrecen, ahol egy 1757-es összeírás szerint a Ceglédi utcán 221 faházat írtak össze, azaz a lakóházak több mint 3/4 része fából készült.¹⁵ Nyilvánvaló, hogy az ehhez szükséges faanyagot a Nyírség déli területéhez tartozó erdős puszták szolgáltatták. A faépítkezés csak az erdőterületek fokozatos csökkenésével párhuzamosan veszített jelentőségéből, amit a XVIII. századi hatósági intézkedések is elősegítettek. Annak ellenére, hogy Mária Terézia 1763-as urbáriumuma szerint azokon a területeken, ahol a földesúri tulajdonban levő erdőkre a jobbágyoknak ősi jogszokáson alapuló faizási joga volt, a földesurat tűzi- és épületfa adására is kötelezték; Szabolcs vármegye 1792-ben erősen korlátozta ezt a jogot, s a vályogból való építkezést szorgalmazta. Az erdők védelmét biztosító statutum kimondja, hogy: „Mivel az erdők azzal is nagyon pusztulnak, hogy a lakosok nem akarnak szokni a vályogból való épü-

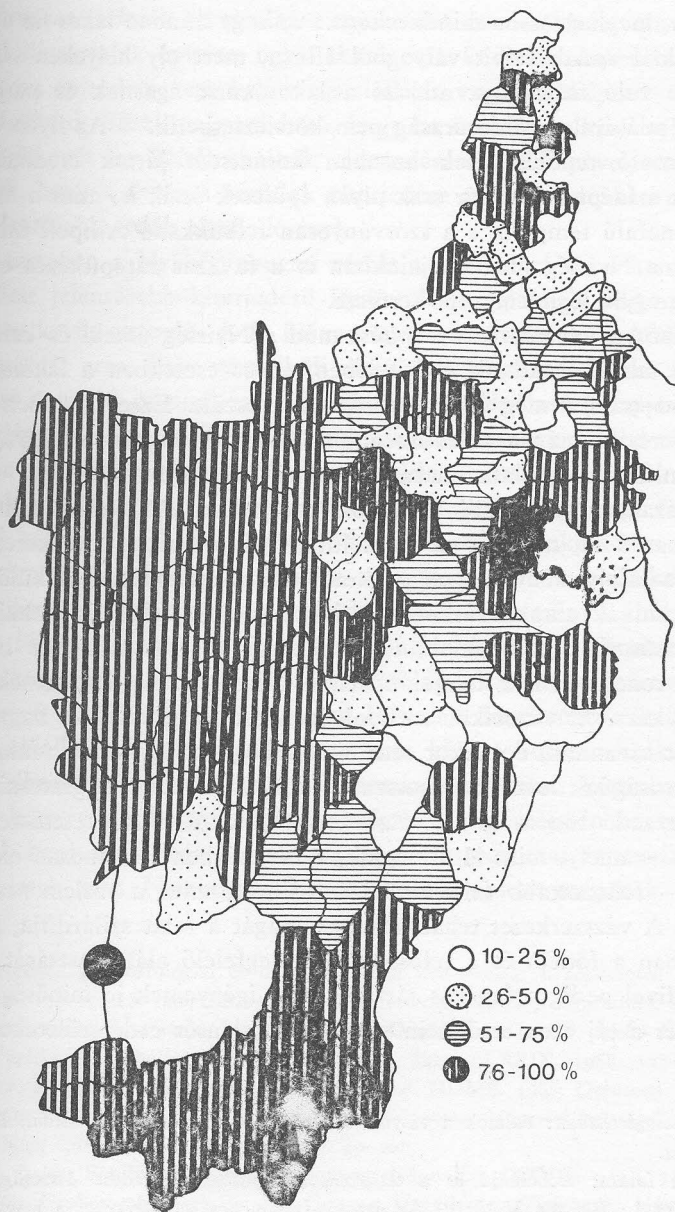
13. Az 1970. évi népszámlálás, 17. Szabolcs-Szatmár megye adatai. Budapest, 1972. 463–467.

14. *Szabó István*: A középkori magyar falu. Budapest, 1969. 35.

15. *Zoltai Lajos*: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról I. A lakóház külseje és részei. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (DDMÉ), 1937. 137–174.

2. kép. A favázás sárfalak elterjedése a századfordulón

3. kép. A váznélküli sárfalak elterjedése a századfordulón

letekhez, meghagyasson mindazokért . . . , hogy minden lakos ha új épületet csinál annak falait vályogból állítsa, mert oly helyeken is, ahol épületre való fa szokott adódni a lakosoknak ágasnak és paticsnak való fa adására, a földesuraság nem köteleztethetik.”¹⁶ Az ilyen és ehhez hasonló rendelkezések azonban korántsem jártak eredménnyel, mert ha a faépítkezés már csak olyan épületek őrzik is, mint a mándoki boronafalú templom s a szórványosan felbukkanó zsilipelt falú sertésólak, a Nyírség még napjainkban is a favázás sárépítkezés elterjedésének egyik legjelentősebb területe.

Különösen jelentős ez az építési mód a Nyírség északi és keleti területein, ahol századunk első felében, egyes esetekben a lakóházállomány 60–90%-a még ilyen technikával készült. Ezzel szemben a táj nyugati részét már a századfordulón a váznélküli sár- és agyagfalak csaknem kizárólagos alkalmazása jellemzi (vö. 2–3. kép).

A vázas és váznélküli falazatok elterjedése elkülönülésének okait elsősorban a táj talaj- és növényföldrajzi viszonyaiban kell keresnünk, hiszen a talajviszonyok igen gyakran korlátokat szabnak a különböző építőtechnikák alkalmazásának. A Nyírség déli, keleti és északi területeit elsősorban futóhomok, löszös homok és homokos lösz borítja. Ezek a rendkívül laza talajok speciális faltechnikákat igényelnek, és a belőlük készített váznélküli sárfalak igen gondos munkát és nagy szakértelmet kívánnak, de akkor sem biztos, hogy az így készült falak kelő szilárdságúak lesznek, s hosszabb időn át képesek megtartani a rájuk nehezedő földem és tetőszerkezet súlyát. A szarufás tetőszerkezet ugyanis – amely, mint látni fogjuk, a Nyírségben általánosan elterjedt forma – fokozottabb falszilárdságot igényel, mint a szelemenés szerkezet.¹⁷ A vázszerkezet tehát nemcsak magát a falat szilárdítja, hanem elsősorban a földem és a tetőszerkezet megfelelő alátámasztását biztosítja. Mivel pedig a favázás sárfalak nem igényelnek jó minőségű épületesfát, és a táj ezen területein viszonylag jelentős erdőterületeket talál-

16. *Balogh István*: Adatok a vályog- és faépítkezéshez 1792-ből. Ethn., LXXVII. 1966. 294.

17. A falazat technikája és a tetőszerkezet-típusok elterjedése összefüggéseinek kérdéséhez l.: *Balassa M. Iván*: Az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet a magyar népi építkezésben. Ethn., LXXXVIII. 1977. 329–364.

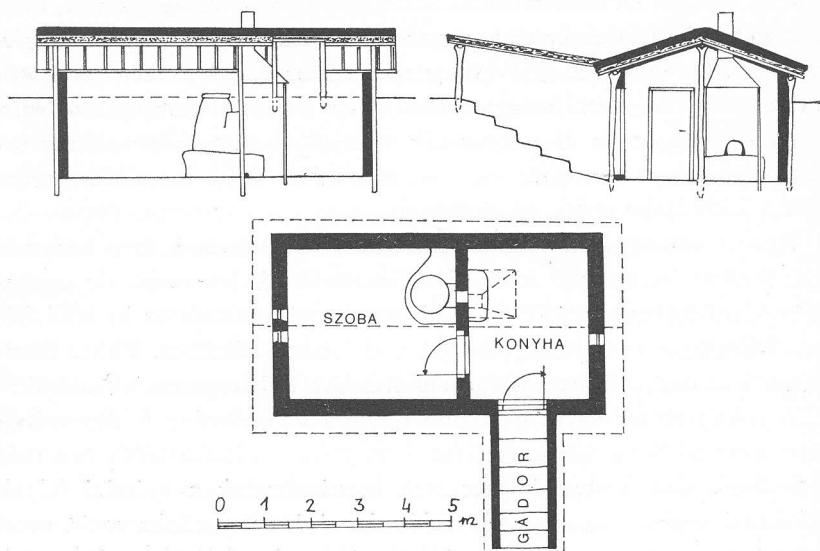
lunk, a favázás sárfalak alkalmazása egyszerűbb és olcsóbb is volt, mint a váznélküli sárfalak építése, ugyanakkor nem követelt alapos szakértelmet, s az építéshez nem kellett specialistát vagy szakképzett építőmestert fogadni. Ezzel magyarázható, hogy ha összehasonlítjuk a Nyírség erdőterképét az építőtechnikák elterjedésének térképével, azt tapasztaljuk, hogy a favázás sárfalak elterjedése teljes mértékben egybeesik a jelentősebb erdők elterjedésével.

Ezzel szemben a Nyírség nyugati részét a futóhomok és a homokos lösz mellett jelentősebb kiterjedésű löszterületek jellemzik, de ugyanakkor igen kevés az erdő. A fa hiánya így rászorította az itt levő falvak lakosságát arra, hogy váznélküli sárfalakat készítsen. Ehhez azonban a lösz nagyobb mennyiségű előfordulása is jelentősen hozzájárult.¹⁸

A földépítkezés egyik legrégebbi formája az építmény földbe mélyítése, azaz gödörfal kiképzése. Az ilyen módon készült földházak még századunk első felében is szervesen hozzátartoztak a nyírségi falvak építészeti képéhez (4. kép). A szakirodalmi és terepmunka során nyert adatok alapján a nyírségi települések több mint feléről rendelkezünk recens adatokkal a földházakra vonatkozóan.¹⁹ Nagyarányú elterjedésükben a földrajzi viszonyok mellett meghatározó szerepet játszottak a falvak lakosságának szociális körülményei is. A nyírségi parasztság nagy tömegű nincstelen rétege számára ez volt a legolcsóbb s legkönnyebben előállítható háztípus. Építése nem kívánt különös szakértelmet, a felhasznált építőanyagok a közvetlen természeti környezetből könnyen beszerezhetők, s így olcsók voltak. Természetesen ez együtt járt azzal, hogy a földházak igen sok primitív technikai és szerkezeti elemet őriztek meg. Nemcsak a falusi lakosság épített magának ilyen

18. A Nyírség geomorfológiai és növényföldrajzi bemutatását I. részletesen *Borsy Zoltán*: i. m. 152–166. A talajviszonyok és az építőtechnikák összefüggéseinek kérdésében hasonló eredményre jutott Szabó László és Dankó Imre is. Vö. *Szabó László*: Mereglyés építkezés Szabolcs megye keleti részén. Ethn., LXXIX. 1968. 527–528.; *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros népi építkezése. DDMÉ. 1968. Debrecen, 1970. 268., valamint *Dám László*: A lakóház építése Nyírlugoson. Néprajzi kutatások Nyírlugoson I. Népi építkezés. Nyíregyháza, 1977. 49–50.

19. *Kiss Lajos*: Földházak Szabolcs megyében. Népr. Ért., XXVIII. 1936. 72–91.; *Dám László*: Grubenwohnungen in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Műveltség és Hagyomány, XX. Debrecen, 1981. 20–21.

4. kép. Földház felmérési rajza és fényképe, Pócspetri

építményeket, hanem az uradalmak is többnyire földházakban helyezték el cselédeiket, idénymunkásaikat.

Az Alföld földbe mélyített lakóépítményei, s így a nyírségiek is, kiképzésüket tekintve két típusba sorolhatók: a *veremházak* és *gödörlakások* csoportjába. A veremházak esetében az építmény földbe mélyítése olyan mérvű, hogy a gödör önmagában alkotja a teljes falmagasságot. A tetőzet közvetlenül a gödör szélére támaszkodik, s ennek megfelelően csak ez emelkedik a talajszint fölé. A gödörlakásoknál azonban különböző mértékben csökkentik ugyan a padlósíntet, de a természetes gödörfalat a talajszint fölé nyúló mesterséges falazat egészíti ki.²⁰

Mindkét változat építésének fontos mozzanata a ház helyének kiválasztása, mivel különösen veremházakat csak ott lehetett kiképezni, ahol a talajvíz alacsony. Ebből a szempontból a Nyírség csaknem egész területe alkalmas veremház építésére, hiszen a talajvíz magassága általában 3–10 m között mozog.²¹ De az építők gondot fordítottak arra is, hogy az esővíz be ne folyhasson a házba és a bejárat lehetőleg délre vagy keletre nézzen. Ezért a földház helyének megválasztásánál előnyben részesítették a magasabb térszíni formákat.

A ház gödrének kiképzése nagy figyelmet és gondos munkát igényelt. A laza homokfal ugyanis könnyen beomlik, ezért a gödröt kissé befelé haladva, ferdén ásták. Hasonló eljárást ismerünk más alföldi vidékeken is, mindenekelőtt a Duna–Tisza közének futóhomokos területein.²² A veremházak gödrének méretei igen változatosak, általában 6–10 m hosszúak és 3–5 m szélesek, mélységük gyakran eléri az 1,5–1,8 métert is. A gödörnek és magának az egész építménynek a szilárdságát a Nyírségben mindenütt különböző favázás szerkezetekkel biztosítják. Erre azért is szükség van, mert a laza talaj nem nyújt kellő alátámasztást a tetőzet számára. Így a vázszerkezet egyrészt óv a gödör leomlásától, másrészt ez hordozza az egész tetőzet súlyát is. A legtöbb

20. Vö. *Bakó Ferenc*: A föld és téglafalazat az észak-magyarországi népi építkezésben. Az Egeri Múzeum Évkönyve, 1972. Eger, 1973. 250–259.; *Dám László*: Grubenwohnungen... i. m. 11.

21. *Borsy Zoltán*: i. m. 11.

22. Vö. *Dám László*: A hajdúböszörményi szőlők népi építészeté. Debrecen, 1972. 47.; *Sztrinkó István*: Primitív faltechnikák az illancsi tanyák népi építészetében. Cumania, V. Kecskemét, 1978. 145.

esetben a veremház gödrének sarkaira vastag oszlopokat ástak a földbe, melyeket felső végükön vékonyabb *koszorúgerendákkal* kötnek össze. Gyakori volt, hogy a ház gödrét szorosan egymás mellé állított, alsó végükkel a gödör aljára támaszkodó, felső végükkel a koszorúgerendához szegezett karókkal bélelik ki. A debreceni erdős pusztákon s a vele szomszédos nyírségi területeken nem ritka az a forma sem, amikor a sarokoszlopok mellé és a szükségletnek megfelelően azok között is, egymástól 8–10 cm távolságba, a veremház magasságával azonos hosszúságú karókat vernek a földbe páronként szembe egymással s közéjük vízszintesen, hasított vagy természetes formájú husángokat fektetnek, amelyek így egymásra támaszkodnak, s a boronafalhoz hasonló formát nyújtanak. Ez a primitív faépítészeti technika már a honfoglaló magyarság körében is általános lehetett, sőt nyomai egészen az ugor korig visszanyúlnak, hiszen az andronovói kultúrában több ilyen falú építményt is feltártak.²³ A magyar építőműveltség történeti fejlődése ezt a primitív technikát kiszorította a népi építészet általános gyakorlatából, s emlékét már csak a fenti kezdetleges, földbe vájt építmények őrzik. Viszonylag ritkán előfordul az is, hogy az egymástól 30–50 cm-re álló függőleges karókat vesszővel fonják be éppen úgy, mint ahogyan a sövényfalat készítették. A gödör béleléséhez azonban nemcsak fát használtak, hanem nádat, napraforgókórót és kukoricaszárat is. Ilyenkor a sarokoszlopok vonalában ásónyomnyi mélységű árkot ástak, ebbe néhány cm vastag nád-, kóró-, kukoricaszár falat állítottak, melynek felső végét a koszorúgerendához rögzítették. A gödör oldala és a veremház fala között keletkezett üreget szalmával, gazzal vagy más növényi anyagokkal töltötték ki, hogy a homok be ne folyhasson a bélést adó falazat hézagai között.²⁴

A veremházak a legtöbb esetben szelemenés tetőszerkezettel rendelkeztek. A szelemengerendát a vég és közfalak vonalára állított és a gödör aljába mélyített ágasok támasztották alá (4. kép). Az építmény

23. *Bátky Zsigmond*: A magyar ház eredetéhez. Népr. Ért., XXII. 1930. 71.; *Fordor István*: Verecek híres útján. Budapest, 1975. 96.

24. *Ecsedi István*: A debreceni népi építkezés. Népr. Ért., XIII. 1912. 166.; *Kiss Lajos*: Földházak... i. m. 75., 81., 85.; *Dám László*: A hajdúböszörményi... i. m. 42–43.; *Miklós Szusza*: A debreceni vákancsosok. DDMÉ. 1974. 243.

befedésénél változatos technikai eljárásokat alkalmaztak. Gyakori volt, hogy a tetőszerkezet vázára sűrűn egymás mellé vastag, hasított karókat helyeztek, amelyek egyrészt a koszorúgerendára és a gödör szélére, másrészt a szelemengerendára támaszkodtak. Ezt aztán szalmával, náddal, vesszővel, venyigével vagy más, könnyen beszerezhető és értéktelen növényi anyagokkal borították, majd a gödörből kikerült homokkal 20–30 cm vastagon befedték. Azt, hogy a homokot a tetőről a szél és az esővíz el ne vigye, azzal akadályozták meg, hogy a tetőt gyep-téglával is beborították, vagy annak tetejére még egy sor vékony nád-reteget terítettek.

Természetesen a tetőfedésnek ennél fejlettebb változatait is alkalmazták. Ilyenkor a szelemen szerkezet vázára szarufákat fektettek, melyek felső végét a szelemen fölött gúzsokkal, egyszerű csapolásokkal és szegekkel erősítették össze, míg alsó végük a koszorúgerendára támaszkodott úgy, hogy végük azon minden esetben túlnyúlt egészen a gödör széléig. A tetővázat ezután általánosan elterjedt módon belécezték és teregetett szalmahéjazattal, felvert zsúppal vagy náddal fedték be. A veremházak nem rendelkeztek födémszerkezettel, a fal és a tető belső felületét betapasztották és bemeszelték. Az épület kisméretű, szimpla ablakait a szelemenágas két oldalán képezték ki, padlózatuk pedig mindig döngölt föld volt, amit azonban általában még sárral is letapasztottak.

Mivel a veremházak padlószintje a talajszinthez viszonyítva mélyen fekszik, a bejáratot is fokozatosan mélyülve kellett kiképezni. A *gádor* tehát az építmény belseje felé lejtett, míg a padlószintet el nem érte. Ezért hosszúsága elérte a 3–4 métert is, míg szélessége 1,2–1,5 m között mozgott (4. kép). A gádor négy sarkára egy-egy oszlopot állítottak, melyek közül az alsók egyben ajtóféül is szolgáltak. Az oszlopokra karvastagságnyi karókat fektettek, s erre helyezték – a fentebb már leírt módon – a héjazatot. A bejárat falát ugyanúgy készítették, mint ahogyan azt a gödör bélelésénél láttuk.²⁵

A *gödörházak* lényegében csak abban térnek el a veremházaktól, hogy padlószintjük nincs olyan mélyen, és szilárd, földfelszín fölé nyú-

25. Vö. *Ecsedi István*: i. m. 163.; *Kiss Lajos*: *Földházak* ... i. m. 76., 80.; *Dám László*: *A hajdúböszörményi* ... i. m. 143–145.; *Uő*: *Grubenwohnungen* ... i. m. 13.

ló falazattal rendelkeznek. Ez az eltérés azonban nemcsak szerkezeti szempontból jelentős, hanem azért is, mert az ilyen épületek tulajdonképpen átmenetet képeznek a földházak és a földfelszín feletti lakóházak között.

A gödörházak mélysége 50–100 cm között mozgott. A fal építését rendszerint már a gödörben megkezdték, s úgy emelték 80–140 cm-re a talajszint fölé. A fal készítésénél ugyanazokat a technikákat alkalmazták, amelyek a Nyírségben általánosak, tehát a különböző karóval szilárdított sárfalakat, a fecskerakást, a vert- és vályogfalat. A gödörházak sok esetben már födémszerkezetet is kaptak, és tetőszerkezetük is változatosabb volt, mint a veremházaké. Az ágasos-szelemenés és az ollólábás-szelemenés tetőszerkezeten kívül nem volt ritka a szarufás tetőszerkezet alkalmazása sem. Héjazatukat teregetett szalma, felvert zsúp vagy nádtető alkotta. A bejárat kiképzésénél gyakran hiányzott a gádor is, aminek építése csak akkor vált szükségessé, ha a ház gödrének mélysége egy méternél nagyobb volt. Ellenkező esetben a házba való bejárást néhány lépcsőfok kiképzésével oldották meg.²⁶

Mint azt már említettük, nemcsak a nyírségi parasztság körében volt általános a földházak építése, hanem igen gyakran az uradalmak is ilyen építményekben helyezték el cselédeiket. A *cselédházak* részletes és rendszerező vizsgálatával még adós a néprajztudomány, pedig ezek az építmények is szerves részét alkotják a magyar paraszti építészetnek. Társadalmi jelentőségük sem csekély, hiszen az egykori Magyarországon több tízezer embernek nyújtottak menedéket. Témánk szempontjából elsősorban *Kiss Lajos* kutatásait kell kiemelnünk, aki a Nyíregyháza melletti Királytelek nevű uradalmi majorból 37 földbe mélyített cselédlakást mutat be. Ezek többnyire háromosztatúak voltak, s az uradalom által megszabott helyen, szabályos sorokban helyezkedtek el. Méreteik az átlagosnál nagyobbak voltak, hosszuk 14–16 m, szélességük 5–6 m, mélységük 1,8 m. A bejáratul szolgáló gádor 2–3 m hosszú és 1,6–1,8 m széles volt. Falaik vályogból vagy téglából készültek, tetőszerkezetük szelemenés volt, s többnyire padlással sem rendelkeztek.²⁷

26. *Dám László*: Grubenwohnungen... i. m. 75–81. Hasonló földbe mélyített cselédházakat mutat be *Bakó Ferenc*: A föld és téglafalazat... i. m. 256–258.

27. *Vö. Kiss Lajos*: Földházak... i. m. 75–81.;

A földbe mélyített lakóépítményeket a nyírségiek általában *burdénak*, *burgyén*-nak nevezik, ritkábban használják a *földi ház* kifejezést is, ami az általánosan elterjedt földi ól analógiájára jött létre, míg a putrin itt mindig a cigányok által épített házakat értik. A *burdén*, *burgyé* kifejezések etimológiája és a nyírségi tájnyelvben való elterjedése még tisztázatlan probléma. Mivel a *bordeiu* szó földház értelemben a román nyelvben általánosan elterjedt, a korábbi magyar kutatás is román eredetűnek tartja.²⁸ Az újabb nyelvészeti kutatások szerint a szó ófrancia eredetű s „deszkából készült kunyhó” jelentésben került át a magyar nyelvbe.²⁹ Ez az elképzelés azonban tárgy történetileg nehezen igazolható, hiszen a népnyelvben mindenütt földbe mélyített építményt jelöl, s a korábbi források is ebben az értelemben használják.³⁰ *Herman Ottó* a latin *gurgustium*-ra vezeti vissza, mely a magyar népnyelvben előbb *gurgyes*, majd *burgyé* alakváltozatban került át. Ezt tartja valószínűnek *Bakó Ferenc* is, de továbbra sem zárható ki a román átvétel.³¹

A Nyírség népi építészetére jellemző *faltechnikák* fő típusai a *me-reglys fal*, a *sövényfal*, ill. a *fecskerakásos*, *vert-* és *vályogfal*. Az egyes építőtechnikáknak azonban több lokális változata is van. A népi építészetben gyakran megfigyelhető ugyanis, hogy azonos földrajzi feltételek mellett, azonos építőanyagok felhasználásával a helyi építőhagyományok különböző technikai változatokat alakítanak ki.

A *favázás sárfalak vázszerkezetének* fő elemeiben lényeges eltérések nem tapasztalhatók. A ház négy sarkára, a közfalnak csatlakozáspontjára, valamint a szabadkémény alátámasztására vastag, 20–30 cm átmérőjű oszlopokat ástak a földbe 60–100 cm mélységre. Ehhez lehetőleg tölgyfát használtak, de ennek megritkulásával a recens anyagban igen gyakori az akácoszlop is. Az igényesebbek az oszlopokat négyszögle-

28. *Kiss Lajos*: Földházak... i. m. 73.

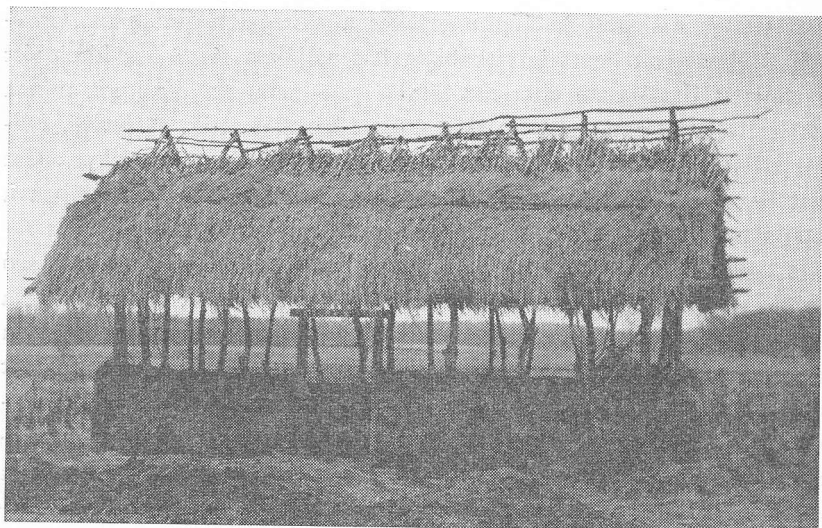
29. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (MNYTESZ), I. Budapest, 1967.

344.

30. Új magyar tájszótár, I. Budapest, 1979. 635.; 1816: „Burdé: föld alatti hitvány kunyhó”. MNYTESZ. I. 344.; „Hitvány, föld alatti kunyhó”, *Czuczor Gergely-Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára, I. Budapest, 1862. 839.

31. *Herman Ottó*: A magyarság háza. Budapest, 1899. 60–61.; *Bakó Ferenc*: A föld- és téglafalazat... i. m. 255.

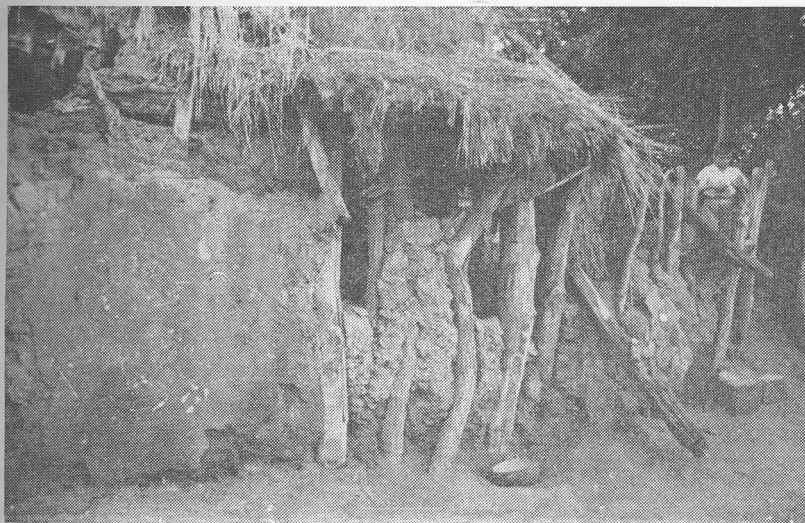

5. kép. Favázás sárfal építés közben, Nyírmártonfalva

tesre bárdolják, csak a föld alá kerülő részt hagyják meg természetes alakjában. Általános azonban a gömbfa oszlop alkalmazása is, különösen az akácfa esetében, s ilyenkor a fa kérgét sem hántják le, hogy a sár jobban tapadjon hozzá. Hasonlóan vastag gerendák kerülnek a mestergerenda vonalába is, amelyből általában egyet-egyét állítanak a ház két végére. Ha azonban a mestergerendát toldani kell, vagy az épület túl hosszú, mestergerendát alátámasztó oszlopokat találunk a közfalak vonalában is. Ezeknek az oszlopoknak a magasságát úgy kellett megválasztani, hogy a *mestergerenda* felhelyezése után ennek felső lapja egy síkba essen a *sarokágasokra* fektetett és a falon körbefutó *sárgerendák*, *majorpankok*, *koszorúgerendák* felső lapjának vonalával, mert a földemgerendát és a sárgerendákat *egyszerű csapolással* vagy *illesztéssel* rögzítették a tartóoszlopok tetejéhez, míg a sárgerendák sarokcsatlakozásainál általában teljes *sarokátlapolást* alkalmaztak, amit fa- vagy vasszögekkel is rögzítettek. A favázzal együtt készítették el az ajtók és ablakok rögzítőkereteit is.³²

32. Szabó László: i. m. 532–533.; Dám László: A lakóház... i. m. 53–54., 136.

6. kép. Mereglyés fal részlete, Nyírlugos

A faváz *bekarózása*, *bemereglyézése* azonban különböző módon történhet, és az egyes eljárás módok bizonyos területi elkülönülést is mutatnak, még akkor is, ha az elterjedési területek között nem lehet éles határvonalat húzni. Debrecen határában, Hajdúhadház, Hajdúsámson és Vámospércs környékén a sarokágasok közé 80–120 cm távolságban viszonylag vastag, 15–20 cm átmérőjű oszlopokat állítanak, melyeket szintén beásnak a földbe, felül pedig a koszorúgerendába csapolják őket³³ (5. kép). Ez az eljárás mód igen közel áll az ún. *oszlopos falhoz*, amelyet elsősorban a Dél-Alföldről ismerünk.³⁴

Ezzel szemben a Nyírség más területein – kivéve a bihari részeket – az ún. *mereglyés fal* különböző változatai uralkodnak. E faltípus három variánsa különíthető el. A táj keleti részén, nagyjából Balkány, Nagykálló, Oros térségében a favázat egymástól 50–60 cm-nyi távol-

33. *Ecsedi István*: i. m. 168.; *Györffy István*: *A Hajdúság*. In: *Magyar nép – magyar föld*. Budapest, 1942. 219.; *Dankó Imre*: *Hajdúböszörmény népi építkezése*. DDMÉ. 1968. 265.

34. *Jubász Antal*: *Építkezés, házberendezés*. In: *Tápé története és néprajza* (szerk.: *Jubász Antal*). Tápé, 1971. 444–445.

ságra vékony karókkal bemereglyézik úgy, hogy a karók, *mereglyék* alsó végét a földbe verik, felső végüket pedig a koszorúgerendához szegezik, ill. a koszorúgerenda alsó lapjába fúrt lyukakba illesztik. Ebben az esetben természetesen a sárgerenda rögzítésére csak a bemereglyezés után kerülhet sor.³⁵ A Nyírség középső vidékén, nagyjából a nyírbátori járás területén, a mereglyéket úgy helyezik el, hogy az egyik a sárgerenda belső, a másik a külső oldalához illeszkedjen³⁶ (6. kép). Az Észak-Nyírségben a fentiek mellett igen gyakori az a változat, amikor a sarokágásokat és a közéjük állított tartóoszlopokat középtájon, az ablak alsó vonalában vízszintesen, a falon körbefutó keresztgerendákkal kötik össze, majd a favázat vékonyabb, könnyen hajlítható husángokkal függőlegesen és fonásszerűen töltik ki. A vékony mereglyék egymástól való távolsága 10–15 cm. A mereglyék alsó végét a földbe verik, majd elvezetik a keresztgerenda mellett, és felső végüket a koszorúgerendához rögzítik. Ha a mereglyét a keresztgerenda külső oldalán helyezik el, akkor felső vége a koszorúgerenda belső oldalára kerül, és fordítva. A husángokat tehát váltakozva hol a keresztgerenda belső, hol a külső oldala mellett vezetik el, s így a vázat tulajdonképpen a sövényfalhoz hasonlóan fonják be.³⁷ Ez a technika végeredményben átmenetet képez a karóvázás sárfal és a sövényfal között, de mégsem sorolhatjuk ez utóbbihoz, hiszen a felhasznált mereglyék jóval vastagabbak, mint a sövényfalhoz használt husángok, s ugyanakkor nem kerülnek szorosan egymás mellé, hanem mint láttuk, közöttük hézagokat hagynak. További különbség, hogy ezt a vázat általában nem verik be sárral, a falat tehát nem tapasztással készítik, hanem a sarat villával vagy sárgombócokba gyúrva a mereglyék közé helyezik.³⁸ Ez a fal-

35. Részletes technikai leírást ad *Szabó László*: i. m. 532.

36. Vö. *Dám László*: A lakóház . . . i. m. 54.

37. Vö. *Szabó László*: i. m. 533–534.

38. Nyírgyulajról tapasztott mereglyés technikát ír le *Szabó László*: i. m. 533.

technika nemcsak a Nyírség északi részén ismert, hanem a Rétközben is, s szintén általánosan alkalmazzák Szatmárban és a Szilágyságban.³⁹

Feltűnő, hogy a *sövényfalat*, amely az Alföld más tájainak építészetében oly fontos szerepet játszott, a Nyírségben alig alkalmazzák. Szórványosan előfordul ugyan a táj egész területén, de nagyobb jelentősége csak a déli részeken, elsősorban a nyírségi hajdúvárosokban és a bihari Nyírségben volt. Ez utóbbi területen viszont más favázás sárfalak nem ismertek. Készítése pedig teljesen megegyezik a Hajdúságból és a Sárrétről leírt sövényfal technikával⁴⁰

A favázás sárfalakat a nyírségiek *merglyés falnak*, *patics falnak*, *karófalnak* nevezik. Legelterjedtebb a merglyés fal kifejezés, amely a bihari Nyírség kivételével mindenütt ismert. Jelentése a magyar nyelvben szénagyűjtő villa, petrence, szénaszárító karó, míg nyírségi értelmezése „... sárfal vázául földbe ástott hegyes oszlopok vagy karók, amelyek a sarkokon és az ajtófélen elhelyezett fő tartóoszlopok közeit kitöltik és a falat erősítik.”⁴¹ A patics, bár mindenütt ismert, mégis inkább sövényfalat jelöl, míg a nyírségi hajdúvárosokban a karófal és a patics „sövényfal” értelemben egyaránt használatos.⁴²

A földépítkezés formái közül területünkön a legelterjedtebb és egyben legnagyobb múltú technikai eljárás a *fecskerakás*. A Nyírségben azonban csaknem kizárólag a fent ismertetett favázás építkezéshez kapcsolódik. Az építés első mozzanata a *sárkészítés*. Az ehhez szükséges földet általában a falvak határában, az erre kijelölt, s a faluközösség birtokában levő területekről, ritkábban a telekről termelték ki. A föl-

39. *Vuia, Romulus*: Le village roumain de Transilvanie et du Banat. București, 1937. 408. és 6. térkép; *Nyarády Mibály*: Szabolcs Vármegye vázlatos tárgyi néprajza. In: Vármegyei szociográfiák IV. Szabolcs vármegye. Budapest, 1939. 211.; *Gilyén Nádor-Mendele Ferenc-Tóth János*: A Felső-Tisza vidék népi építésze. Budapest, 1975. 46.; *Kiss Lajos*: Nagyhalász. Ethn., LXV. 1954. 363.; *Kós Károly*: Lakóház, lakásbelső. In: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 14.

40. *Dankó Imre*: Házformák Hajdúnánáson. Ethn., LXXIV. 1964. 68–69.; *Uő*: Hajdúböszörmény... i. m. 380–381.; *Uő*: Két homoki hajdúváros... i. m. 275.; *Dám László*: A Nagy-Sárrét népi építésze. Műveltség és Hagyomány, XVII. Debrecen, 1975. 54–55.; *Varga Gyula*: A bihari síkság népi építésze. In: Hajdú-Bihar megye népi építésze (szerk.: *Angyal László*). Debrecen, 1979. 198.

41. *Szabó László*: i. m. 529.

42. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 266–267.

det 4–5 m átmérőjű, 40–50 cm magas köralaprajzú kupacokba hányják, azaz *ágyást* készítenek. A földet meglocsolva azt előbb kapával összevágják, majd törekkkel, pelyvával, rövid szárú szalmával, sőt gyakran alommal is *betöreklik*, ökörrrel, lóval megtapostatják, ill. megtapossák, végül kapával újra megforgatják, s néhány órán át pihenni, „érni” hagyják. A sárba kevert növényi anyagok mennyisége általában a föld tömegének egyharmadát teszi ki. A sarat nem szabad túl hígra készíteni, de ugyanakkor ha nem kap elég vizet, a növényi anyagokat nem lehet megfelelő módon és mértékben elegyíteni a földdel. A sár felhasználása kétféle módon történik: vagy villával rakják a mereglyék közé sorban és egymásra, ez a *villás sár*, vagy egy villányi sarat a törekkkel lehintett földön meghempergetnek, s ezáltal kb. emberfej nagyságú sárgombócot készítenek, amit aztán szintén villára véve helyeznek a falba. Ezt *göngyölegsárnak* nevezik, amely igen hasonló az ún. csö-pölyeges építkezéshez.⁴³ A sárgombócokat sulyokhoz hasonló hosszú nyelű eszközzel, *falverővel*, ill. *döngölőjával* ütögetik, hogy az egyes rétegek jól tapadjanak egymáshoz, s a sár jól körbefogja a mereglyéket. Egy-egy alkalommal 40–50 cm magas falat raknak, majd azt – az időjárási viszonyoktól függően – szikkadni, száradni hagyják, hogy az alsó rétegek elbírhassák a föléjük kerülő sár súlyát. A fal rakása így 4–5 szakaszban történik, a közbeeső idő földhordással és sárkészítéssel telik el.

A fent ismertetett eljárást alkalmazzák akkor is, ha a fecskerakásos falat faváz nélkül készítik, azzal a különbséggel, hogy a sarkoknál és minden 4–5 sárréteg után a falra vékony gallyakat, sövényt fektetnek, hogy ezzel a falat, ill. a falkötéseket rögzítsék. Ugyanezt szolgálják a sárba függőlegesen bevert vékony karók is, amelyek azonban nem csatlakoznak vázszerkezethez.⁴⁴ A fő- és a közfalakat mindig egyszerre készítik. Újabban azonban igen gyakori, hogy a közfalakat vályogból húzzák föl. A jól megépített fecskerakásos fal 60–80 évig is szilárd maradt, s a nyírségiak a mereglyés fallal együtt ezt tartják a legjobb fal-féleségnek. Mindezt misem bizonyítja jobban, hogy napjainkban a mo-

43. *Jubász Antal*: Építkezés, házberendezés, i. m. 446.

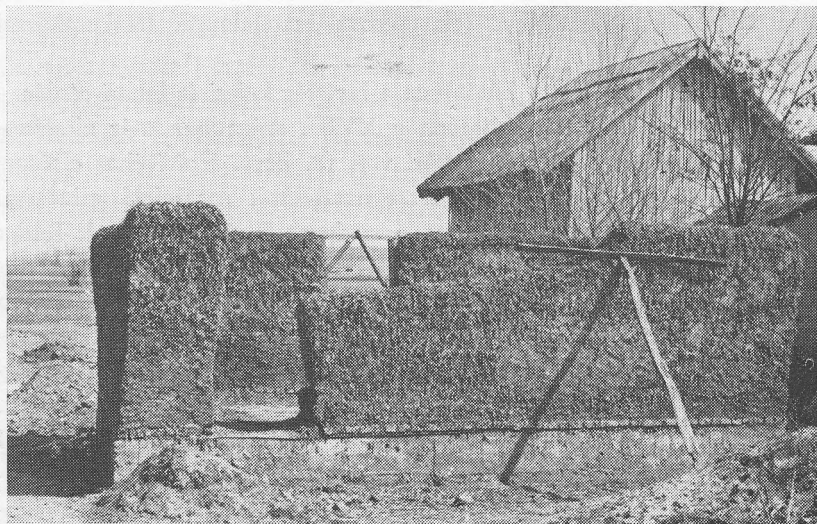
44. *Vö. Ecsedi István*: i. m. 168.; *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 265–266.; *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 138.; *Dám László*: A lakóház... i. m. 55.

dern alaprajzú típusházakat sok esetben betonlapra, fecskerakással építik föl (7. kép).

A fecskerakás mellett – különösen a Nyírség keleti és bihari részén – a legerterjedtebb, s bizonyíthatóan a XVIII. században már általánosan alkalmazott falféleség a *vertfal* volt (8. kép). Építéséhez elsősorban lösz és enyhén homokos löszet használtak megfelelő minőségű agyag hiányában. Az egyenletesen összedarabolt, összemorzsolts földet kissé megnedvesítették, s így döngölték a deszkakeretek közé. Az építkezéshez használt *zsaluzatot* úgy készítették, hogy párosával szemben egymással 50–60 cm távolságban, a rendelkezésre álló pallók hosszúságától függően több, a fal magasságát meghaladó gerendát, vendégoldalt, petrencét vertek a földbe, s a deszkákat ehhez támasztották. A gerendák felső végét kötélgúzzsal kötötték össze, hogy azok a fal döngölése közben el ne hajoljanak, el ne dőljenek. A földet fokozatosan szórták a keretbe, s 4–8 ember egymás nyomában haladva döngölőfával keményre döngölte. Főképpen Nyíregyháza környékén a döngölés előtt háromszög alakban megfaragott tompa élű bunkóval (*stopa*) ütik a földet, hogy az a deszkák mellett minél szilárdabban legyen.⁴⁵ Az egyes rétegek közé gyakran vesszőt, zsúpszalmát, esetleg vékony nádréteget is terítettek, különösen a sarkokra és a közfalak csatlakozáspontjára, a falkötések rögzítése céljából. Ha a felhasznált föld minősége nem volt kielégítő, a falba vékonyabb karókat állítottak, amelyeket földdel jól körüldöngöltek, de ezek sem csatlakoztak vázszerkezethez. Egy-egy réteg elkészülte után a deszkákat följebb emelték. Rögzítésük kétféle módon történt. A legtöbb esetben kötélgúzsokkal erősítették a tartóoszlopokhoz, de a Nyírség középső és északi területein a már kész falra vékony karókat fektettek keresztben, s a deszkák éle erre támaszkodott. A keret följebb emelése után a karókat a falból kihúzták, s az így keletkezett lyukakat tapasztással tüntették el.⁴⁶

45. Erdész Sándor: Nyíregyháza népi építkezése. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. Budapest, 1969. 212.

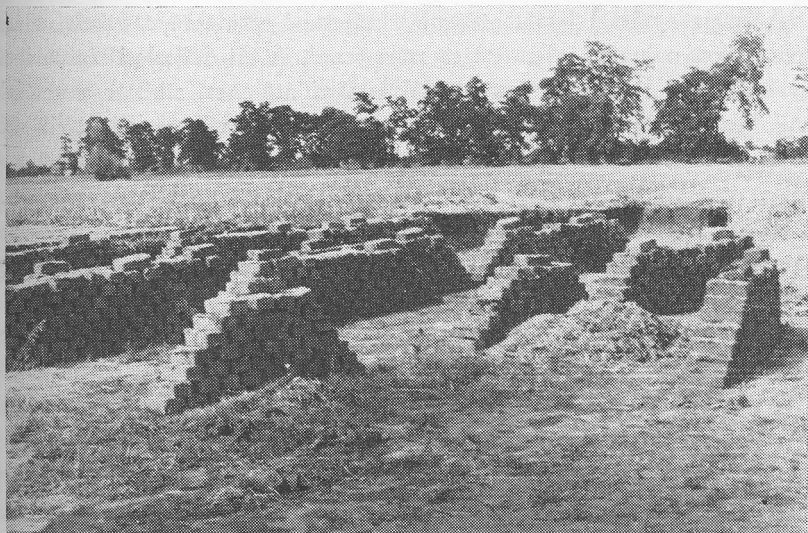
46. A különböző technikai változatok leírását l.: Ecsedi István: i. m. 162.; Diénes István: A földházról a kúriáig. In: Vármegyei szociográfiák IV. Szabolcs vármegye. Budapest, 1939. 238.; Erdész Sándor: Nyíregyháza... i. m. 211–212.; Uő.: Nyírség, i. m. 137.; Dankó Imre: Két homoki hajdúváros... i. m. 266–267.; Dám László: A lakóház... i. m. 57.

7. kép. Betonlapra épülő fecskerakásos fal, Nyírmihálydi

8. kép. Vertfalú lakóház homlokzata, Pócspetri

9. kép. Száradó vályogkúpok, Nyírbétek

10. kép. Sárkészítés vályogfal tapasztásához, Nyíradony

A favázás sárfal legjelentősebb elterjedési területén a vertfal máig sem tudott nagyobb jelentőségre szert tenni. A táj délkeleti részén igen gyakori az a rakott sár- és vertfal közötti átmenet, amikor a vertfalhoz készített zsaluzatot törekkkel, szalmával kevert sárral töltik ki. A sarat villával dobták a keret közé, kihegyezett, de tompa végű karral megdöfködték, hogy a sár egyenletesen tömörüljön, majd félig szikkadt állapotban tömőfával is ledöngölték. A fenti technika párhuzamait elsősorban a Duna-Tisza köze déli, és a Dunántúl délkeleti területeiről, Somogyból, a Sárközből, Mecsek-Hegyaljáról ismerjük.⁴⁷

Különböző jelentőséggel, de az egész Nyírségben általánosan elterjedt építési mód a vályogfal is. A nyugati és bihari részeken alkalmazása a múlt század közepén indult meg, míg máshol alig 50-60 esztendő múlta tekint vissza. A vályogkészítés nem mutat eltérést az Alföldön általánosan elterjedt technikától, azaz a kitermelt földet vízzel meglocsolják, kapával összevágják, betörekkelik, megtapossák. Ezt a műveletet általában három-négyszer is elvégzik. A sár pihentetése után azt talicskával a törekkkel beszórt, vagy gyeppel borított vályogvető helyre szállítják, vízbe mártott formába, vályogvetőbe tömik, kézzel lesimítják, majd a vetőt lehúzva a nyers vályogot száradni hagyják. Az időjárási viszonyoktól függően 2-4 naponként megforgatják, hogy egyenletesen kiszáradjon, végül a kész vályogot százas, kétszázas kúpokba rakják (9. kép). A vályogvetés elsősorban cigánymunka, akik gyakran megrendelésre, sőt eladásra is termelnek, de nem volt ritka, hogy idényjelleggel szegényparasztok is vállaltak ilyen munkát, ill. a saját házuk építéséhez szükséges vályogot családjuk munkájával biztosították. A vályogvető gödröket a faluhoz közel, ha ilyen volt, a belső legelőn találjuk, és többnyire ez a színtere a vályogvetésnek is. Ha azonban a család saját maga veti ki a vályogot, a földet előbb a telekre szállítják, s itt történik a vetés. Kezdetben nagyobb méretű, 15×10×32 cm-es vályogot készítettek, de az 1940-es években elterjedt 12×8×26 cm-es kisvályog is, napjainkban pedig igen kedvelt a téglaméretű vályog. A fal építésénél az egyik sort keresztben, a másikat hosszában rakják úgy, hogy a vályogok kötésben legyenek, közéjük pedig híg sarat tesz-

47. Dám László: Magyar néprajz I. Építkezés. Budapest, 1980. 24.; Barabás Jenő-Gilyén Nándor: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Budapest, 1979. 39.

nek. A köz- és főfalak külön-külön épülnek, meghagyva a falbekötések helyét, kihagyják az ajtókat és ablakokat, a hézagokat pedig gerendákkal hidalják át.⁴⁸

Függetlenül az alkalmazott faltechnikától az építkezés legelső és egyik legfontosabb mozzanata a ház helyének előkészítése és a falak szilárdságának alapozással való biztosítása. A ház helyét az emlékezet szerint még a múlt század második felében is a telek arra legkedvezőbb, lehetőleg legmagasabban fekvő részén jelölték ki, figyelembe véve azonban, hogy a telken nemcsak a lakóház áll, hanem annak ki kell szolgálnia az adott parasztgazdaság igényeit, szükségleteit is. A századfordulótól kezdve azonban egyre erőteljesebben érvényesültek az építészeti szabályrendeletek előírásai, melyek azt a célt szolgálták, hogy a házak minden telken azonos helyre épüljenek, s ezáltal egységes településképet alakítsanak ki.

A ház helyén előbb eltávolították a növényzetet és annak gyökereit, a földet lapáttal simára nyesték, elegyengették és ledöngölték. Ha a telek szintje alacsony volt, a házhelyet földdel töltötték fel, amit különben szabályrendelet is előírt, meghatározva azt, hogy a padlózat szintjének 50 cm-rel magasabban kell lennie, mint az utca, ill. a járda fevése.⁴⁹ A házhely feltöltése fokozatosan, rétegenként történt, s minden réteget erősen le is döngölték. Ezzel egyúttal előkészítették a ház padlózatának végleges kialakítását is, mivel a ledöngölt felületre az építkezés utolsó mozzanataként már csak lótrágyával kevert vékony sárréteget tapasztottak.

A kőből, téglából, betonból készült fundamentum csak igen lassan terjedt el a Nyírségben. A századfordulón a váz nélküli földfalú lakóházak 22,2⁰/₀-a rendelkezett szilárd fundamentummal. Ez az arány 1950-re 35,25⁰/₀-ra emelkedett, 1970-ben pedig már 82,2⁰/₀ volt.⁵⁰ Je-

48. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 267–268.; *Dám László*: A lakóház... i. m. 55.

49. *Mikecz Dezső*: Szabolcs vármegye szabályrendeletei. Budapest, 1899. 225–226.

50. Az adatok forrását l.: Az 1900. évi népszámlálás. Főbb demográfiai adatok. Magyar Statisztikai Közlemények (MSK). Új sor I. k. Budapest, 1902. 284–299.; Az 1949. évi népszámlálás, 5. Budapest, 1950. 238–240., 274–282.; Az 1970. évi népszámlálás, 10. Hajdú-Bihar megye adatai. 460–463.; 17. Szabolcs-Szatmár megye adatai. 463–467. Budapest, 1972.

lentősebb változás és fejlődés tehát csak az utolsó harminc évben tapasztalható. Itt azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a Nyírség jelenlegi lakóházállományának közel kétharmada (65,1⁰/₀) már 1945 után épült.⁵¹

A favázás sárfalak különösebb alapozást nem is igényeltek, hiszen a falak szilárdságát maga a vázszerkezet biztosította. Itt legfeljebb az oszlopok és a mereglyék beállítása után a földet a leendő fal vonalában újra ledöngölték. A fecskerakás-, vert- és vályogfal esetében is többnyire döngölt földalapot készítettek. Az építkezésre előkészített házhelyen kimérték és ásóval kijelölték a falak helyét, majd a talajviszonyoktól függően 60–110 cm mélységű gödröt ástak, s az innen kikerült földet – a vertfal készítéséhez hasonlóan – visszadöngölték a gödörbe. Az így ledöngölt alap tömörebb és alacsonyabb lett, mint a természetes talaj, ill. annak szintje, s így a falak rakását 20–30 cm mélységben kezdték el.

A kőből készült fundamentum igen ritka, mert ennek beszerzése körülményes és költséges volt. Az 1950-es évekig ezért téglafundamentumot készítettek. Az ehhez szükséges építőanyagot a debreceni, hajdúnánási, nyíregyházi, tiszaberceli téglagyárból kikerült és a kereskedelemben értékesített termékekből szerezték be. Napjainkban viszont szinte kizárólag betonfundamentumot alkalmaznak.

A házak *padlózata* csaknem kivétel nélkül döngölt és tapasztott föld. Bár a földpadló alapját már a házhely előkészítésénél biztosítják, annak végleges elkészítése a tűzhelyek beépítése és a házfal tapasztása után történik, tehát mintegy a házépítés befejező mozzanatának tekinthető. A házba előbb, lehetőleg minél jobb minőségű kötött talajt terítenek el, azt lapáttal elsimítják, majd döngölőfával keményre döngölik. Ezt követően apró pelyvával és lótrágyával kevert sárral vékony rétegen betapasztják, híg, homokos sárral elsimítják, és végül homokkal vékonyan behintik. A deszkapadló és a téglapadló csak igen szórványosan kerül alkalmazásra a hagyományos építészetben, s elsősorban a kismemesi kúriákban, néhol a nagygazdák lakóházaiban, ill. a nyírségi városok előkelőbb, gazdagabb polgárainak lakóházaiban találkozhatunk velük. A deszkapadlót a szobákban, a téglaborítást a konyha

51. Az 1970. évi népszámlálás. 10. 454–455. 17. 455–457.

és a tornác földjének lefedésénél használják. Az elmúlt két évtizedben készült modern falusi lakóházakban azonban igen gyakori a parketta és a cementlap alkalmazása is, amely a korunkban lassan változó paraszti ízlés és ezzel kapcsolatban a lakáskultúra fejlődésével függ össze.

Szintén a házépítés befejező munkái közé tartozik a kész házfalak tapasztása (10. kép), meszelése, esetleg festése. A *tapasztás* elsősorban két célt szolgál. Egyrészt védi a falakat a külső nedvességtől, másrészt lehetőséget ad a meszelésre. A Nyírségben alkalmazott összes falfelületet általában három rétegben tapasztják. Az első réteg durva kikészítésű, törekkkel elkevert sárból készül, a második azonban már csak igen apró törekkkel kevert, gondosan előkészített, teljesen csomómentes sár lehetett, míg a harmadik réteg viszonylag híg, növényi részek nélküli agyagsár, amely tulajdonképpen csak a falfelület elsimitására szolgál.

A házfalat a tapasztás teljes száradása után minden esetben *bemeszelik*, általában három, ritkábban öt rétegben is. Az első meszeléshez használt mészbe homokot is kevernek, míg a többi tiszta oltott mésszel történik. Az ehhez szükséges meszet még a közelmúltban is a bükki vándor mészégetőktől szerezték be, amiért általában terménnyel fizettek. Míg a ház fala kívül-belül egyaránt fehér, a *bázlábnak*, *fallábnak*, *lábnak* nevezett, közvetlenül a földfelszín feletti részt 40–50 cm szélességben különböző színű festékekkel húzzák el, hogy a sár, a por és más szennyeződés ne látszódjon meg olyan könnyen. A leggyakrabban használt szín a sötétszürke, igen gyakori a sötétlila, a világosbarna és a vörös festék használata is. A táj középső és északi területein általánosan elterjedt a ház utcai rövidhomlokzatának színes meszelése is. Itt legtöbbször a vörös és barna különböző árnyalatait használják, s ha a ház oromzata is tapasztott, az rendszerint más színű mint a fal. Elsősorban azokban a falvakban, ahol ukrán és román eredetű lakosság is él, gyakori eset, hogy a pitvart világos kékre vagy szürkére meszelik, de igen kedvelik a kék színt az utcai homlokzat festésénél is.

A Nyírség keleti és bihari részein a ház összes belső felülete mindig egységesen fehér. A Közép-Nyírségben és a nyíregyházi bokortanyákon azonban elég gyakori a pitvar és annak tüzelőberendezése, a szobai boglyakemence, ill. a szobafal felső részének különböző színes mintákkal való díszítése. Ez a legtöbb esetben kiterjed a tornácra is. A festés

történhet ujjal, krumpliból kifaragott nyomómintával, tollal, zsineggel, ronggyal, cirokszállal, pingálópapírral, ill. újabban falhengerrel. Az ehhez szükséges festéket korábban úgy készítették, hogy a mézbe finom szalmapernyét kevertek, s ezáltal sűrű szürké színt kaptak. Amióta a kereskedelemben különböző színű porfestékek is kaphatók, a festéket ezekből készítik.

A kézzel történő falfestésnél mind az öt ujjukat a festékbe mártják, s ezt a falhoz nyomva szabálytalan elrendezésű, pontozott mintát kapnak. Ezt gyakran kombinálják a krumpliból készült nyomómintával és a zsineggel való festéssel is. Egy nagyméretű krumplit ketté hasítanak, majd abba különböző egyszerű mintákat faragnak, festékbe mártják, és úgy nyomják a falhoz. A zsinegből viszont kis csomókat csavarnak, azt festékbe mártják, és a falon lefelé hengergetik. Festékpöttyökből álló mintát készítenek ronggyal és cirokszállal is. A rongy egyik sarkát a festékbe mártják és a falhoz csapkodják, s ugyanezt teszik a festékes cirokszállal is. Más esetben a festékbe mártott lúdtollat vagy cirokszárat a falfelülethez közel egy vékony faághoz ütögetik, és így verik a festékcseppeket a falra. Tollal azonban ún. rozmaringmintát is lehet készíteni. Három-négy tollat csomóba kötnek úgy, hogy azok legezőszerűen szétálljanak, majd festékbe mártva azt a falhoz nyomják. A két világháború között igen elterjedt volt a kereskedelemben beszerezhető pingálópapír alkalmazása, amelyet a falra fektettek, festékkel, hamuval kevert mésszel bemeszeltek, és az előre kivágott mintákat úgy vitték föl a falra. Ezzel nemcsak a pitvart díszítették, hanem a szobai kemencét is, ill. a nyíregyházi bokortanyákon a mennyezet alatt közvetlenül 40–50 cm széles összefüggő mintasort képeztek ki. A falfestés hagyományos módjait napjainkban már teljesen kiszorította a hengerrel történő díszítés.

A tetőzet

A XIX–XX. században a Nyírség építészeti gyakorlatában általánosan elterjedt a házak lepadlásolása, mennyezettel való ellátása. A korábbi évszázadokban azonban feltehetően – más alföldi tájakhoz hasonlóan – itt sem lehetett általános a *födémszerkezet* építése. Ez a *pad-*

nak, padlásnak, ritkábban *mennyezetnek* nevezett építészeti elem eddigi tudásunk szerint a XV–XVIII. század között jelenik meg népi építészetünkben, de elterjedése a különböző tájakon más és más ütemű volt, s alkalmazását még a XVIII. században sem tarthatjuk általánosnak. A múlt században az egykori leírások alapján még országszerte gyakoriak voltak a földem nélküli lakóházak.⁵² Ezek emlékét vidékünk recens anyagában már csak a verem- és gödörlakások őrzik, melyek lepadlásolása több okból sem volt lehetséges. A ház padlószintje olyan mérvű lemélyítésének, hogy az a mennyezet alkalmazásával megfelelő nagyságú belső teret nyújtson, a talajviszonyok és építészeti tényezők egyaránt gátat szabtak. Ha ugyanis a gödröt túl mélyre ásnák, könnyen eláraszthatja a házat a talajvíz, és nehézséget jelentett volna a gádor kiképzése is, hiszen a laza talajon lejtése nem lehet túl meredek, kisebb hajlásszög esetén pedig jelentősen meg kell növelni annak hosszát. A megfelelő nagyságú belső légtér biztosítása pedig már csak azért is szükséges volt, mert ezek az építmények alig szellőztek, ablakai kicsinyek és legtöbbször nem is nyithatók. A ház szellőztetése így kizárólag a gádoron keresztül történt. De nem kaphattak mennyezetet a földházak már csak azért sem, mivel faluk olyan gyenge volt, hogy a földem és a tető súlyát nem bírta volna el, mivel ez a fal rendszerint csak a gödör bélelésére szolgált. A mennyezet alkalmazása tehát csak abban az esetben vált lehetségessé, amikor a földházak szilárd, jól megépített falazattal készültek. Ezek padlószintje azonban – mint azt láttuk – 40–50 cm mélységig terjedt.

A padlás nélküli földházak mellett a népi emlékezet még őrzi az olyan felmenő, sík fallal rendelkező lakóházak emlékét, amelyeknek csak szobája volt lepadlásolva, de konyhája és kamrája (ha volt egyáltalán) nem. Ide vonatkozó szórványos adatokkal csak a táj déli és középső falvaiból (Nyírmártonfalva, Nyírábrány, Penészlek, Nyírkáta, Kisléta, Pócspetri) rendelkezünk.

A földem megfelelő szilárdságát erős gerendaszerkezet biztosítja, melynek legfontosabb eleme a ház hossz tengelyén végig futó vastag,

52. A kérdés részletes kifejtését l.: *Barabás Jenő*: A lakóház füstelenítéséről. *Ethn.*, LXXXI. 1970. 281–282.; *Barabás Jenő-Gilyén Nándor*: i. m. 45–47.; *Dám László*: Magyar néprajz, i. m. 32–33.

gyakran 35–40 cm átmérőjű, négyszögletesre bárdolt *mestergerenda*. Mivel statikai szempontból ez a födémszerkezet legfontosabb része, alátámasztására igen nagy gondot fordítanak. A favázás sárfalak esetében a fal vázszerkezetébe beépített erős ágassal támasztják alá, nemcsak a vég-, hanem a közfalak vonalában is. Az alátámasztásnak ez a módja azonban igen gyakori a fecskerakásos és a vertfal esetében is, és csak a vályogfalnál tekintenek el tőle. A *kereszt-* vagy *folyógerendák* két végükkel a falon fekvő sárgerendára, középen pedig a mestergerendára támaszkodnak. A folyógerendák általában 10–15–20 cm vastagok, egymástól való távolságuk 80–110 cm között mozog. Míg a mestergerenda készítéséhez elsősorban tölgyfát használnak, a folyógerendák anyaga igen gyakran fenyő, melyet szintén négyszögletesre bárdolnak.

Mivel a tetőszerkezet csaknem minden esetben a födémgerendákra támaszkodik, ezért a keresztgerendákat különböző *ácsszerkezetekkel* rögzítik a falon fekvő sárgerendához. Közülük elsősorban négy változatot kell megemlítenünk. Csak a múlt század második felében épült házaknál fordul elő, hogy a födémgerendák rögzítéséhez nem alkalmaznak csapolást, hanem azokat egyszerűen a sárgerendára fektetik, átfúrják, és vastag faszögekkel, *pocokszögekkel* rögzítik. Az esetek többségénél azonban az *egyszerű-*, a *fészek-* és a *fecskefark* rovást alkalmazzák.⁵³ Ezek a szerkezetek jól körülhatárolható térbeli elkülönülést nem mutatnak, csaknem minden községben egyaránt előfordulnak. Alkalmazásuk gyakorisága pedig részben a helyi építőmesterek szakképzettségétől, részben az építető igényeitől függött.

Ha a lakóházhoz *tornácot* is építenek, annak elkészítése is a födém-szerkezet vázával együtt történik. A Nyírség építészetére alapvetően három tornácforma jellemző; a főhomlokzati és az elő- vagy végtornác, ill. e két forma kombinációja. A főhomlokzati tornácnál a födémgerendákat 100–110 centiméterrel túlnyújtják a fal vonalán, amelyeket aztán faoszlopokra fektetett koszorúgerendával támasztanak alá. Az előtornác készítésénél a padlásteret az utcai homlokzaton meghosszabbítják oly módon, hogy a hosszanti falakon végigfutó sárgerendákat nyújtják túl a falon 80–100 centiméterrel. A sárgerendák végeit keresztgerendával kötik össze, amit aztán két szélen és középen összesen három

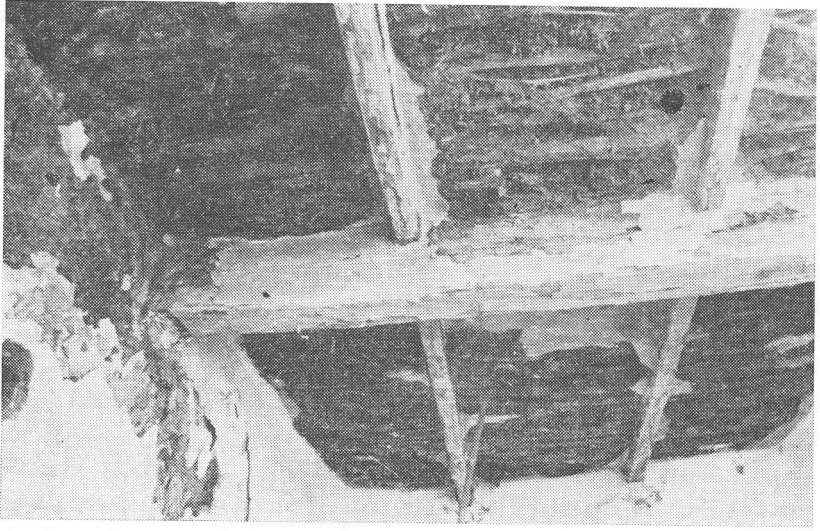
53. Vö. *Dám László*: A lakóház... i. m. 58.

vagy négy oszloppal támasztanak alá. Az elő- és főhomlokzati tornác kombinációjánál szintén a fenti módon járnak el, azzal a különbséggel, hogy az előtornác keresztgerendáját és a főtornác koszorúgerendáját összelapolják, és ezt egy, a fal sarkából kiinduló keresztgerendával is összekötik, amelynek egyik végét a faltól számított második folyógerendába csapolják, középen a koszorúgerendák sarkaihoz rögzítik, míg külső végét a tornác koszorúját alkotó gerendák csatlakozásához csapolják. Ebben az esetben az előtornác és a főtornác egyik tornácoszlopa közös, s mivel ennek nagyobb súlyt kell hordoznia, többnyire erősebb és vastagabb is mint a többi.

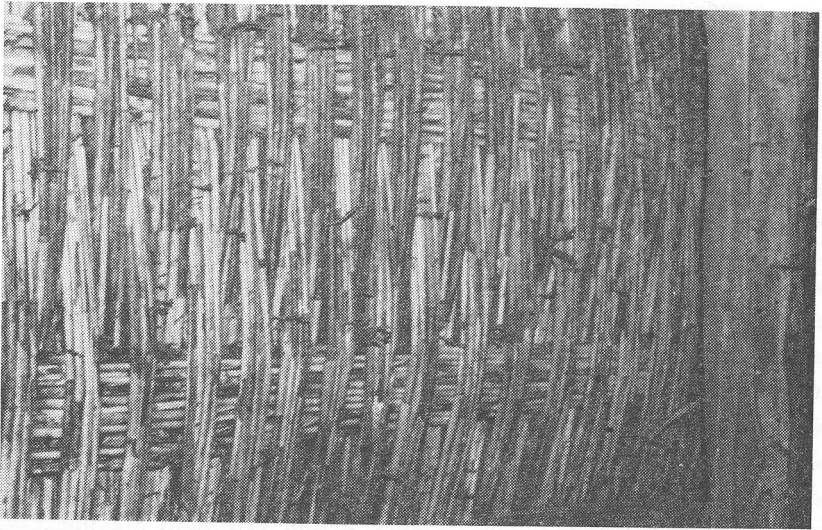
A tornácoszlopok alá, hogy azok meg ne süllyedjenek, téglát, követ, falapot tesznek, vagy azokat a tornác hosszúságának megfelelő földre helyezett és *talpnak* nevezett gerendára helyezik, ill. csapolják. A tornác-készítésnél többfajta ácsszerkezet is megfigyelhető. A tornácoszlopok felső végét egyenes csapolással rögzítik a koszorúgerendához, ill. a keresztgerendához, s ugyanezt a szerkezetet alkalmazzák akkor is, ha az oszlopok alsó vége *lábra* támaszkodik (13. kép). A koszorúgerendát, ill. a keresztgerendát pedig ugyanolyan módon illesztik a födémgerendákhoz, mint ahogyan azt a folyógerendák rögzítésénél már láttuk.

A mennyezetkészítésnek vidékünkön több formája is ismert. Az egyik legegyszerűbb, s többnyire inkább csak gazdasági építményeknél alkalmazott forma a *dorongpadlás* (11. kép), amikor is hasított vagy természetes formájú, csukló vastagságú karókat, dorongokat fektetnek a koszorúgerendára sűrűn egymás mellé, s ezt tapasztással látják el alul-felül egyaránt. A másik, s elsősorban a bihari Nyírségen alkalmazott eljárás a *nádpadlás*, amikor szétbontott nádkévékkel borítják a födém gerendaszerkezetét. Mátészalkától délre, délnyugatra fekvő néhány településen (Nyírkáta, Nyírcsászári, Nyírgyulaj, Nyírderzs, Hodász, Kántorjánosi, Nyírmeggyes), tehát viszonylag szűk körben elterjedt ennek fonott változata is (12. kép). Ez nem más mint egy olyan fonott nádpalló, amelyet a gerendavázra fektetnek, majd tapasztanak. Szűkkörű elterjedése azzal magyarázható, hogy készítését egy hodászi mester honosította meg még a múlt században, s példája nyomán a későbbi mesterek is szívesen alkalmazták. A legelterjedtebb mennyezetfajta azonban a *deszkafödém*, melynek három változatát alkalmazzák. Legkezdetlegesebb formája, amikor hasított pallókat vagy deszkákat

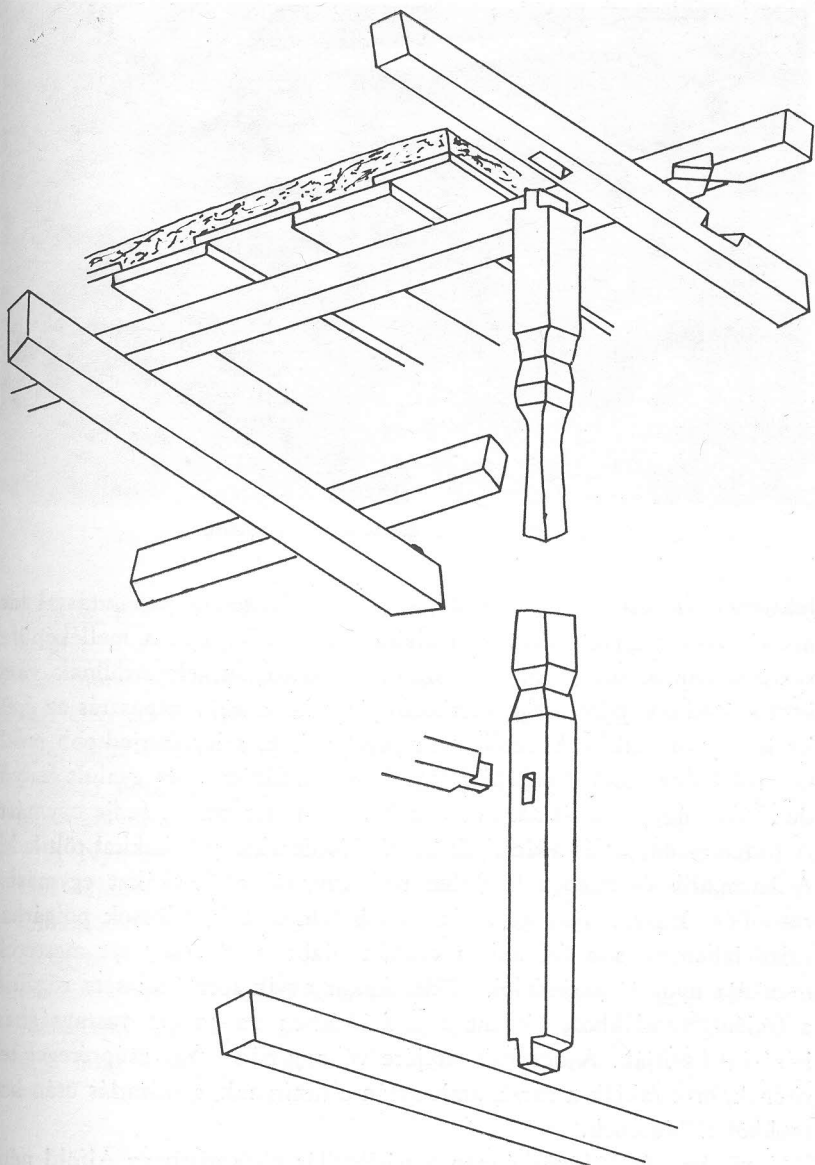

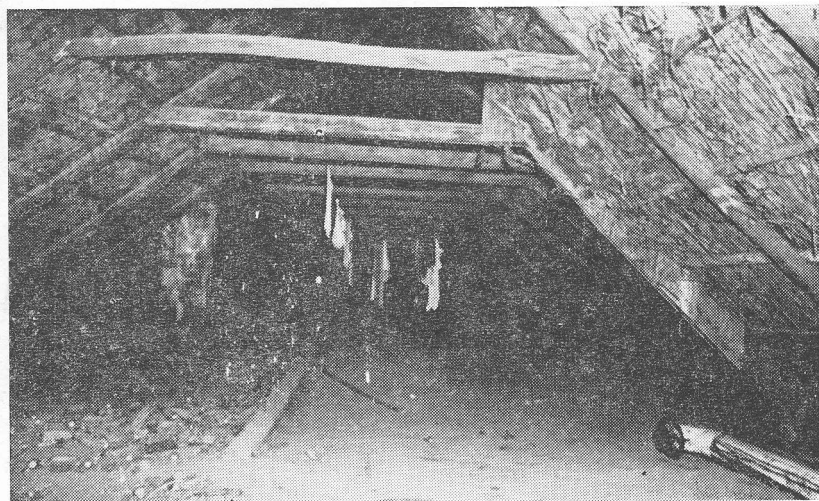
11. kép. Dorongpadlás, Nyírmártonfalva

12. kép. Fonott nádpadlás, Nyírkáta

13. kép. Deszkával borított földem és a tornác alátámasztásának szerkezeti vázlata, Nyíradony

14. kép. Szarufás tetőszerkezet, Újfehértó

fektetnek szorosan egymás mellé, s azt a padlástérben tapasztással látják el. Lakóháznál csak ritkán alkalmazzák, főképpen a melléképületekre jellemző, hiszen ha a deszkák meghajolnak, elmozdulnak vagy összeszáradnak, a közöttük keletkező résen keresztül a tapasztás az épület belsejébe hullik. A deszkamennyezet másik, s legerterjedtebb módja az ún. *boruló deszkafödém* (13. kép). A fűrészelt és gyalult fenyődeszkákat úgy helyezik el, hogy azok széle 1–1,5 cm-rel fedje egymást. A födémgerendák és a deszkák közeit kis deszkalapocskákkal töltik ki. A harmadik és egyben legfejlettebb formánál a deszkákat egymásba csapolják. Ez azonban csak a nagyobb települések, városok polgárházaira jellemző, s a falvakban csupán újabban, szakképzett mesterek munkája nyomán terjedt el. A deszkákat egyik formánál sem rögzítik a födémgerendákhoz, viszont a padlástérben 20–30 cm vastagságban is sárral borítják. A deszkák tetejére vékony nád- vagy zsúpréteget terítnek, erre rakják a sarat, amit aztán elsimítanak, s száradás után homokkal fölhintenek.

A sövény- és különösképpen a nádpadlás elsősorban az Alföld népi építészetére jellemző. Így csaknem kizárólagosnak mondható a Sárréten, a bihari síkságon, a Hajdúságban, de igen gyakori alkalmazása a

15. kép. Szarufás tetőszerkezetű ház bontás közben, Hajdúsámson

Rétköz építészetében is.⁵⁴ A deszkafödém ezzel szemben az Alföld nagy területein alig számottevő, s még a mezővárosi polgárság lakóházaiban sem mondható mindennaposnak. Így a deszkafödém nagyarányú nyírségi elterjedése egyben azt is jelenti, hogy ez az Alföld egyetlen olyan tája, amit a deszkafödém összefüggő, széles körű elterjedése jellemez, s amely a szatmári, kárpátaljai, észak-magyarországi területekkel való kontaktusra utal.

A Nyírség népi építészetére – éppen úgy mint az Észak-Tiszántúl más tájain – túlnyomó részt különböző *szarufás tetőszerkezet*típusok jellemzőek (14–15. kép). A szelemenés szerkezetet csak a földházaknál és egyes melléképületeknél (pl. dohány szárító pajták ún. hodályok, szénásszinek) alkalmazzák. A szarufák alátámasztásának négy típusát különíthetjük el: 1. a szarufák a födémgerenda végére támaszkodnak úgy, hogy végük nem nyúlik túl azon; 2. az eresz szélességének meg-

54. Dám László: A Nagy-Sárrét... i. m. 62.; Varga Gyula: i. m. 212.; Dankó Imre: Házformák... i. m. 73.; Uő.: Hajdúböszörmény... i. m. 396–397.; Dám László: A hajdúböszörményi... i. m. 30.; Nyárády Mibály: Szabolcs vármegye... i. m. 202.

nyújtására a fenti típust kis pótgerendával, ereszgerendával, pocokgerendával, vízvető gerendával toldják meg; 3. a szarufák alsó vége úgy támaszkodik a földéngerendára, hogy annak vége túlnyúlik azon; 4. a földéngerendák végére a ház hosszanti irányában a földém mindkét oldalán egy-egy gerendát, majorpankot fektetnek, s erre állítják a szarufákat úgy, hogy azok vége túlnyúlik a majorpankon. Ebben az esetben a majorpank legtöbbször kívül esik a falon 90–100 cm-rel, mivel az ilyen tetőszerkezetű lakóház minden esetben tornáccal is rendelkezik.

A szarufák kifaragása, kiszabása, a szarufapárok összeállítása még a földön történik. Ehhez az ácsok igen gyakran sablonokat használtak, amelyek egyrészt megkönnyítették a munkát, másrészt – mivel minden építkezésnél ugyanahhoz a sablonhoz igazodtak – uniformizálták a szerkezetet. Ezzel magyarázható, hogy egy-egy községben vagy szűkebb területen az azonos időszakban készült lakóépületek tetőszerkezetének felépítése semmilyen lényeges eltérést nem mutat.

A szarufák felállításánál külön problémát jelentett – a kontyolt nyeregtető és a csonkakontyos tető esetében – a különböző tetősíkok szerkezeti kialakítása. Az első formánál a végfalakra nem állítanak szarufákat a szokásos módon, hanem az első szarufapár csúcsához a földém két sarkából kiinduló egy-egy tetőfát támasztanak, melynek alsó végét a sárgerendába, felső végét a szarufapár csúcsába csapolják. Az így létrehozott egyenlő szárú háromszög alakot aztán több kisebb tetőgerendával látják el, melyek alsó vége a sárgerendára támaszkodik, felső végük viszont a szélső dűtött szarufapárhoz csatlakozik. A csonkakontyos tetőnek két szélső szarufapárja csak csonka tetőgerendákból áll, amelyeket azok felső harmadában, általában a kakasülő magasságában keresztgerendával kötnek össze. A második szarufapár csúcsából pedig vékonyabb gerendákat bocsátanak ki, általában hármat, melyek között a háromszöget alkotott a trapéz felső oldalával, a harmadikat pedig a tetőgerinc vonalával egy síkban középre helyezik.

Mivel a szarufás tetőszerkezet, a szelemenestől eltérően, semmiféle külső alátámasztással nem rendelkezik, ezért rögzítése, szilárdságának biztosítása fejlett ácstechnikát igényel. A szarufák mind alsó, mind felső végének rögzítésére többféle ácyszerkezetet is alkalmaznak. Ha a szarufák alsó vége a földéngerendára támaszkodik úgy, hogy vége nem nyúlik túl azon, akkor legtöbbször a *fészekagyazást*, ritkábban a *csa-*

posagyazást alkalmazzák. Csak igen szórványosan fordul elő az a kezdetleges megoldás, amikor a szarufák alsó végét úgy vágják le, hogy az pontosan illeszkedjék a födémgerenda felső lapjához, majd a szarufát és a födémgerendát átfúrva azokat faszöggel rögzítik egymáshoz. Ehhez egyes esetekben vastag kovácsoltvas szögeket is használnak. Ha viszont a szarufa nem a födémgerendára, hanem a majorpankra támaszkodik, akkor a leggyakoribb forma a *fészekcsapolás*. A szarufák felső végének összeillesztésénél rendszerint az egyszerű *kettőslapolást* alkalmazzák. Eléggé elterjedt a *villás-* vagy *ollóscsap*, míg viszonylag ritka az *egyszerű illesztés* használata. A szarufák szilárdságát minden esetben *kakasülövel* is rögzítik, azaz a szarufapárt felső harmadában kis keresztgerendával kötik össze. Ennek rögzítésére az *egyszerű- és fecskefark átlapolás* szolgál.⁵⁵

A szarufák alátámasztásához és rögzítéséhez használt ácsszerkezetek pontosan elhatárolható területi elkülönülést szintén nem mutatnak, mivel a különböző építészeti periódusokra más és más formák jellemzőek a kor igényeitől és a szakképzett ácsmesterek számától függően. Mégis megállapítható, hogy a szarufák alátámasztásának négyes típusa elsősorban a vidék középső és északi területeire jellemző, ugyanakkor az egyes és kettes típus a déli, bihari falvakban számottevő, míg a harmadik a múlt században épült házaknál az egész Nyírségben általánosnak mondható. Ezen túl természetesen a nagyobb települések és városok (Debrecen, Nyíregyháza, Hajdúsámson, Vámospércs, Nagykálló, Nyír-bátor, Kisvárd) a kedvezőbb gazdasági-társadalmi feltételek, igények és lehetőségek következtében népi építészetünkben is fejlettebb formákkal rendelkeznek, mint a kisebb települések.

A táj hagyományos *tetőfedő anyagai* a nád, a szalma és a zsindey. A múlt század végétől azonban egyre nagyobb jelentőségre tett szert a cserép és a pala alkalmazása is. A századfordulón a Nyírség lakóházállományának 83,83⁰/₀-a volt nád- és szalmatető, a zsindey részesedése 12,25⁰/₀, míg a cserép- és palatetőé mindössze 3,92⁰/₀. Az 1949. évi népszámlálás már igen jelentős arányváltásról tanúskodik (nád és szalma 41,37⁰/₀, cserép és pala 57,83⁰/₀, zsindey 0,8⁰/₀), napjainkban

55. A különböző ácsszerkezetekhez l.: *Dám László: A lakóház... i. m. 136-137.; Úő.: Az alföldi lakóház. Kérdőív. Folklor és Étnográfia, 1. Debrecen, 1979. 22.*

pedig a cserép- és részben a palatető kizárólagosnak mondható (88,16⁰/o), kevés a nád- és szalmatető (11,84⁰/o), és a templomok, hanglábak kivételével teljesen megszűnt zsindeley alkalmazása.⁵⁶ A statisztikai adatok természetesen önmagukban nem nyújtanak megfelelő támpontot az egyes tetőfedő anyagok pontos arányainak és földrajzi elterjedésének megállapításához. Az adatok térképezése azonban a fő tendenciák föltárásához fontos segítséget nyújthat. Az 1910. évi népszámlálás adatai pl. azt mutatják, hogy a nád és a szalma az egész vizsgált területen csaknem mindenütt a legfontosabb tetőfedő anyagok, s különösen magas részesedésük a Nyírség déli és keleti területein (vö. 16. kép). A néprajzi adatgyűjtés azonban arra is fényt derített, hogy a nádtető a bihari Nyírségen és Nyíregyháza környékén csaknem kizárólagosnak mondható, míg a szalmatető elsősorban a keleti és részben az északi területeken számottevő. A zsindeleytető viszont csak Nyíregyháza környékén és az Észak-Nyírségben haladja meg az Alföldön szokásos átlagot, a keleti és déli területeken kevésbé jelentős (vö. 17. kép).⁵⁷

A nád- és szalmatető nagymérvű elterjedése a következőkkel magyarázható. Bár a Nyírség soha nem volt nádban olyan gazdag vidék, mint a környező sárréti, hajdúsági, rétközi területek, de a vizsgált községek közel fele rendelkezett olyan, a tetőfedésre alkalmas nádat termő területekkel, amelyek részben vagy egészben fedezték a szükségleteket. Különösen érvényes ez a bihari falvakra. Emellett számolnunk kell a Sárretről, a Rétközből és az Ecsedi-láp vidékről a Nyírségbe irányuló nádkereskedelemmel is.⁵⁸ Ott azonban, ahol nem vagy alig termett nád, mindenütt a rozsszalma szolgált tetőfedő anyagul, annál is inkább, mert a Nyírség az ország egyik legjelentősebb rozstermelő területe volt, ahol a rozs vetésterülete a múlt században épp úgy, mint a két világháború között, négyszer nagyobb volt, mint a búzáé. Különösen magas

56. Vö. Az 1900. évi népszámlálás. i. m. 284–299.; Az 1949. évi népszámlálás. i. m. 238–240., 274–282.; Az 1970. évi népszámlálás. 10. 460–463.; 17. 463–467.

57. A térképek adatainak forrása: Az 1910. évi népszámlálás. MSK., Új sor 42. Budapest, 1912. 284–311.

58. Nyíregyházát és környékét pl. a rétköziek látták el náddal. Vö. *Dienes István*: A nép munkája. In.: Vármegyei szociográfiák IV. Szabolcs vármegye. Budapest, 1939. 269.; *Kiss Lajos*: Nagyhalász, i. m. 338.

volt a rozstermelés részesedése a nyírbátori járásban, ahol 10 q búzára 40–70 q rozs jutott,⁵⁹ s mivel itt alig van nádtermő terület, a zsűpfedés csaknem kizárólagosnak mondható.

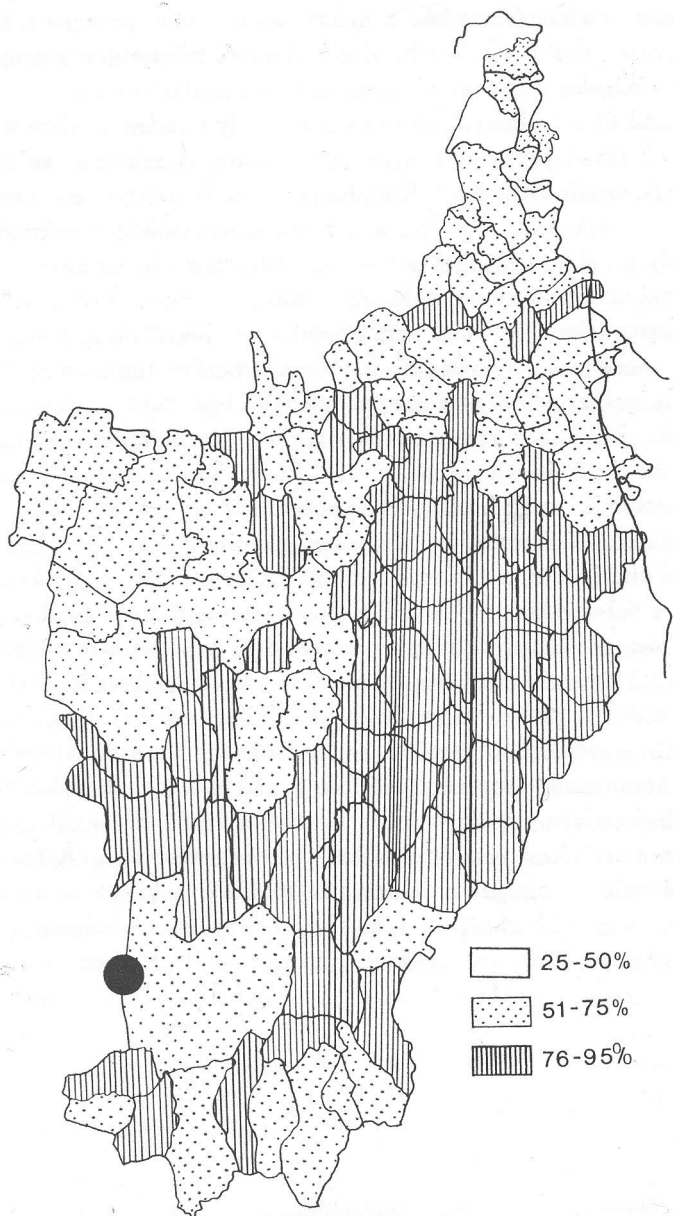
A náddal és a szalmával szemben a *zsindely* minden esetben a fakekedelem révén jutott el a nyírségi falvakba. A zsindelyt és a tetőzethez felhasznált faanyagot Kárpátaljáról és Erdélyből elsősorban a Tiszán úsztatták le, és fakereskedésekben, vásárokon értékesítették. A zsindely azonban drága, és a nádhoz, szalmához viszonyítva rövidebb élettartamú tetőfedő anyag volt. Alkalmazása csak azokon a területen válhatott jelentőssé, ahol nem kellett nagyobb távolságra szállítani, ill. ahol a kedvezőbb gazdasági feltételek lehetővé tették megvásárlását. Háttérbe szorulása azonban nem elsősorban anyagi okokkal magyarázható (hiszen az egyre növekvő arányú cserépfedés sok esetben még a zsindelynél is költségesebb volt), hanem azzal, hogy a faúsztatás és a fakereskedelem az I. világháború után megszűnt.

A mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi növekedése, a gépi cséplés elterjedése, a nádasok lecsapolása és művelésbe vonása, s elsősorban a felszabadulást követő gyökeres társadalmi és gazdasági átalakulás következtében elvesztette jelentőségét a nád- és szalmatető is.

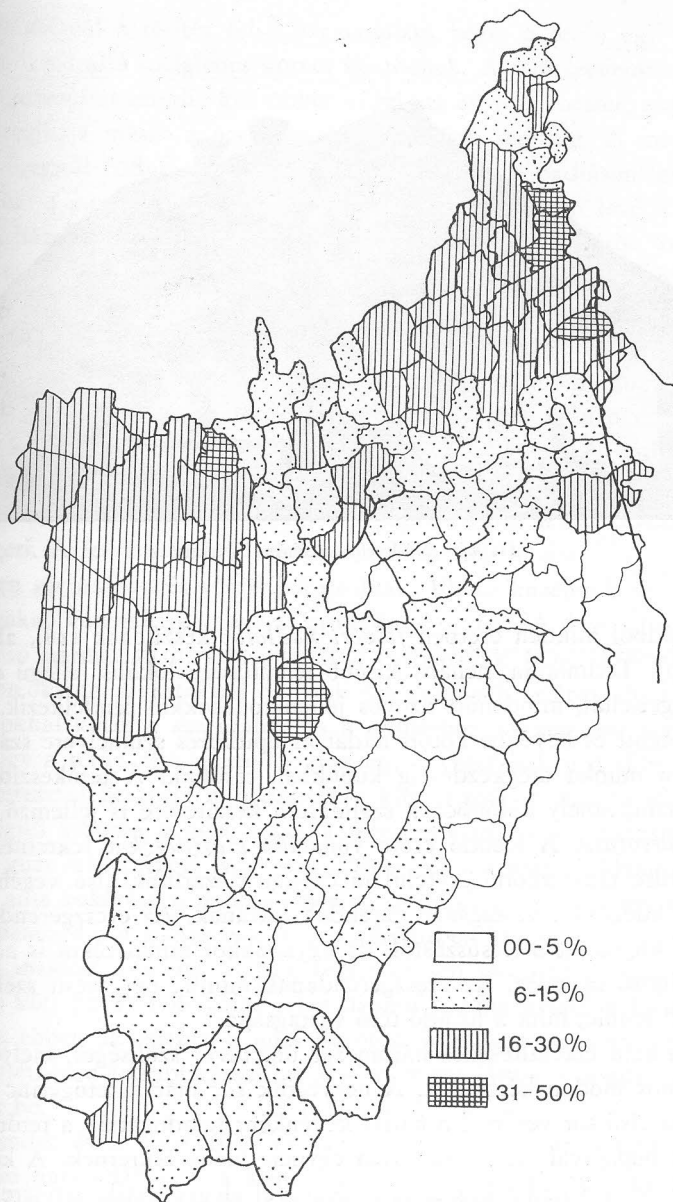
Bármilyen anyagból és bármilyen technikával készüljön is a tető, azt minden esetben a *tetőszerkezet belécezése* előzte meg (15. kép). A tetőléceket, ill. egysezerűbb esetben a helyettük alkalmazott természetes formájú husángokat szegekkel erősítik a szarufákhoz. A múlt század középső harmadában épült, s igénytelenebb kivitelű házaknál azonban nem ritka a tetőlécek vesszőgúzsokkal való rögzítése sem. A tetőlécek egymástól való távolságát a felhasznált tetőfedő anyagok sajátosságai szabják meg. A nádtetőnél ez a távolság 60–70 cm, a zsűpnál 40–50, a zsindelynél 30–35, a cserépnél 30–32, a palánál 22,5 cm.

⁵⁹ Vö. *Dobrossy István*: Strukturális változások... i. m. 12.; *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági élete. Debrecen, 1933. 32–33.

16. kép. A zsup- és nádtető elterjedése a századfordulón

17. kép. A zsindelytető elterjedése a századfordulón

18. kép. Nádtetős lakóház, Nyírkarász

A nádból minden esetben felvert nádtetőt készítenek (18., 28., 29., 31. kép). Technikája, néhány kisebb jelentőségű lokális jellegű eltéréstől függetlenül, mindenütt azonos jellemvonásokkal rendelkezik. A telen levágott és kévékbe kötött nádat az építkezés színhelyére szállítják, és ott a munka megkezdéséig kúpokban tárolják. A tetőkészítés első mozzanata, amely különben a szalmatető készítésére is jellemző, a ház felállványozása. A leendő ereszt vonalába ereszdeszkát fektetnek, melyet földre támaszkodó és felül jó erősen a szarufák alsó végéhez gúzsolt vendégoldal vastagságú gerendák tartanak. Az ereszgerenda védi az első sor nádat a lecsúszástól, de ugyanakkor támasztékot is ad a tetőn dolgozó számára. Az ereszgerendának mindig egy kicsit szélesebbnek kell lennie, mint a leendő tető vastagsága.

A nádtető elkészítéséhez három sor ún. verés szükséges, melyek közel azonos módon készülnek. A negyedik sor már a tetőgerinc beszerése. Az első sor verésnél a nádat kévénként feladogatják a tetőre, melyet ott bugájával felfelé szorosan egymás mellé fektetnek. A kévét sorra kioldva a nádat kézzel és nádverővel elegyengetik, tetejére újabb vékony sort terítenek, lecsapatják majd felferik és végül korcolják.

A lecsaptatásnál a terítés felső harmadában végig a tetőn egy vastagabb karókból álló ideiglenes korcot készítenek. A tető *levarrását, korcolását, gúzsolását* mindig két ember végzi, az egyik a mester, aki a tetőn dolgozik, a másik a padláson közreműködő segítség. A mester a nádon keresztül bedugja a *nádkötőtűt* a tetőtérbe, a padláson levő segítő befűzi a gúzs egyik végét a tű fokába, majd a tetőn levő a tüvel együtt kihúzza azt, aztán a tűt újra visszadugja a padlástérbe, ott befűzik a gúzs másik végét is, a mester ezt is kihúzza, és a gúzst a *csaptatólécen* átcsavarva jó erősen beköti. A csaptatóléc rögzítése tehát gúzsolással történik, melyet a tető egész hosszában elvégeznek. A lecsaptatott nád a tetőről nem tud lecsúszni, de elég laza ahhoz, hogy könnyen fel lehessen verni. A terítés végleges korcolása után a csaptatófákat leoldják és újra felhasználják a gúzsokkal együtt. A nád felverését általában 2–4 ember végzi. Eszköze a *nádverő*, melyet alulról felfelé ütögetnek a nád tövéhez, s így a lépcsős fogazat a nádkévéket jól elgyengeti. A felvert sornak teljesen simának kell lennie.

Minden sor terítést és verést lekorcolnak. Ehhez középvékony, egyenes faágakat használnak, melyek átmérője 2–3 cm. A *korc* mindig a verés felső harmadában, közvetlenül a csaptatófák fölött helyezkedik el. A korcot a szarufáknál és azok távolságának felénél elhelyezett drótgúzsokkal kötik a szarufához és a tetőléchez. A gúzsolás úgy történik, hogy a tetőn álló mester a gúzs egyik végét befűzi a tűbe, és a nádon keresztül beszúrja a padlástérbe közvetlenül a szarufa mellett. Ott a segítő kihúzza a gúzs végét a tűből, a nádazó azt visszahúzza, befűzi a gúzs másik végét is, és azt most a szarufa másik oldalán dugja át. A gúzs bekötése a padlástérben történik. A tetőn levő egyik térdével ránehezedik a gúzsra és a korcra, miközben kezével is nyomja lefelé. Ugyanakkor a segítő a drót végeit erősen maga felé húzza, s a gúzst így köti be. A lekorcolás tehát azonos módon készül a lecsaptatással, de ebben az esetben a gúzs bekötése mindig a tetőtérben történik, ellentétben a lecsaptatással, ahol – mint azt láttuk – a gúzst a tetőn kötik be.

A második és a harmadik sor verés elkészítése előtt a tető alsó, majd felső harmadában is a korc vonala alá felkötnek egy vendégoldalt, az *állót*, amin a tetőkészítő dolgozik, és amire munka közben támaszkodik. Ezt szintén a tetőléchez, ill. a szarufához kötik éppen úgy,

mint a csapatófákat. A további munkafolyamat megegyezik az első sor verés készítésével. A harmadik sor verés részben már a tető gerincét is képezi, hiszen a nád felső harmada már túlnyúlik a gerinc vonalán. A túlnyúló nádszalakat ezért áthajtják, áttörik a tetőgerincen és a nádbugákat a csapatófa alá dugják. Korcoláskor ezt is lekötik, de végleges rögzítése csak a tető beszegésekor történik.

A tetőkészítés igen fontos és nagy szakértelmet kívánó mozzanata a tető szélének kiképzése. A nyeregtető esetében a legszélső nádkévéket nem oldják ki, hanem azokat a szélső szarufához ill. a szarufán túlnyúló tetőlécekhez rögzítik, de természetesen ezt is felverik. A tetőlécek végéhez rendszerint még egy-egy ún. *vízvetődeszkát* is erősítenek, amelynek funkciója, hogy a nádtetőt védje a szél ellen. Sokkal bonyolultabb a csonkakontyos tető szélének kiképzése. Ebben az esetben a vértelék felé eső részen kezdik el a tetőkészítést. Előbb a trapéz alakú vértelék két szélső oldalán teszik föl a kioldatlan és rövidebb nádkévéket, mégpedig úgy, hogy azok ferdén helyezkedjenek el. Itt arra vigyáznak, hogy a tető széle egyenletes és szabályos legyen. A trapéz felső, vízszintes oldalán a fedés szintén rövid kévékkel történik, azokat oly módon elhelyezve, hogy a kévék a tetőcsúcson háromszög alakban találkozzanak. A túlnyúló nád bugáját a gerincre hajtják. Ha a felhasznált nád túl hosszú, akkor a kévéket megfelelő nagyságúra vágják. Ilyen esetben a kettévágott nádkévék felső, vékonyabb részéből készül a korc, a vastagabb részt pedig a vértelék oldalrészének készítésénél használják föl. Itt is előbb csapótnak, majd verés után korcolnak, amit a tetőre később fölrakott terítések fednek el. Ha a csonkakontyos tetőre vízvetődeszkákat is tesznek, a tetőszél kiképzése sokkal könnyebb, hiszen nem kell olyan gonddal ügyelni a tetőszél szabályosságára, a deszka úgyis eltakarja, s egyben védi is azt. A kontyolt nyeregtető úgy készül, mint a kontyolatlan, csak a tetősíkok találkozását képezik ki a csonkakontyos tetőhöz hasonlóan.

A munka befejező része a tetőgerinc beszegése (19. kép). A szegőnádát az előző nap vízben áztatják, hogy azt könnyebb legyen hajtani és kevésbé törjön. A tetőkészítő lovaglólásban elhelyezkedik a tetőgerincen, egy másik ember pedig markonként adja keze alá a nádat. A gerincre előbb egy vékonyabbik végén összehajtott jó maréknyi nádat, *bélelést* fektetnek. Ezután a mester elhelyez egy maréknyi nádat

19. kép. Nádtető gerincének beszegése, Nyírlugos

a tető jobb oldalán úgy, hogy vége jó méterrel túlnyúljon a gerincen. A másik oldalra szintén fektet egy marékkal úgy, hogy a két nádpamacs X alakban keresztezze egymást. Ekkor a feléje esőt teljesen áthajtja a másikon, és végét annak töve alá dugja. Az áthajtás tulajdonképpen három mozzanattól áll: a nádpamacst először a tetőgerincre hajtják, majd úgy törik, hogy a gerincre merőleges legyen, végül pedig maguk felé húzva a baloldali nádpamacs alá dugják. A következő alkalommal megint a jobb oldalra, de a letörtetlen nádpamacs elé helyezik a nádat, és most ezen hajtják át az előbbit. Ez mindaddig ismétlődik, míg a tetőgerincen végig nem érnek. Végül a szegést korcokkal és gúzsolással rögzítik, s a munka elkészült.⁶⁰

Szalmából kétféle tetőt készítettek: *felvert zsúptetőt* (25–27. kép) és *teregetett szalmatetőt* (20. kép). Az előbbi csépelte, az utóbbi nyomtatott rozsból készült. A Nyírségben egészen az 1920-as évekig sarlóval arattak, s az első világháborúig még általános volt – az ekkor már egyre terjedő nyomtatás mellett – a kézcseplés. A későbbi időszakokban azonban, különösen a gépi cséplés elterjedése után, már csak tetőfedéshez csépeltek a hagyományos módon.⁶¹ A zsúpszalma készítése igen nehéz és sok időt igénylő munka volt. A gabonaszemeket úgy csévelték ki, hogy a kalászatokat vagy egy farönkhöz verték, vagy cséphadaróval ütötték. A lényeg az volt, hogy az erős, hosszú szárú szalma ne törjön. A szalmát kévékbe kötötték, s felhasználásáig a csűrben vagy hodályban, depóban tárolták.

A felvert zsúptető készítésének technikája és eszközei teljes egészében megegyezik a nádtetőjével, de ebben az esetben – mivel a szalma jóval rövidebb, mint a nád – a tető elkészítéséhez 6–7 verésre volt szükség. Elég gyakori, hogy a tetőszélek kiképzéséhez és a tetőgerinc beszegéséhez nádat használtak.

A teregetett szalmatető összetört, tehát nyomtatott vagy géppel csépelte rozsból, ritkábban búzából készült. Elsősorban kisebb gazdasági

60. Vö. *Dám László*: A lakóház... i. m. 64–68.; *Babus Jolán*: Nádvagás és tetőfedés a Bereg megyei Lónyán. Ethn., LXV. 1954. 234–238.; *Szabó László*: i. m. 539–542.

61. *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 71., 76–77.; *Dobrossy István*: A földművelés és gazdálkodás jellege, arányváltozásai Nyírlugoson. In.: Néprajzi kutatások Nyírlugoson, II. Gazdálkodás. Nyíregyháza, 1979. 24–27.

építmények fedésére használták, s a lakóházaknál csak másodlagos szerepe volt. Feltűnő, hogy alkalmazásának gyakorisága elsősorban a keleti falvakban, éppen a gépi cséplés elterjedésével növekedett meg, mivel a munka- és időigényes zsúpszalma egyre drágább lett, és a mezőgazdasági termelés intenzívidálódásával már nem volt rentábilis a saját szükségletre történő kézciséplés, hiszen egy-egy tető elkészítéséhez 3-4 szekér szalmára volt szükség. Ez a tetőféleség bizonyos mértékig átmenetet képez a taposott szalmatető és a felvert zsúptető között. Különösen a Nyírség északi falvaiban, ugyanis a tetőgerincet és a tetőgerendák ereszhez közel eső végét épp olyan gereblyeszerű faszögekkel látták el, mint a taposott szalmatető vázát. Sűrűségük azonban nem olyan nagy, mint a taposott tető esetében, s mint láttuk, alkalmazása nem erjed ki a tetőzet egészére. Az összetört szalmát a sűrű hálózatu tetőlécekre hányják, eltergetik, s a nád- ill. a zsúptetőhöz hasonlóan lekorcolják. A szalmát kis fésűszerű eszközzel, *tetőgereblyével* simítják el, ill. a nagyobb grádicokat, kiemelkedéseket sarlóval nyesik simára. Igen gyakori az is, hogy a vízszintes korcolás mellett a szarufák vonalában a gerinctől az ereszig futó korcokat alkalmaznak.

A *cseréptető*höz (21. kép) szükséges anyagot a Nyírség területén működő kisebb-nagyobb cserépgyárak biztosították, s a század első felében még közvetlenül innen szerezték be azt. A két világháború között azonban kialakult az építőanyag-kereskedelem, a nagyobb településeken építőanyag-telepek működtek, s a cserepet, valamint a *palatető*höz (22. kép) szükséges palalapokkal együtt mind a mai napig innen szerzik be.

A Nyírség népi építészetét három *tetőforma* típus jellemzi: a *nyeregtető*, a *kontyolt nyeregtető* és a *csonkakontyos tető*. Közülük legelterjedtebb – a szomszédos bihari, hajdúsági, rétközi és szatmári területekhez hasonlóan – a csonkakontyos forma⁶² (21–22., 28., 32. kép),

62. Erdész Sándor: Nyíregyháza... i. m. 215.; Uő.: Nyírség, i. m. 138.; Dám László: A lakóház... i. m. 62–63.; Uő.: A Nagy-Sárrét... i. m. 73.; Uő.: A Sárrét népi építkezése. In.: Hajdú-Bihar népi építésze (szerk.: Angyal László). Debrecen, 1979. 248.; Varga Gyula: A bihari síkság... i. m. 209.; Dankó Imre: Házformák... i. m. 84.; Uő.: Hajdúböszörmény... i. m. 178.; Uő.: Két homoki hajdúváros... i. m. 276.; Kiss Lajos: Nagyhalász, i. m. 364.; Gilyén Nándor–Mendele Ferenc–Tóth János: i. m. 49.

20. kép. Lakóház, teregetett szalmatetővel, Ófehértó

amely a mai, hagyományos módon épült lakóházállomány döntő többségét jellemzi, s amit a nyíriek *farazatos*, *kiskanfaros*, *svábos* tetőnek is neveznek.

Legnagyobb múlttal azonban, úgy tűnik, a kontyolt nyeregtető (18., 20., 25–26. kép) rendelkezik. A múlt század középső harmadában épült lakóházak közel 80%-a ezzel, az ún. *nagykanfaros* tetővel készült, s feltételezhető, hogy korábban nagyobb jelentősége is lehetett. Ezt támasztja alá az is, hogy a Nyírségben hagyományosan nagy múltra visszatekintő gazdasági építmények (depók, abarák, pajták, istállók) mind a mai napig ezt a formát őrzik, és hogy szintén régi tetőformának tekinthető a környező területeken, így pl. a bihari síkságon, a Rétközben, Szatmárban és Beregben is.

Szintén régi forma a nyeregtető (27., 30. kép). Elterjedésének idejét – a kontyolt nyeregtetőéhez hasonlóan – ma már megállapítani nem tudjuk, de gyakorisága valamivel ma nagyobb, mint a kontyolt változaté. A lakóházállomány építészeti korszakok alapján végzett vizsgálata, a paraszti emlékezet, az építőmesterek és ácsok tapasztalatai alapján azonban bizonyos, hogy a csonkakontyos tető a múlt század

21. kép. Cseréptető lakóház, Nyírlövő

22. kép. Palatető lakóház, Anarcs

végén jelenik meg a Nyírség építészetében, és elterjedése századunk első felében rendkívül felgyorsult. Az általunk vizsgált 1900–1945 között épült lakóházak 82,61⁰/₀-a készült ezzel a tetőformával, míg 17,39⁰/₀-uk nyeregtetős.

A csonkakontyos tető elterjedése a táj különböző területein természetesen más-más ütemben ment végbe. Legkorábban a bihari részeken, Nyíregyházán és környékén, valamint az Észak-Nyírségben válik dominálóvá, s csak később terjed el a középső és a keleti területek falvaiban.

A csonkakontyos tető viszonylag késői elterjedésével magyarázható a különböző *vegyes tetőformák* nagy gyakorisága is. Általános jelenség, hogy a tetőt csak az utcai fronton látják el csonka konttyal, míg a hátsó homlokzat nyereg- (21–22., 28., 32. kép) vagy kontyolt nyeregtetőben (29., 31. kép) végződik. Nem ritkán előfordul az is, hogy az utcai házvég nyeregtetős, a hátsó, a telek belsejére néző rész kontyolt formát mutat. Hogy azonban a csonkakontyos tető csak századunkban vált divattá, jól érzékelteti, hogy a vegyes tetőformáknál hiányoznak azok a változatok, amikor a főhomlokzat nyereg- vagy kontyolt nyereg formát mutat, a hátsó homlokzat viszont csonkakonttyal van ellátva.

Bár egyes tetőformákkal az egész Nyírségben találkozunk, mégis vannak olyan kisebb területek, ahol egy-egy változat gyakoriságát jellemzőnek tekinthetjük. A bihari részeket pl. a vegyes tetőformák hiánya jellemzi. Nyíregyházán és környékén viszont a legelterjedtebb megoldás az elől csonkakontyos és hátul teljesen kontyolt nyeregtető alkalmazása. Ugyanezen a vidéken viszont teljesen hiányzik a nyeregtető. Az Észak-Nyírségben az elől csonkakontyos, hátul nyeregtetős forma a legáltalánosabb, míg a középső és keleti területeken a vegyes tetőformák összes változata megtalálható. Itt egy-egy települést a tetőformák szinte teljes skálája jellemezhet.⁶³

A *házhomlokzatok*, vértelkek, *házvég*ek megjelenésformája elsősorban az alkalmazott tetőformától függ. A vértelkek lezárása feltehetően a XVIII–XIX. század fordulóján vált általánossá, amikor a padlás tárolóhelyiség funkciója kialakul. Ezt elsősorban a kukoricatermesztés múlt századi fellendülésével hozhatjuk összefüggésbe; mivel vidékün-

63. Vö. *Dám László*: A lakóház... i. m. 62–63.

kön a görék csak századunk fordulóján terjedtek el, addig a kukorica tárolására csaknem kizárólag a padlás szolgált.⁶⁴ A vértelkek viszonylag késői megjelenését támasztja alá az is, hogy a gazdaságilag legelmaradottabb közép- és kelet-nyírségi községekben még ma sem ritkák az olyan házak, amelyeknek csak utcai frontján zárják le a vértelket, a ház hátulján a padlás nyitott.

A vértelkek anyaga igen változatos. Egyszerű esetben tapasztott nád, sövény vagy kóró, melyet legfeljebb csak kör vagy négyszögletes alakú szellőzőnyílások és színes meszelés díszít. A legelterjedtebb a deszka vértelkek, mely többnyire egyszerűen vertikálisan egymás mellé állított deszkákból áll. (A legjellegzetesebb vértelkekformákat a 23. kép mutatja be.) Feltűnő, s egyben a Nyírség népi építészete egyik jellemző vonásának tekinthető, hogy a lakóházak vértelkeit korántsem díszítik olyan gazdagon, mint Biharban vagy a Felső-Tiszavidéken. Még a városi parasztpolgárok házaiban vagy a kisenemesi kúriákon is igen ritkák a vakolat- és stukkódíszek éppen úgy, mint a deszkák különböző síkban való elhelyezésével és fűrészelt díszítésekkel való ellátása. A színes meszelés mellett csak a táj északi részén fordítanak nagyobb gondot a vértelkek díszítésére, ahol a felső-tiszavidéki hatásról tanúskodó motívumok mellett a görögkatolikus falvakban általános a deszkaoromzattól kifűrészelt vagy a homlokzatra festett kereszt.

Építkezés és munkaszervezet

A házépítés mindig fontos esemény a parasztcsalád életében, s ezért előkészítése, megszervezése is nagy gonddal és körültekintéssel történik. Az előkészületek már az építkezést megelőző egy-két évben megindulnak. Egy évvel korábban kitermelik vagy megvásárolják és hazaszállítják az építkezéshez szükséges fát, kitermelik a földet, és a telekre hordva a helyszínen tárolják. Vonatkozik ez a vályogra is, amit az időjárás ellen való védelmül náddal fednek le, amelyet viszont már a

64. Vö. *Dobrossy István: A földművelés...* i. m. 41-42.; Hasonló folyamat játszódott le más vidékeken is, így pl. a Hajdúságban. *Dankó Imre: Házformák...* i. m. 73.

23. kép. Nyírségi házoromzatformák

tetőfedéshez hordtak haza. A zsúpkészítés gyakran már három-négy évvel korábban megindul.

Az építőanyagok fuvarozása és az építkezés egész menete *segítségben, kalákában* történik. A segítség a konszangvinikus és affiniális rokonokból, szomszédokból, komákból verbuválódik. A munkában résztvevők személye és száma az előkészítéstől az építkezés befejezéséig természetesen változik. Mindenki annyi időre jön, amennyi ideje van, de a legmunkaigényesebb építőfázisokban 15–20 ember is közreműködik. Segítségben történik az építőanyagok kitermelése, hazaszállítása, a falazat és a tetőzet elkészítése, s a befejező munkák is. Vannak akik a fuvarozásban, mások a falépítésben, padlásolásban, megint mások a tető készítésében vesznek részt attól függően, hogy ki és mikor ér rá, s mihez ért jobban. A segítség csak köszönetért és ellátás fejében dolgozik, s a szükséges szerszámokat is maguk hozzák. A munkában résztvevők étellel és itallal való ellátása természetesen nagy anyagi áldozattal jár. „Kerül annyiba, mint egy lakodalom. Pénzes emberrel talán olcsóba kerülne, mert 3 pengő a napszám. De a napszámos soha nem dolgozik úgy, mint a szakmányos. Meg aztán így szokás, faluhelyen nincs is vállalkozó pénzért a falverésre.”⁶⁵

Az építkezéshez még a két világháború között is csak ritkán fogadtak szakképzett mestereket. Minden munkafázisnak meg voltak a specialistái. Ezek olyan parasztok voltak, akik szaktudásukat szüleiktől, nagyszüleiktől nyerték a hagyományozódás útján, s munkát is csak idényszerűen vállaltak. A *falverők, nádazók, tapasztók, kemencekészítők* megbecsült emberek voltak, akiknek a faluközösség minden tagja szívesen segítséget nyújtott, ha valamiben megszorultak, „mert viszonzásul pótolhatatlan munkát, szakértelmet kaptak.”⁶⁶ Ezek a kivételes tudást megszerzett emberek így aztán sok esetben szintén segítség fejében dolgoztak, munkájukért legfeljebb csak némi terményt és ajándékokat fogadtak el. De nem is vettek részt az építkezés egész időtartama alatt a munkában, csak saját feladataik idején dolgoztak a házon. Ha valamelyik munkafázisnak a faluban nem volt szakembere, akkor más faluból hívták a „mestert”, aki természetesen ilyenkor már

65. *Dienes István*: A nép munkája, i. m. 238.

66. *Szabó László*: i. m. 530.

bérben dolgozott. Fizetségül napszám, 1–2 q búza és teljes ellátás szolgált. Azokon a településeken, ahol egy-egy szakmának több specialista is volt, gyakran előfordult, hogy ezek a szakemberek *bandákba* szerveződve, közösen vállalták fel a munkát. Főképpen a falverők, falrakók álltak össze. Ilyen „brigádok” dolgoztak még a közelmúltban is pl. Nyíradonyban, Encsencsen, Nyírbátorban, Nyírmeggyesen, Ópályiban is.

A századfordulótól azonban egyre fontosabbá vált a *szakképzett mesteremberek*, kőművesek, ácsok munkája is. Az igényesebb kivitelű házakat pl. már mind ők készítették, de nélkülözhetetlenek voltak az olyan bonyolult szerkezetű építmények kivitelezésénél is, mint a csűrök vagy depók. Révükön több, a vidékre ma is jellemző építészeti elem terjedt el. Így pl. nagy részük volt az elő- és oldaltornácok, a bonyolultabb ácsszerkezetek, a kőboltozatos kemencék, a mászókémények, a csonkakontyos tető meghonosításában is. Többnyire szakképzett mesterek kezemunkája a vályog és téglafalú házak többsége éppen úgy, mint a zsinde-, cserép- és palatetők is. A fontosabb építőközpontok, ahol a legtöbb és legjobb mester dolgozott, többnyire a nagyobb településeken alakultak ki, mint pl. Debrecenben, Vámospércsen, Hajdúsámsonban, Hajdúnánáson, Nagykállón, Nyírbátorban, Nyíregyházán, Mátészalkán és Kisvárdán. Híres és jó mesterek voltak a vállalji sváb kőművesek és ácsok, akik a táj középső és keleti területeinek népi építészetre gyakoroltak nagy hatást. A nyírbátori járás falvainak előtornácós házai és csűrjei pl. mind az ő kezük munkája.⁶⁷

Az építkezés megkezdésének időpontja több tényezőtől függött. A tavaszi munkák idején még nem csak a szeszélyes időjárás jelentett akadályt, hanem az építető és a segítők elfoglaltsága is. „Legalkalmasabb és ezért legkedveltebb építési időszak július vége, augusztus végéig, és szeptember eleje, úgy hogy a tetőt fel tudják húzni bármilyen lassú és késedelmes építés esetén is szeptember végére, amikor a tapasztalás

67. *Gilyén Nándor–Mendele Ferenc–Tóth János*: i. m. 70.; *Dám László*: A lakóház... i. m. 58.; *Kücsán József*: A nyírlugosi udvar gazdasági épületei. In.: Néprajzi kutatások Nyírlugoson, I. Népi építkezés. Nyíregyháza, 1977. 120. Az építőközpontokhoz l.: *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 274–275.

szerint esős időszak várható.”⁶⁸ Előbb azonban egyeztetni kellett az építkezés időpontját a falrakóval, és ehhez igazították a többi specialista (ács, tetőfedő, kemenceraó, tapasztó) munkáját is.

Az építkezés időtartama az alkalmazott építőanyagoktól és technikától függött. A ház helyének előkészítése, attól függően, hogy mennyi földet kellett elegyengetni, egy-négy napot vett igénybe 10 ember részvételét figyelembe véve. Nyírlugason a mereglyés fal vázának felállítására öt embernek 4-5 nap kellett, a sárkésztés, falrakás, tapasztás 3-4 hétig is tartott, mert várni kellett az egyes falrtegek száradására. A fal rakásánál általában hat ember dolgozott együtt, kettő sarat készített és azt az építkezés színhelyére hordta, kettő göngyölte a sarat, kettő pedig rakta a falat. A segítők számától függően több ilyen hatos csoport is dolgozhatott egyidőben. A földémszerkezethez a tapasztással együtt 3-4 nap, a tetőszerkezethez és kéménykészítéshez 5-6 nap, a tetőfedéshez a nádtető esetén 3 nap, zsúpnál 5-6 napra is szükség volt. A kemence és a tűzhely építése két napot, a padlózat végleges kialakítása egy napot, a meszelés két napot vett igénybe. Egy-egy mereglyés falú ház elkészítése tehát két és fél, három hónapot is igénybe vett. A vertfal és vályogfal építése jóval rövidebb. A falat 20-25 ember is verte egyszerre, s így akár két-három nap alatt is fel lehetett húzni. Egy vályogfalú ház falainak felrakása pedig legfeljebb két napot vett igénybe.

A munka ideje alatt mindenkinnek megvan a maga feladata a családban is. Ami munkát csak el tudnak végezni, azt mind a család munkaerejére támaszkodva teszik. Az asszony – a segítségként mindig akadó szomszéd, komaasszony közreműködésével – főz, és élelemmel látja el nemcsak a családot, hanem a segítséget is. A gyerekek ivóvizet hordanak az építőknél, összeszedik és a házba hordják a főzéshez szükséges tüzelőt, s a kérésnek megfelelően kéz alá adják az anyagot és számat. Az építés döntő hányadát a férfiak végzik, a nők részvétele leginkább csak a tapasztásra és meszelésre terjed ki.⁶⁹

68. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 273.

69. A házépítéssel kapcsolatos társasmunkákat eddig csak *Dankó Imre* (Hajdúhadház, Vámospércs) és *Szabó László* (Oros) vizsgálták. Vö. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 272-274.; *Szabó László*: i. m. 530-531.

A házépítkezéshez kapcsolódó szokások a Nyírségben elég ritkák, s lényeges eltérést az Alföld más tájaitól nem is mutatnak. Annál gazdagabb viszont a hiedelemvilág. Ezek részletes föltárása azonban további kutatásokat igényel.

A házépítéshez két, az egész területen általánosnak mondható szokás kapcsolódik. Amikor az első szarufát felállítják, arra egy zöld ágat erősítenek, amire előzőleg a gazdasszony előzőleg színes szalagokat, s annyi pereckalácsot köt, ahány mester az építkezésben részt vesz. Ezeket azonban néhány óráig tartják csak ott, majd leszedik és kiosztják az illetékesek között. A szalagokat szintén a mesterek kapják, ezek azonban a tetőfedésig a faágon maradnak. Ilyenkor áldomást is isznak. Pusztadoboson pl. a gazda a bort a tetőn álló mesternek nyújtja át először, aki miután azt megitta, a poharat leejti a földre. Ha a pohár nem törik el, akkor az azt jelenti, hogy a ház jövődő lakói szerencsések lesznek. Ez a szokás több más északnyírségi faluban is ismert. A ház teljes felépítése és berendezése után csaknem mindenütt tartanak házzszentelőt, amelyre azonban csak azokat hívják meg, akik az építkezésben a legtöbbet segítettek.

Az építkezéshez kapcsolódó *hiedelmek* jó része az építőáldozatok köré tartozik. Ezeknek a cselekedeteknek az a célja, hogy a ház lakóit megóvják az ártó hatalmaktól, vagy hogy szerencsét, egészséget, gazdaságot biztosítsanak. Szinte minden községben ismert az a szokás, amikor a ház aljába vagy küszöbe alá pénzt tesznek. Az erre adott magyarázatok azonban különbözőek. A táj déli részén pl. azt tartják, hogy ezzel a lakók gazdagságát biztosítják, vagy azt, hogy a ház fala jobban álljon. Mások szerint a pénz csak arra jó, hogy a késői utódok ennek alapján állapíthassák meg a ház építésének dátumát. Máriapócs, Pócsperiben, Kislétán, de Nyírbátorban, Piricsén és Nyíradonyban is, a paraszti emlékezet még őrzi azt a szokást, amikor a ház alapjának egyik – többnyire keleti – sarkába vagy a küszöb alá kakast ásnak, hogy az építkezést szerencsésen befejezhessék és a ház lakóit megóvják az ártó hatalmaktól. Ha viszont a kamra vagy magtár küszöbe alá búza-, rozs- vagy málészemeket ásnak, akkor ezek a termények soha nem fogynak ki a hombárból (Ópályi). Ömbölyön és Penészleken aki házat épített, sőt ásott el üvegben vagy pohárban a küszöb alá. Ha a tehén

tejét valaki elvitte, akkor ebből a sóból tett egy kicsit a jószág takarmányába, s attól visszajött a tej.]

Nemcsak Hajdúhadházon és Vámospércsen, hanem szinte minden dél-nyírségi faluban ismert az a szokás, hogy: „Amikor a ház elkészült, de még nem költöztek bele, sőt a ház földjének elkészítése, falainak kimeszelése is hátra van, valamilyen állatot – régebben disznót, birkát, sőt borjút is, újabban inkább baromfit – vágnek, és annak vérével meghintik a ház földjét. Az állatot bent a házban vágják le, az ott döglött meg a ház földjére téve és úgy vitték onnan ki. A házban megölt állat vagy baromfi valamilyen részét (szarvát, levágott fülét vagy farkát, körmét, a baromfinak leginkább a tollát) a ház földjébe elásták. A közhiedelem szerint ezt annak reményében tették, hogy a házépítést gyorsan és szerencsésen befejezhessék, aztán pedig, hogy a ház hosszú ideig álljon, és a benne lakók egészségben, békességben lakhassák.”⁷⁰

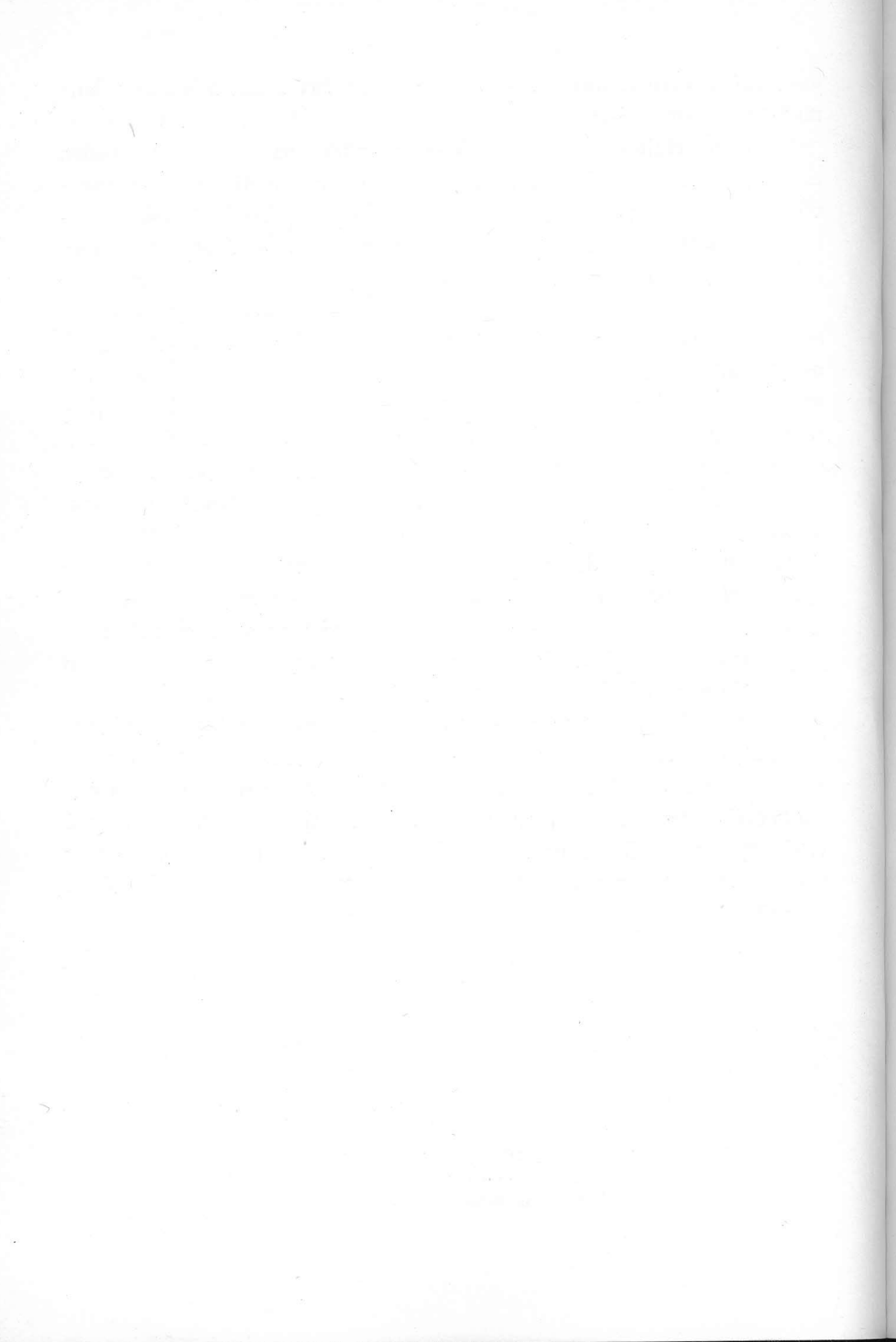
Általánosan elterjedt az a szokás, hogy a ház elkészülte után az első éjszaka egy tarka macskát zártak be a házba. Nyíregyházán ezzel biztosították az új lakók szerencsését,⁷¹ máshol viszont az a hiedelem tapad hozzá, hogy aki az új házban először alszik, az fog leghamarább meghalni. A szokással ezt a macskára akarták áthárítani.

A rendkívül gyűlékony nád- és zsúptetős házakra a legnagyobb veszélyt a villámcsapás jelentette. Ha tehát házépítés közben vagy később is bármikor vihar közeledett, erősen dörgött és villámlott, akkor a ház valamelyik gerendájába, ajtajába, küszöbébe baltát ütöttek, s akkor a villámcsapás elkerülte a házat.⁷² A fenti szokások és hiedelmek ma már csak az idősebb nemzedék emlékezetében élnek, és aktív gyakorlásuk igen ritka.

70. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 276.

71. *Erdész Sándor*: Nyíregyháza... i. m. 213.

72. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 276.

┌ A lakóház alaprajzi beosztását, helyiségeinek számát, azok egymáshoz való viszonyát, funkcionális tagolódását s ennek történeti változását alapvetően a mindenkori gazdasági-társadalmi viszonyok határozzák meg. Egy-egy táj népi építészetének vizsgálatánál azonban föltétlenül figyelembe kell vennünk az adott paraszti közösség belső társadalmi organizációját, a családszervezet és az öröklési rend jellegét, s az esetleges etnikus jegyeket hordozó építészeti hagyományokat is.) E fejlődési folyamatban a lakóház minden lényeges eleme szoros kapcsolatban áll egymással, ezek alakulása, változása egymástól elválaszthatatlan folyamat. Ilyen lényeges kapcsolat van az alaprajz, a tüzelőberendezés és füsttelenítés módja között is. Ezért a nyírségi lakóház alaprajzi fejlődését és tüzelőberendezésének változását együttesen kell vizsgálat alá vonnunk.

Az alaprajz

┌ A Nyírség paraszti társadalmának differenciáltsága nemcsak a lakóházak építészeti kivitelezésében, megjelenésformájában jut kifejezésre, hanem a térbeosztásban is. Az átlagos nyírségi ház soros elrendezésű, szobából, konyhából és kamrából álló lakóépítmény. Ez az általános forma azonban korántsem kizárólagos.) Az egy, két, ill. négy vagy annál több helyiségből álló lakóépítmények éppúgy megtalálhatók, mint – ha sokkal kisebb gyakorisággal is – a kétsoros elrendezésűek. Az alaprajzi elrendezés sokszínűségét tovább gazdagítják azok a lakóházak, amelyek a családszervezet hatása alatt tulajdonképpen egy-egy, két- vagy háromsztatú ház megkettőzésével jöttek létre. Ugyanakkor igen gyakori, hogy a gazdasági építményeket, elsősorban az istállót, ritkáb-

ban a magtárat is egy tető alá építik a lakóházzal. (A nyírségi lakóházak főbb alaprajzi változatait lásd a 24. képen.)

┌ Függetlenül attól, hogy a lakóház hány és milyen funkciójú helyiségből áll, az egész építményt *báznak* nevezik a nyírségiek, s külön elnevezéssel illetik az egyes helyiségeket. A *szoba* szót bár ismerik, de csak ritkán használják, s így *báznak* hívják a lakóhelyiséget is. Ha több szoba is van, akkor az utca felé nézőt *nagybáznak*, *első báznak*, *első végnek*, *nagy végnek*, a hátsó helyiséget pedig *kisbáznak*, *bátulsó báznak*, *bátósó végnek*, *kis végnek* nevezik. A szabadkémény által két részre tagolt konyha első része a *pitvar*, hátsó része a *konyha* vagy *kéményalja*, *kürtőalja*. A ház további helyiségei a *kamra*, a *magtár* és az istálló, amit többnyire *ólnak* neveznek.⁷³

A nyírségi szegényparasztok, cselédek, napszámosok és a kettő-négy holddal rendelkező kisparasztok két- és háromosztatú házakat építettek. A korábbi évszázadokban nem lehetett ritka az egyetlen helyiségből álló lakóépület sem, ami századunkban csak ritkán s elsősorban a földházak esetében fordul elő. A XVIII. század közepén Nyíregyházára települt tírjákók emlékezetében még él az egyetlen lakóhelyiséggel rendelkező ún. *égre nyíló ház* emléke is.⁷⁴

A szegényparaszti gazdaság a szobán és konyhán kívül más helyiséget nem igényelt (24. kép 1), hiszen a többnyire bérmunkával szerzett terményt és a kertben megtermelt babot, lencsét, borsót, krumplit, kevés kukoricát a padláson tárolták. Ennek ellenére arra törekedtek, hogy legalább háromosztatú házakat építsenek. A harmadik helyiség rendszerint kamra, ritkábban szoba (24. kép 2–3., 25–26. kép). Ez azonban csak másodlagos funkcióként alakult ki, elsősorban akkor, ha a házat két család, az öregek és a fiatalok lakták. Ilyenkor a kamrát alakítják át szobának és az öregek ide költöznek.⁷⁵ A szegény- és kisparasztság körében a *tisztaszoba* csak ritkán jött divatba, bár az er-

73. Vö. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 277.; *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 138–139., 145.; *Uő.*: Nyíregyháza... i. m. 210.; *Nádasi Éva*: Lakásbelső é slakáskultúra Nyírlugoson. In.: Néprajzi kutatások Nyírlugoson I. Népi építkezés. Nyíregyháza, 1977. 80.; *Szabó László*: i. m. 544.

74. *Kiss Lajos*: Földházak... i. m. 79–80.; *Erdész Sándor*: Nyíregyháza... i. m. 214.

75. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 284–285.

re való törekvés megfigyelhető, de az anyagi lehetőségek az esetek többségében legyőzhetetlen akadályt jelentettek. Általános jelenség, hogy a kisparaszti lakóházak harmadik helyisége istálló (24. kép, 4., 27. kép), amely ennél a rétegnél mindig *tebénól*.⁷⁶

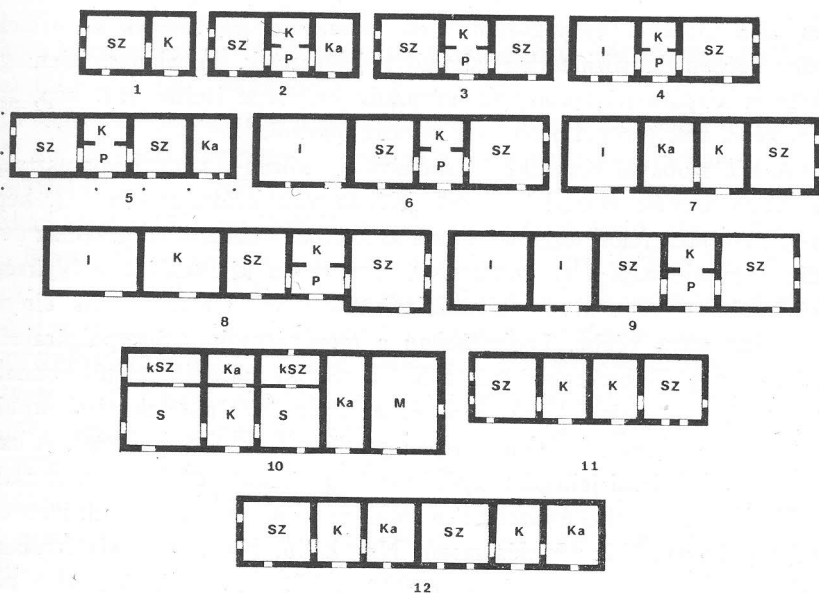
A két szobával rendelkező lakóházak a közép- és gazdagparasztság körében a múlt század második felében váltak általánossá (24. kép 5-9). Az utca felőli nagyház ebben az esetben tisztaszoba, a kisház pedig a mindennapi élet színtere. A tisztaszoba kialakulása a Nyírség különböző területein és társadalmi rétegeinél természetesen eltérő ütemben ment végbe. Legkorábban a mezővárosok parasztpolgárainál jelenik meg. Debrecenből már a XVII. század második felétől vannak adataink kétszobás lakóházakra, de az ilyen lakóépületek általánosok voltak a múlt század elején a tirpák gazdáknál is⁷⁷ (30-31. kép). A nagyobb, mezővárosi jellegű településeken ugyanakkor ez a folyamat csak a múlt század utolsó évtizedeiben indul meg, így pl. Hajdúhadházon és Vámospércsen,⁷⁸ de Hajdúsámson, Nagykálló, Nyírbátor, Mátészalka, Kiszárda esetében is. Körülbelül ebben az időszakban terjedt el a bihari és északi területeken, s legkésőbb a XX. század elején a Közép- és Kelet-Nyírség falvaiban.

Mint azt korábban már említettük, a Nyírségben – a bihari és hajdúsági falvak kivételével – általános gyakorlat, hogy a különböző fontosabb mellékhelyiségeket, főképpen az istállót, ritkábban a magtárat egy fedél alá építik a lakóházzal. Ily módon az alaprajzi tagolódásnak számos változata jött létre. A nagyház + konyha + kisház + istálló vagy a szoba + konyha + kamra + istálló (24. kép 6-7., 29. kép) tagolódás. A gazdagparasztságnál és a nyíregyházi tirpák gazdáknál a

76. A Nyírségben a földművelés és az állattenyésztés jelentősége körülbelül azonos volt. Az állattartáson belül viszont a szarvasmarha, közelebről a tehéntartás a legjelentősebb, különösen a kisparaszti gazdaságokban, ahol ez az állatfajta volt a legsokrétűbben hasznosítható (igaerő, trágya, borjú, tej). Vö. *Viga Gyula*: i. m. 97-98.; *Ráduly Emil*: Szarvasmarhatartás Nyírlugoson. In.: Néprajzi kutatások Nyírlugoson II. Nyíregyháza, 1970. 91-93., 108-109.

77. *Zoltai Lajos*: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról I. A lakóház külseje és részei. DDMÉ. Debrecen, 1937. 145-150.; *Erdész Sándor*: Nyírség, i. m. 145.; *Üö.*: Nyíregyháza ... i. m. 203-209.

78. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros ... i. m. 277.

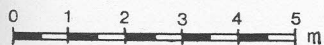
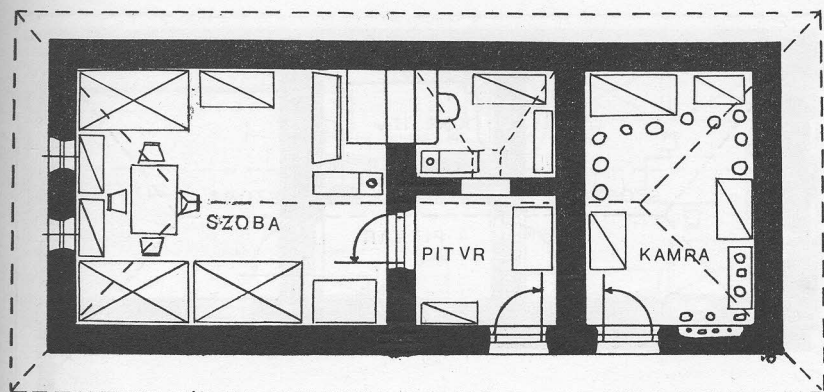
24. kép. A nyírségi lakóházak főbb alaprajzi változatai. 1. Nyírbátor, 2. Nyíracád, 3. Nyírbétek, 4. Encsencs, 5. Nyírbátor, 6. Nyírlugos, 7. Piricse, 8. Nyíregyháza, 9. Nyírlugos, 10. Pócspetri, 11. Kisléta, 12. Máriapócs. Sz = szoba, K = konyha, P = pitvar, Ka = kamra, kSZ = kisszoba, I = istálló, M = magtár

nagyház + konyha + kisház tagolódású lakóházat kamra vagy magtár egészíti ki⁷⁹ (24. kép 8., 31. kép), ott pedig, ahol nagyobb mennyiségben tartanak állatokat, a házhoz két istálló (ökor- és tebenól, lóól) is csatlakozhat (24. kép 9., 30. kép). Ugyanennél a rétegnél gyakori, hogy a kamra és a magtár is külön helyiséget kap (24. kép 10., 32. kép).

Mint említettük, a Nyírség községeiben még napjainkban sem ritka, hogy egy-egy lakóházban több, rendszerint két család lakik. Az ilyen egy fedél alatt élő ún. törzscsaládok⁸⁰ száma a század elején jóval gyakoribb volt. Létrejöttében nagy szerepet játszott, hogy a fiatalok, amíg nem tudtak maguknak új házat építeni, az öregeknél laktak. Ugyanak-

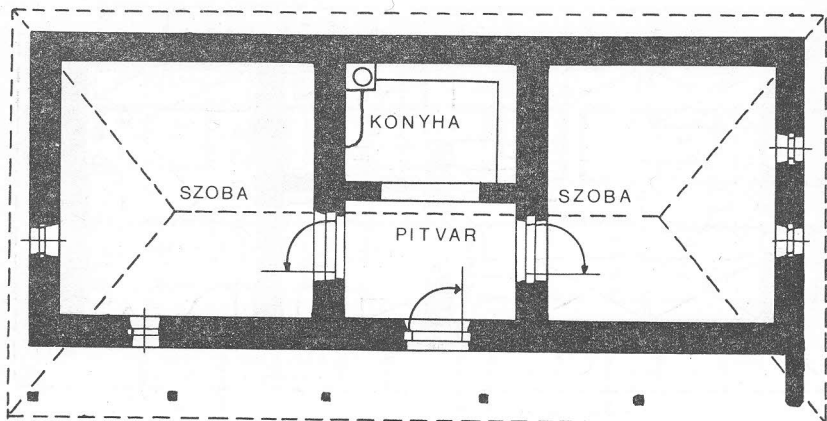
79. Erdész Sándor: Nyíregyháza ... i. m. 203–209.

80. Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások, Budapest, 1981. 432–433.

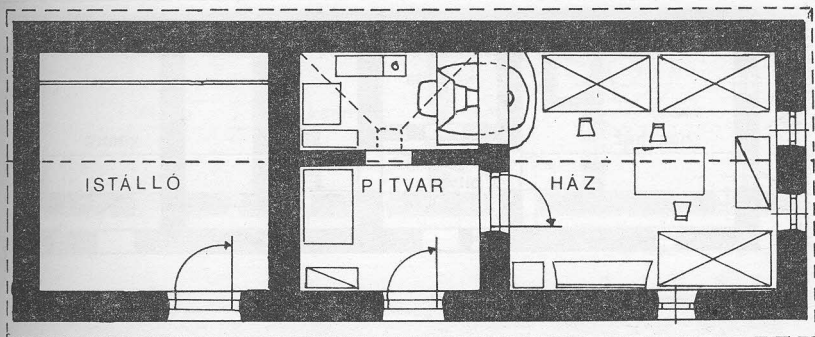

25. kép. Háromszatú lakóház, Nyírlugos

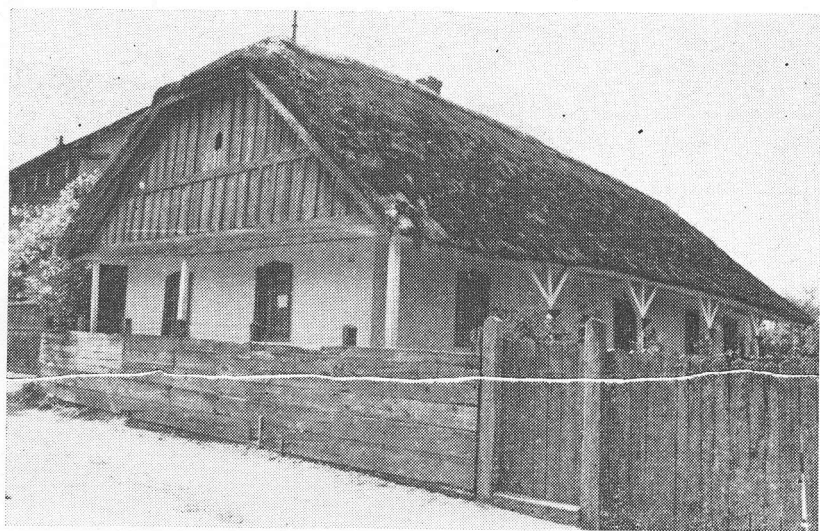
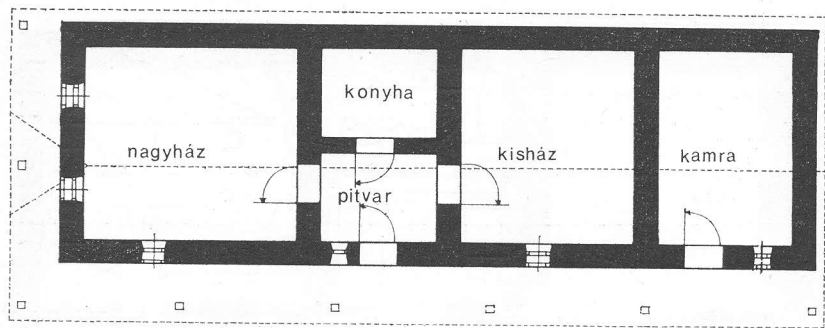
26. kép. Háromosztatú lakóház tornáccal, Nyíradony

0 1 2 3 4 5 m

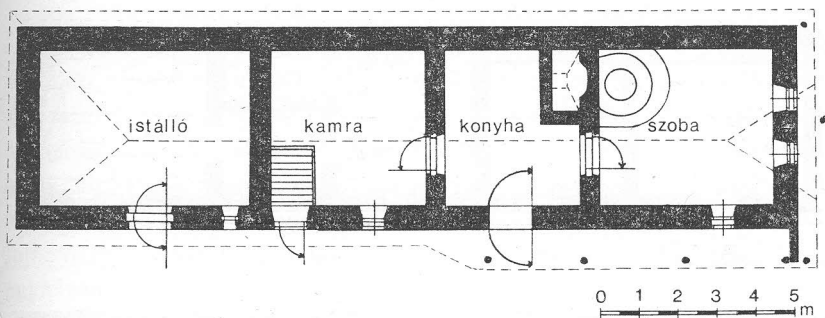

27. kép. Háromosztatú lakóház, Nyírlugos

28. kép. Négyosztatú lakóház elő- és oldaltornáccal, Nyírbátor

kor az öröklési rend szerint az apai házat legtöbbször a legkisebb fiú örökölte, a többieket – ha erre mód volt – földdel elégtették ki. A házat öröklő fiú és családja pedig a szülők haláláig egy fedél alatt lakott azokkal, és közös háztartást vezettek. A századforduló körül még gyakori volt az a forma, amikor mindkét család egy szobát használt. A két világháború között azonban már külön-külön helyiségben éltek, vagy úgy, hogy a kamrát alakították át szobának, vagy hogy eleve kétszobás

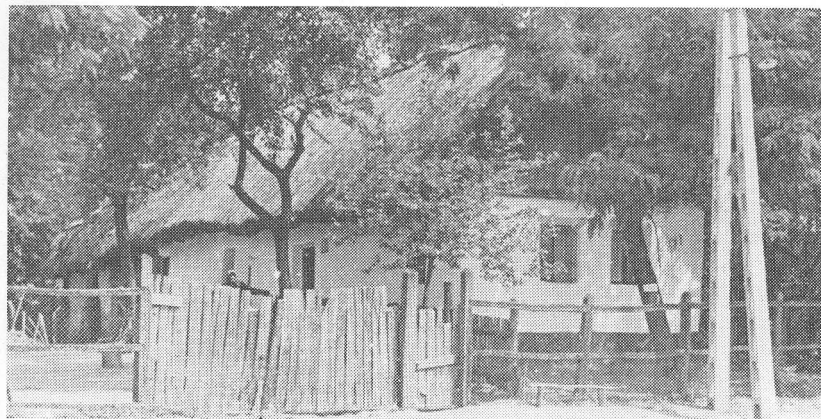
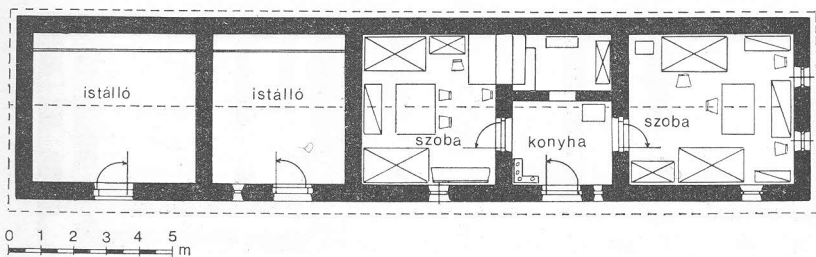

29. kép. Négyosztatú lakóház, Nyíregyháza, Nádas-bokor

házat építettek. Ilyenkor az egy ideig tisztaszobaként szereplő nagyház lett a fiatalok lakóhelye, az öregek minden esetben a hátsó házban laktak. Különösen az Észak-Nyírségben, de néhány más közép-nyírségi településen is – elsősorban a szegényparasztság körében – századunk első felében gyakori volt, hogy az öregek és a fiatalok vagy két testvér egy telken egy földél alá építette egyébként teljesen különálló házat (24. kép 11–12.).⁸¹

Ha nem is nagy számban, de a soros elrendezés mellett a Nyírségben megtalálható a *kétsoros alaprajzú lakóház* is (24. kép 10., 32. kép). A Kárpát-medence magyar nyelvterületén a kétsoros alaprajzi elrende-

81. Ez az arány az 1970. évi népszámlálás szerint a nagyvárosokat (Debrecen, Nyíregyháza) kivéve a lakóházak 12⁰/₀-a volt. Az 1970. évi népszámlálás, 10. i. m. 436–437.; 17. 438–440.

30. kép. Ötosztatú lakóház, Nyírlugos

zés a keleti, erdélyi lakóház sajátossága.⁸² Ez a házforma jelentős mértékben elterjedt – az erős erdélyi kapcsolatokkal rendelkező – Felső-Tiszavidéken is.⁸³ A Nyírségben ez a házforma a kisnemesség, a módosabb tirpák parasztok és a részben német eredetű lakosság körében fordul elő.⁸⁴ Vidékünkön Nyíregyházán, Napkoron és Pócsperiben éltek nagyobb számban németek. Ezeken a településeken, ha kis számban

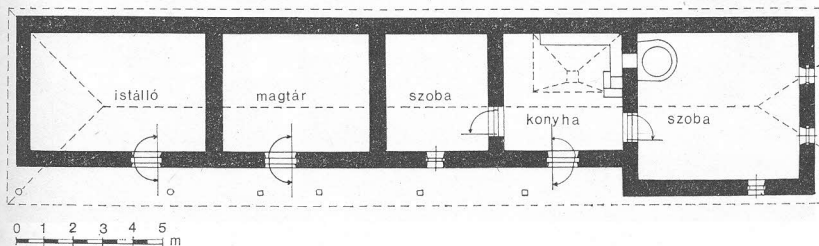
82. Vö. Barabás Jenő: A székely ház alaprajzi fejlődéséről. Népi kultúra – Népi társadalom, VII. Budapest, 1973. 25–41.

83. Gilyén Nándor–Mendele Ferenc–Tóth János: i. m. 44–47.

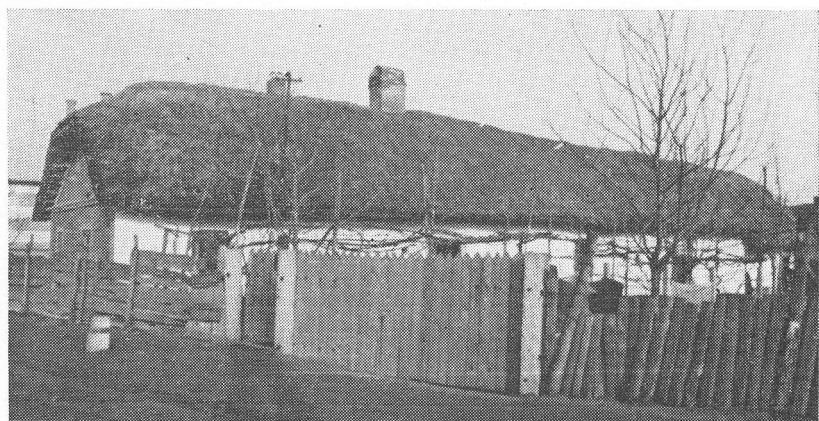
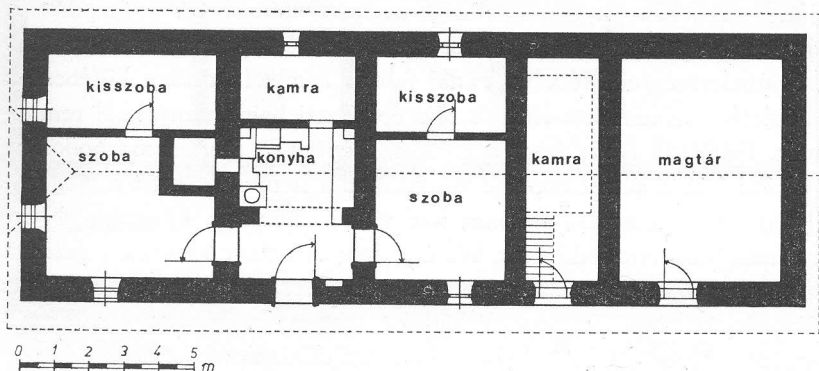
84. Nyarády Mibály: A Nyírség nemesházai. Népr. Ért., XXVII. 1935. 46–58.; Kiss Lajos: Két nyírségi egykori nemesház. Ethn., LXXII. 1961. 599–604.; Erdész Sándor: Nyíregyháza ... i. m. 203.

is, de mindenütt megtalálhatók a kétsoros lakóházak, s Napkor és Pócspetri esetében építői német nemzetiségű parasztgazdák voltak. A Szatmár megyei Mérk és Vállaj falvak német lakossága körében ez a házforma szintén általános és régi építészeti hagyományokkal rendelkezik. Feltehető tehát, hogy a kisnemesi építészet mellett meghonosítói a Nyírségben a német lakosok voltak, annál is inkább, mert a még fel-lelhető ilyen beosztású lakóházakat vállaji mesterek építették. Nyíregyháza való elterjedésének két útja lehetett, vagy kisnemesi példára jelent meg a módosabb tírják gazdák körében vagy az oda telepített németek honosították meg. A kérdést azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján eldönteni nincs módunkban.

Annak ellenére, hogy nem tekinthető helyiségnek, a tornác szerkezeti és alaprajzi szempontból is a lakóház szerves része. A Nyírség népi építészetében azonban korántsem játszik olyan jelentős szerepet, mint a Sárreéten, a Hajdúságban vagy a Nagykunságban. Alkalmazása a kisnemesi és mezővárosi építészetben már a XVIII. századtól nyomkö-

31. kép. Ötosztatú lakóház, Nyíregyháza, Gerhardt-bokor

32. kép. Párhuzamos alaprajzi elrendezésű lakóház, Pócspetri

vethető,⁸⁵ a falusi lakosság körében azonban csak a századforduló évtizedeiben, sőt egyes esetekben csak az 1930-as években indul meg építése. Elterjedésének legjelentősebb területei a bihari és északi községek, valamint Nyíregyháza és környéke. A táj nagy részén azonban a tornácos házak száma ma sem éri el a lakóházállomány 50⁰/₀-át. Vidékünkön mind a fő-, mind a rövid homlokzati tornácot, ill. ezek kom-

85. Debrecenben pl. már a XVI–XVII. században építettek tornácos házakat. Zoltai Lajos: i. m. 155.; Vö. továbbá: Nyárády Mibály: A Nyírség... i. m. 53–54.; Erdész Sándor: Nyíregyháza... i. m. 203–204.; Dankó Imre: Két homoki hajdúváros... i. m. 297.; Szabó László: i. m. 543.; Dám László: A lakóház... i. m. 58–59.

binációját is alkalmazzák. Az épület két rövid és egyik főhomlokzatát határoló, valamint a házat körbevevő tornác csak a kismemesi építészetben ismert.⁸⁶ Legjelentősebb elterjedésű a főhomlokzati tornác, amely lehet teljesen nyitott, ill. félig vagy teljesen zárt, amit fal vagy valamelyik helyiség határol (15., 21–22., 31., 39. kép). A rövidhomlokzati vagy előtornác (28. kép) elsősorban az Észak-Nyírségben, szórványosan a középső és keleti területek falvaiban fordul elő, de teljesen hiányzik a bihari és hajdúsági részeken, ill. Nyíregyházán és környékén.⁸⁷ Észak-nyírségi elterjedése a szatmári területekkel való erős kapcsolatokra vezethető vissza, a Közép-Nyírségben pedig elsősorban a vállaji és nyírmeggyesi ácsok, építőmesterek honosították meg.

A tornácoszlopok alátámasztása rendkívül egyszerű, négyszögletesre faragott, díszítetlen faoszlopokkal történik, melyek felső végét kis kötőgerendákkal is megerősítik (15., 22., 28. kép). Faragásokkal vagy esztergályozással díszített változatai elsősorban az Észak-Nyírségben, szórványosan máshol is megtalálhatók (13., 26. kép). A kismemesi kúriák, a mezővárosi polgárok építészetében azonban igen gyakoriak a pillérekre támaszkodó, köralaprajzú vagy négyszögletes, falazott, sok esetben boltozatos tornácoszlopok alkalmazása is.⁸⁸

A lakóház, pontosabban a lakásul szolgáló rész egyetlen udvarra nyíló bejárata a pitvaron helyezkedik el, s ebből az előtérként, közlekedőtérként használt részből nyílik a ház és a kamra, ill. a nagyház és kisház ajtaja. A ház többi, nem lakásul szolgáló helyisége (kamra, magtár, istálló) külön-külön udvarra nyíló bejárattal rendelkezik (24., 26–31. kép).

Az ajtókat és az *ablakokat* még a századforduló évtizedeiben is többnyire fűrő-faragó kontárok, jobb esetben ácsok készítették. Az asztalosok által előállított igényesebb ajtók és ablakok csak a két világháború között terjedtek el. A falusi házak ajtajai többnyire ácsokkal vagy jobb esetben borított ácsokkal készültek. A béléssel ellátott borított ácsok inkább csak a módos parasztgazdák lakóépítményeire jel-

86. Nyárády Mibály: A Nyírség ... i. m. 53–54.

87. Erdész Sándor: Nyíregyháza ... i. m. 215.; Varga Gyula: i. m. 203.

88. Dankó Imre: Két homoki hajdúváros ... i. m. 296–309.; Nyárády Mibály: A Nyírség ... i. m. 52–54.

lemzőek. Az ácsok által készített régi ajtók legtöbbször zsilipelt technikával készültek, az asztalosok által készítették azonban már legtöbbször vésett betétekkel is rendelkeznek. Az ajtók csaknem kizárólag egyrészesek, egyszerűnyasak és szimplák. Kis számban előfordul a dupla egyrészes és egyszerűnyas ajtótípus is, de mindig csak a pitvar bejáratán. Az istállókon sok esetben láthatunk felezett ajtókat is, ezeket azonban kizárólag csak ezen a helyiségen alkalmazzák. Ha a ház előtt nincs elkerített kiskert, vagy a tornácoszlopokat nem kötik össze mellvéddel, akkor a bejáratú ajtó elé egy kis félajtót, *verécét* is tesznek, amely deszkából vagy lécekből készül.

Az ablakok többsége ma is viszonylag kisméretű, többnyire 50×70 centiméteres. A századforduló tájékán még szimplák. Két részből állnak, felül általában két, nem nyitható ablakszemből, míg az alsó egy-két ablakszemből álló szárnyak már nyithatók. A két világháború között jelennek meg a borított tokkal rendelkező dupla, 70–80×120 cm méretű ablakok, melyeket már asztalosok készítették. Az ablakok elhelyezése a következő: kettő az utcai homlokzaton, egy az udvarra néző főhomlokzaton az első szobán – a konyhán, pitvaron rendszerint nincs ablak – a hátsó szobán szintén kettő, a kamrán viszont csak egy. Ablakokat a hátsó rövid- és főhomlokzatra csak igen ritkán építenek. Ez utóbbihoz a hátsó szomszéd beleegyezésére, ill. hatósági engedélyre volt szükség.⁸⁹

Tűzbély és füsttelenítés

A Nyírség az alföldi háztípus elterjedési területéhez tartozik. A tűzelőberendezés rendszerében azonban olyan jellemvonásokkal is rendelkezik, amelyek lokális jellegűek, ill. – a Felső-Tiszavidékhez hasonlóan – részben az északi, részben a keleti házvidékhez kapcsolják.

A szoba bagyományos tűzelőberendezése az északi terület kivételével mindenütt vályog- vagy sárpadkán álló, külső fűtésű boglyakemence volt (33–34. kép). Vázát vesszőből, nádból, kóróból készítették, amit aztán sárral kívül-belül vastagon betapasztották, majd a kifűtés

89. *Mikecz Dezső*: i. m. 228.; *Dám László*: A lakóház... i. m. 70–71.

után több rétegben is bemeszelték. A két világháború között, elsősorban a szakképzett kőművesek révén terjedtek el a szögletes alaprajzú, csonka gúla formájú, téglából vagy speciális, erre a célra készült vályogból épített kemencék, amelyek padkával (35. kép), de anélkül is épültek.⁹⁰

A boglyakemence mellett, ha nem is mindig önálló tűzhelyként, de a XVIII–XIX. században még általánosan elterjedt szobai tüzelő volt a kandalló is. A néprajzi kutatások ide vonatkozó eredményei mellett⁹¹ meggyőzően bizonyítja ezt az is, hogy Szabolcs vármegye 1792-ben kiadott statutuma a faépítkezés mellett megtiltotta a kandallók fával való fűtését is. „Nagy kárára van az erdőknek az is, hogy a lakosok kandallókban való szüntelen tüzeléssel élnek, ezért is meghagyatik ugyan, hogy egy kis kandallót ételfőzésre tarthatnak, mindennek legyen kívül fűtő kemencéjek, hogy azt minden gazzal befűthessék, különben a kandalló is el fog rontatni.”⁹²

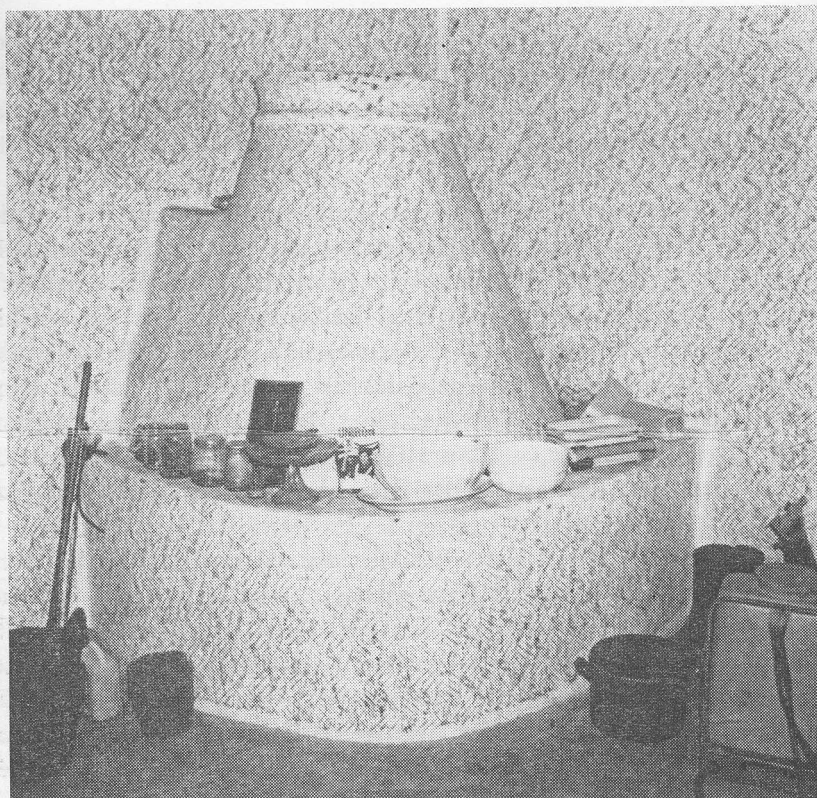
A nyírségi kandallók tűzterét, a sárrétiékhöz hasonlóan, a kemence kiszélesített padkája képezte. Ezt többnyire a szoba bejárata felé eső részen alakították ki, de voltak a hátsó falhoz, a boglyakemence sutjába épített nyílt tűzhelyek is. A tűztér fölé, részben a falba erősített, részben a padkába vert, fából készült lábakon álló, gúla vagy kúp alakú, vesszőből font és tapasztott füstfogó borult. A tűzhely füstje a szoba és a konyha falát áttörő füstlyukon távozott a konyhai szabadkémenybe. A kemence padkájának kiszélesített, a kandalló tűztere előtti része a *tőc*. A füstfogót *sátornak*, magát a tüzelőt pedig *sátorkemencének* is nevezték. A fa jobb elégését a tűztérbe épített sárból készült kiemelkedés, az *ászok* segítette elő, amely – az ezen a vidéken nem ismert – tűzikutyát helyettesítette.

Nem volt ismeretlen, a szomszédos rétközi és szatmári területekhez hasonlóan, önálló tűzhelyként való alkalmazása sem. Az eddigi adatok szerint ez azonban elsősorban a kismemesi kúriákra és az észak-nyírségi

90. A kemence építéséhez l.: *Szabó László*: i. m. 542–543.

91. A nyírségi kandallók elterjedéséhez l.: *Kósa László*: A kandallós tüzelő. Népi kultúra – Népi társadalom, IV. Budapest, 1970. 82.; *Kiss Lajos*: Földházak... i. m. 80–82., 85–87.; *Uő.*: Két nyírségi... i. m. 601–603.; *Gunda Béla*: Ethnographica Carpatica. Budapest, 1966. 325.; *Dám László*: A lakóház... i. m. 73.

92. Vö. *Balogh István*: i. m. 294.

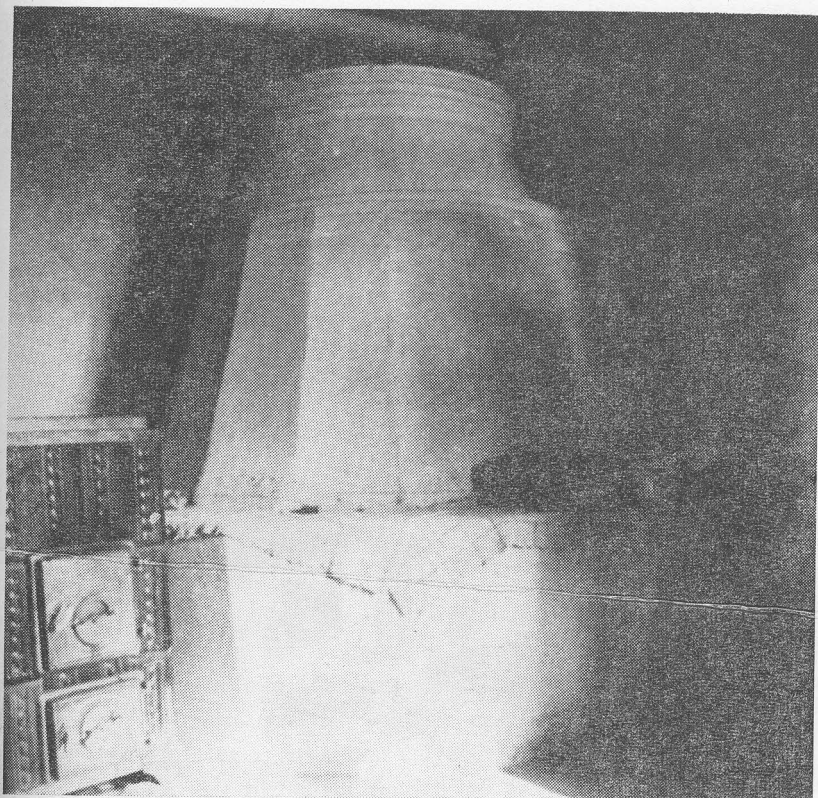

33. kép. Boglyakemence, Nagykálló

községekre jellemző.⁹³ Az a tény, hogy a fent említett statutum tiltja a „kandallóban való szüntelen” tüzelést, továbbá, hogy előírják: „mindennek legyen kívül fűtő kemencéjek”, azt igazolják, hogy az önálló szobai tűzhelyként használt kandallók a XVIII–XIX. század fordulóján a megye jelentős területén, így a Nyírségben is, a közelmúlt gyakorlatánál jóval általánosabbak lehettek.

A kandalló elsősorban a keleti házvidék jellemző tűzhelye. Különböző, rendszerint kemencével együttesen alkalmazott formái azonban el-

93. Nyárady Mibály: A Nyírség... i. m. 48.; Kiss Lajos: Két nyírségi... i. m. 601–603.; Erdész Sándor: Nyírség, i. m. 136.

34. kép. Boglyakemence, Nyíregyháza

terjedtek a peremterületeken, így a Sárréten, Rétközben, Szatmárban, Beregben, a Tisza- és Erdőháton.⁹⁴ Mint a fentiekből láttuk, a Nyír-ség is ehhez az átmeneti területhez tartozik.

A konyha bagyományos tüzelőberendezését padkákból álló nyílt tűzhelyek alkotják. Ezeket a padkákat a konyha szabadkémény alatti részének falai mellé építették. Így 40–50 cm magas és ugyanilyen széles

94. Vö. Kósa László: i. m. 82.; Dám László: A Nagy-Sárrét... 107–108., 117–122.; Varga Gyula: i. m. 212–213.; Ébner Sándor: Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. Népr. Ért., XXIII. 1931. 6–16.; Gilyén Nándor–Mendele Ferenc–Tóth János: i. m. 36–41.; Nyárády Mibály: Szabolcs vármegye... i. m. 204.; Kiss Lajos: Nagyhálasz, i. m. 364.

35. kép. Hasáb alakú kemence, padkájára épített masinával, Nyírszöllős

tüzelőpadka húzódott a külső fűtésű szobai kemence szája előtt, s hasonló padka állt a helyiség hátsó fala mentén is. Amennyiben a ház két szobával rendelkezett, a padkák három oldalról vették körül a kéményalját (36–37. kép). Az oldalpadkákra, azok hátsó sarkára vagy a pitvart a kéményaljától elválasztó fal mellé *katlant* építettek, amely részben a hamu tárolására szolgált, részben pedig tűzhely volt, amin 20–30 literes üstben főztek lakodalom, disznótör, keresztelő vagy más melegítve a vizet a mosáshoz, a baromfi koppasztásához és itt főzték a

ünnepi események alkalmával. De használták hétköznapokon is, itt disznók moslékjába kevert burgonyát is. A kéményalját elfoglaló nagyméretű középpadkák emléke azonban csak a Nyírség bihari, hajdúsági területein, ill. az azokkal határos községekben (Téglás, Újfehértó, Nagykálló) él.⁹⁵

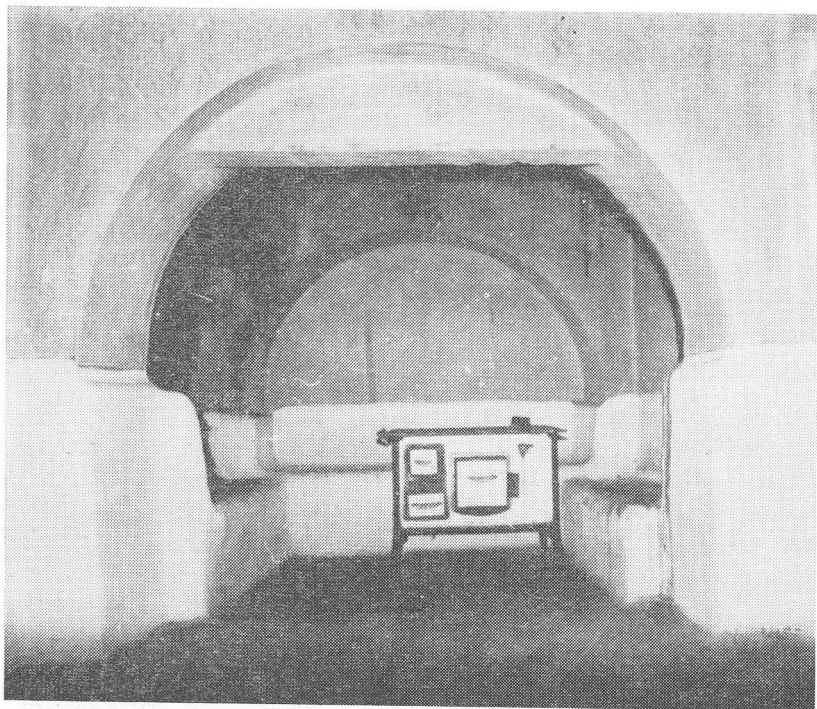
A Nyírség északi községeiben, ott, ahol a kandallós tüzelő elterjedése a legjelentősebb volt, igen általános, hogy a kéményalját, *sátoralját* nem tüzelőpadkák, hanem belső fűtésű, hasáb alakú kemence foglalja el, amelynek teteje egyben nyílt tűzhelyként is szolgál (38–39. kép). Ezek a kemencék a századfordulón még favázások voltak, ma már azonban külön erre a célra készített kisméretű vályog- vagy téglaboltozattal rendelkeznek.

A hagyományos konyhai tüzelők rovására az 1920-as évek második felében a Közép-Nyírség egyes falvaiban (Nyírlugos, Nyírgelse, Nyírbogdány, Piricse, Encsencs, Nyírbéltek) elterjedt a konyhai kemencéknek egy olyan formája, amely szintén szögletes alakú, de teljes terjedelmével nem áll a konyhában, hanem a szoba és a kéményalja válaszfalába építik be úgy, hogy egy része a szobába, más része a konyhába nyúlik. Fűtőnyílása a konyhában van, előtte kis padkával, fölötte a szabadkéménybe torkolló sípkéménnyel (25., 27., 30., 40. kép). Elterjesztése a nyírlugosi Szulyák András építőmester nevéhez fűződik. Anyaga többnyire téglá, ritkábban vályog.⁹⁶

A lakóház összes tűzhellyel rendelkező helyiségének füsttlenítését *szabadkémény* biztosította (41. kép). Ez a *pendelykéménynek*, *sátorkéménynek* nevezett füstelvezető szerkezet a konyha hátsó tere fölé borult. Fából ácsolt váza a helyiség hátsó- és közfalaira ill. a mestergerendára támaszkodott. Falait sövényből fonták vagy náddal borították, amit végül kívül-belül egyaránt tapasztással láttak el. A kémény kürtőjét, *sípját*, amely a tetőt áttörve a füstöt a szabadba vezeti, kívülről deszkával borították, tetejére pedig egy nyeregtető formájú vagy lapos *kalapot*, *süveget* erősítettek, ami a füst kiáramlását nem akadályozta, de megátolta, hogy a csapadék a kéményen át a konyhába

95. Nyárády Mihály: Szabolcs vármegye... i. m. 204.; Dankó Imre: Két homoki hajdúváros... i. m. 288.; Varga Gyula: i. m. 212.

96. Készítését leírja Dám László: A lakóház... i. m. 73–74.

36. kép. Konyha tüzelőberendezése, Pócspetri

hulljon. Elsősorban statikai szempontok figyelembevételével a kéményeket még a favázás sárfalak esetében is vályogból, ritkábban téglából készült pillérek és az azokat összekötő boltozatok támasztották alá. A pillérek a kémény négy sarkán állottak, a boltívek pedig a kéményalja kontúráját követték. Ez az eljárás a századforduló évtizedeiben vált általánossá, s ettől kezdve jelennek meg a módosabb rétegek építészetében a vályogból készült szabadkémények is. A kismemesi, ill. parasztpolgári lakóházakban alakultak ki azok a téglából készült boltozatos, ún. süveges kémények, amelyeknek már nem csak a pillérei rendelkeztek bolthajtással, hanem a kürtő kivételével a kémény egész teste is.⁹⁷

97. A kéményfajtákat leírják Nyárády Mibály: *A Nyírség...* i. m. 48–49.; *Ecsedi István*: i. m. 182.; Szabó László: i. m. 538.; Dankó Imre: *Két homoki hajdúváros...* i. m. 282.

37. kép. Konyha tüzelőberendezése oldalpadkákkal és katlanokkal, Anarcs

A kémény nemcsak füstelvezetésre, hanem füstölésre is szolgált. Erre a célra a mestergerendával párhuzamosan két-három *füstriúdnak* nevezett karót építettek be a szabadkémény vázába. Erre akasztották a füstölésre szánt húst és kolbászt, de télen rendszerint itt is tárolták azokat.

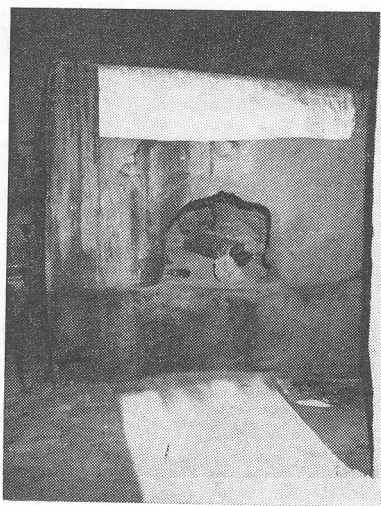
A szabadkémény nyírségi elterjedésének időpontját adatok hiányában nem ismerjük.⁹⁸ A helyszíni kutatások alapján csak az biztos, hogy a XIX. század második felében már általánosan alkalmazták. Építésük feltehetően a városi polgárság körében indult meg, s csak fokozatosan terjedt el a jobbágyság építészében. Debrecen XVII. századi törté-

98. A kérdés általános összefoglalását nyújtja Barabás Jenő: A lakóház ... i. m. 281–285.

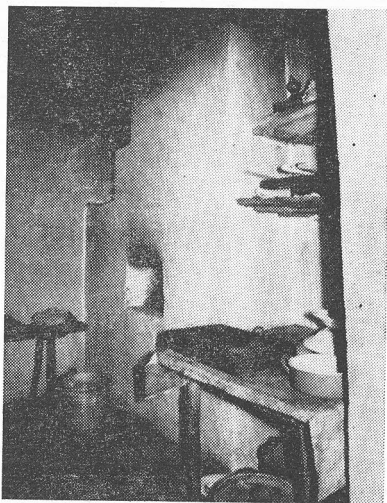

38. kép. Hasáb alakú konyhai kemence, Tornyospálca

39. kép. Hasáb alakú kemence a konyhában, Mándok

40. kép. A konyha és a szoba közfalába épített hasáb alakú kemence, Nyírlugos

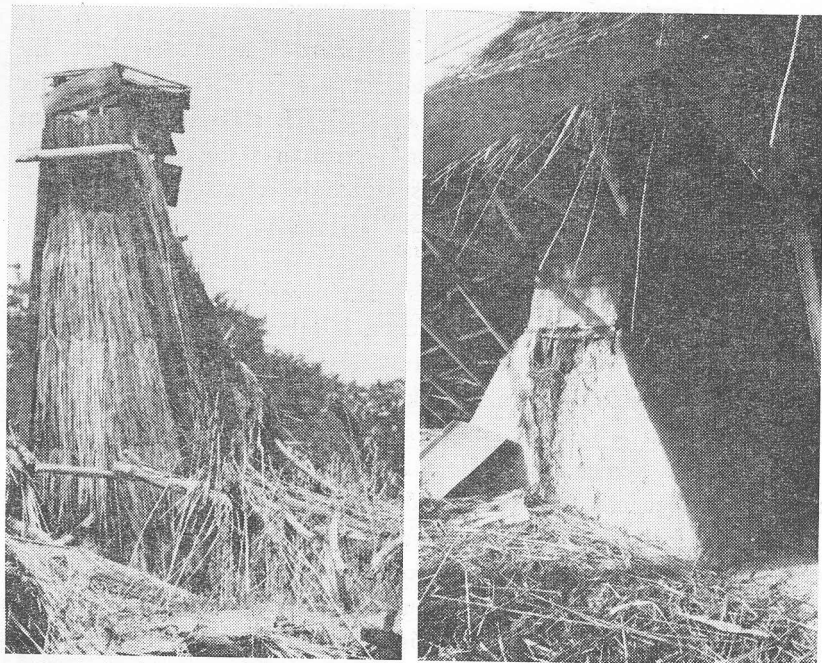
neti anyagában pl. már gyakran szerepel a kéményalja kifejezés. A század közepén pedig előírják, hogy minden háznak legyen kéménye. Ez más adatok egybevetésével arra mutat, hogy a XVII. század második felében sem volt általános használata. A XVIII. század végén viszont már sürgetik a kőkémények építését, amiről arra következtethetünk, hogy ebben az időszakban a favázás tapasztott kémény a legelterjedtebb.⁹⁹ A kisenemesi építészetben a XVIII. század második felében a szabadkémény szintén általános volt.¹⁰⁰

A lakóház hagyományos tüzelő- és füstelvezető berendezésének felbomlása a múlt század második felében indult meg. Ezt megelőzően csak a kandallós tüzelő háttérbeszorulásával kell számolnunk. Az átalakulás először a konyhai tűzhelyeket és a szabadkéményt érintette. Az első fázisban a kémény felét vagy háromnegyedét lepadlásolják, s csak a szobai kemence tüzelőnyílása fölött hagyják meg nyitottnak. Ezzel egy időben megszűnik a tüzelőpadka használata, amit beépített, sárból, vályogból készült, vasplattival, esetleg sütővel is ellátott *masinák, csikóspórok* váltanak fel (42. kép). Ha a kéményt teljesen lepadlásolják, akkor a kemence és a masina füstjét is kürtő segítségével vezetik a kéménybe. Mivel azonban húsfüstölésre továbbra is használják, ezért az újonnan kialakított mennyezeten ajtót képeznek ki, amin keresztül létra segítségével a füstrudakat elérhetik.

Ez az átalakulási folyamat azonban különböző ütemű volt a Nyírség egyes területein, ill. különböző jogállású településein, s eredményeképpen több lokális változat jött létre. A Közép-Nyírség egyes falvaiban – mint láttuk – lebontják a hagyományos szobai tüzelőt, a boglyakemencét és a konyhai tüzelőpadkákat is, s helyettük a közfalba épített hasáb alakú kemencét építettek anélkül, hogy a füsttelenítés módját megváltoztatták volna, A Nyírség északi falvaiban megszüntetik a kandallót, a szobába legfeljebb masina épül, de továbbra is megmarad a szabadkémény és a konyhai kemence használata. A táj bihari és hajdúsági részein a szabadkéményt már a századfordulón lebontják, helyettük téglából, vályogból készült zárt, ún. *sipkéményeket* építenek. Ezzel együtt megszűnnek a nyílt tűzhelyek a konyhában, a szobai kemence

99. Zoltai Lajos: i. m. 154., 159.

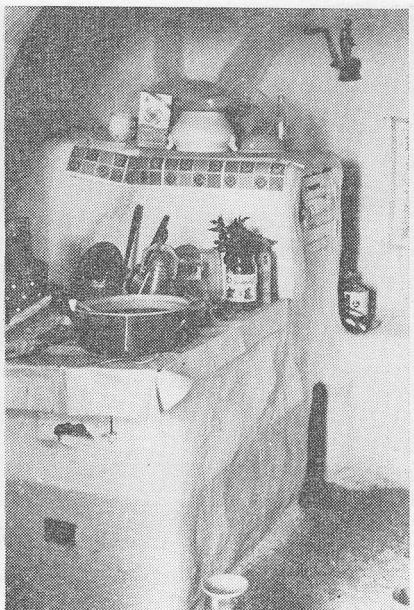
100. Nyárady Mibály: A Nyírség... i. m. 46–49.

41. kép. Szabadkémények, Nyíregyháza, Hajdúsámson

azonban egészen az 1960-as évekig megmarad.¹⁰¹ A nyíregyházi tírpa-
koknál, ahol korábban sem volt ritka az olyan szabadkémény, amely
csak a konyha mennyezetének egy részét foglalta el, általánossá vál-
nak a kaminkémények, amit kandallónak, kéménynek, kutkának nevez-
nek. Két formája alakult ki, egy széles és egy keskeny. „Az előbbin
 ajtó, az utóbbin ablak van, mindkét nyílászáró fenyődeszkából készül.
 A kemence fűtésekor vagy a kutkán (patkó alakú, vályogból vagy sár-
 ból rakott katlan) való főzéskor a széles kéménybe egy személy be tud
 állni, míg a keskenybe ilyenkor csak behajolnak. A széles kaminké-
 ményben megtaláljuk a kemence szája előtt a kb. 50 cm széles, 50 cm
 magas padkát, ugyanakkor a keskeny kaminkéményben a korábbi pad-

101. Vö. *Dankó Imre*: Két homoki hajdúváros... i. m. 282–283.; *Varga Gyula*:
 i. m. 203–204.

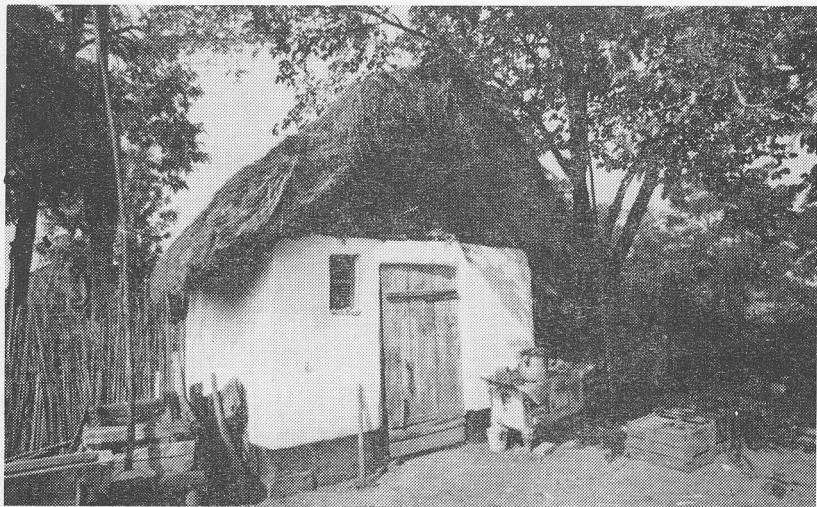
42. kép. Masinák a konyhában, Nyíracsad, Nyírbogdány

ka a kéményalját teljesen kitölti. Úgy láttuk, hogy a széles kaminkémény régebbi típust képvisel.”¹⁰²

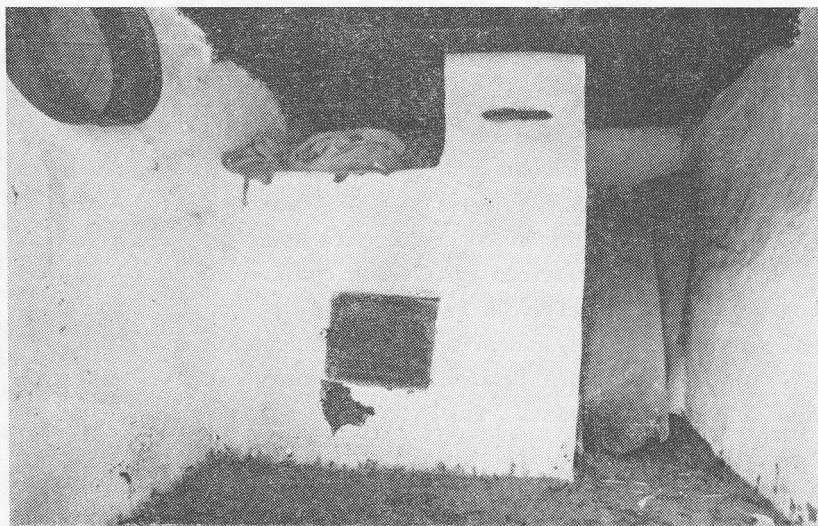
A szobai kemence a két világháború közötti évtizedekben kezd kiszorulni a lakóházból. Ahol két szoba van, előbb a tisztaszobában levőt bontják le. Ha a házban csak egy kemence van, s a lakáskultúra fejlődésével már terhessé válik, akkor a házbeli kemencét lebontják, és a módosabb parasztok külön erre a célra épült *sütőházban* (43–44. kép) helyezik el. Más esetben az udvaron építik föl, s legfeljebb négy lábón álló nyeregteretével védik az időjárástól (45–46. kép). Ez a változás nemcsak a szobai, hanem a konyhai kemencéket is érinti.

A tüzelőberendezésben bekövetkezett változások szerves részét alkotják annak a folyamatnak, amely az egész ház- és lakáskultúra fejlődésében tapasztalható. Az egyes helyiségek közötti funkciómegoszlás sokkal bonyolultabb, mintsem hogy azt az alaprajzi tagolódással

102. Erdész Sándor: Nyíregyháza ... i. m. 215.

43. kép. Sütőház, Pap

44. kép. Sütőház kemencéje, Pap

45. kép. Szabadban álló sütőkemence, Nyíradony

46. kép. Szabadban álló sütőkemence, Debrecen-Pac

47. kép. Párhuzamos elrendezésű szoba, Nyíracád

jellemezhetnénk. Legtöbb funkcióval a Nyírségben mindig párhuzamos elrendezésű szoba rendelkezik (25., 25., 27., 47–48. kép). A diagonális elrendezés csak a bihari és hajdúsági területeken ismert.

A szoba, mint a család életének színtere, a párhuzamos elrendezés esetében is két funkcionálisan jól elkülönülő részre bomlik. A bejárattal szemben találjuk a kultikus teret. Itt helyezkednek el a díszesen megvetett ágyak, az ablakok között, ill. alját a komód vagy karoslóca foglalja el, a falon pedig a tükör társaságában szentképeket, családi fényképeket láthatunk. Itt helyezkedik el a különböző szentelményeket, itt őrzik a féltettebb, megbecsült tárgyakat, s a középen álló asztal az ünnepi étkezés színtere. A bejárat és a kemence környéke a munkatér, itt végeznek – különösen télen – minden házimunkát. Nyáron viszont a háztartással kapcsolatos összes tevékenység színtere a pitvar, a tornácalja vagy az udvar.¹⁰³

¹⁰³ Lásd részletesen részletesen Nádasi Éva: A lakóház berendezése és élete Nyírlugoson. In.: Néprajzi tanulmányok Nyírlugosról I. Népi építkezés. Nyíregyháza, 1977. 79–103.; Uő.: A lakóház élete, lakáskultúra a nyíregyházi bokortanyákon. Debrecen, 1976. Diplomamunka, DENIA. 2212.

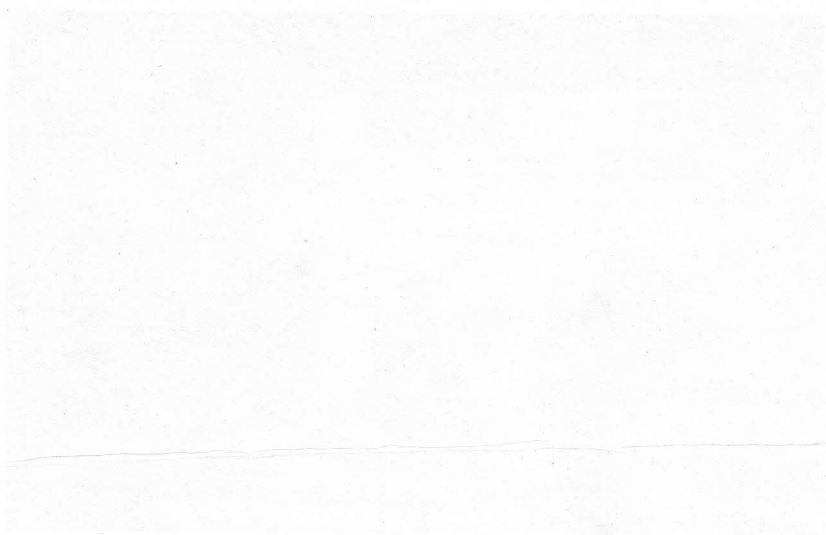

48. kép. Párhuzamos elrendezésű szoba, Máriapócs

A tüzelőberendezés hagyományos formáinak felbomlásával párhuzamosan a szoba valóban csak lakó- és reprezentatív helyiség lesz. A munkahely funkció csaknem teljes egészében a konyhára tevődik át, amely azonban ekkorra már alvóhelyekkel is rendelkezik, s így tulajdonképpen a lakókonyha funkcióját látja el.

A lakóház berendezésére, bútorzatára, funkcionális tagolódására, életére a kismonográfia keretein belül nincs módunkban kitérni. Az ezzel kapcsolatos problémák összefoglalása önálló tanulmányt igényel.

The following text is extremely faint and illegible. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to a historical document or a collection of records. The text is too light to transcribe accurately.

The bottom section of the page contains more faint text, which is also illegible. It seems to be a continuation of the information presented in the upper section.

Összefoglalás

Már az előző fejezetekből is kitűnik, hogy a Nyírség csak földrajzi szempontból tekinthető egységes területnek. Kultúrájában – s ezen belül az építkezés- és házkultúrában is – több különböző, többé-kevésbé jól elkülöníthető, lokális jellemvonásokat hordozó övezet mutatható ki.

1. A táj bihari és hajdúsági részén a sövény-, a vert- és vályogfal a legjellegzetesebb faltechnikák. A sövény- és nádpadlás elterjedése jelentősebb, mint a deszkamennyezeté, uralkodó tetőformája a csonka-kontyos tető, amit náddal fednek. Igen elterjedt építészeti elem a tornác, amely mindig csak a főhomlokzatra korlátozódik, az előtornác ismeretlen. A fából készült egyszerű tornácsolopok mellett igen gyakoriak a pilléres, falazott és boltozatos tornácok is. A házak tüzelőberendezése az Alföldön kialakult legteljesebb típust mutatja. Ennek – a Nyírség építészetének szempontjából – legjellemzőbb eleme a konyhabeli középpadka, ami a táj más területeiről nem mutatható ki. A lakóház itt csaknem minden esetben önálló építmény, a gazdasági funkciójú épületek (istálló, magtár) szintén önálló építmények, nem épülnek egy tető alá a lakóházzal. Ez a terület tehát rendelkezik minden olyan építészeti elemmel és sajátossággal, amely a Sárrét, a bihari síkság és a Hajdúság népi építészetét is jellemzi.

2. A legjellegzetesebb, valóban nyírséginek mondható építészeti jellemvonásokkal a táj legnagyobb kiterjedésű középső területének községei rendelkeznek. Ez az övezet nagyjából, Nyíregyháza és közvetlen környékének kivételével, a Debrecentől északra és Baktalórántházától délre fekvő részt foglalja magában. Ez a terület volt történeti múltjából fakadóan gazdasági és társadalmi szempontból is a legelmaradottabb, s egyben itt található a Nyírség nemzetiségi eredetű falvainak többsége is. Ez az a terület, ahol a favázás sártechnikák közül a fecskekerakással párosult ún. mereglyés fal uralkodik, ahol a vázás sövény-

fal, a vert- és a vályogfal egyaránt másodlagos szerepet játszik, s ahol a vertfalnak egy olyan változata is megtalálható, amelynél a zsaluzat közét sárral s nem száraz agyaggal töltik ki. Uralkodó födémforma a deszkamennyezet, jellemző tetőformája a kontyolt nyeregtető, amit felvert zsúphéjazattal fednek. Itt jelennek meg legkésőbb a tornácok, melyek elő- és főhomlokzati formája is előfordul, de ez az építészeti elem korántsem tekinthető jellemzőnek. A házoromzatok egyszerű kivitelezésűek, alig díszítettek, míg a belső terek falait a közelmúltig kezdetleges eljárásokkal díszítették. Tüzelőberendezéséből hiányzik a közép-padka, szobájában pedig a XIX. században még általános volt a kemence mellé épített kandalló használata. A hagyományos tüzelőberendezés felbomlásával csak itt alakult ki a közfalba épített, külső fűtésű, hasáb alakú kemence. Az alaprajzi elrendezésre jellemző, hogy a lakóházat egy fedél alá építik a gazdasági funkciójú építményekkel (istálló, magtár). Itt a leggyakoribb elterjedésű az egy tető alá épített, megkettőzött, szimmetrikus elhelyezésű két- vagy háromszatú lakóház. A szoba berendezésében a párhuzamos elrendezés kizárólagos, kultikus terének díszítésében fontos szerepet játszanak a vallási jelképek.

3. Építészeti jellemvonásai tekintetében önálló formát képvisel Nyíregyháza és tanyavilága tírják lakosságának házkultúrája. Uralkodó faltechnikái a vert- és vályogfal, födémszerkezete deszkával borított, a házak csonkakontyos tetejét nád fedi.

A házoromzatokat fűrészelt és vésett technikával díszítik, falazott formáinál igen gyakori a klasszicista és barokk építészeti elemek alkalmazása. A faoszlopos tornácok mellett elterjedtek a falazott, pilléres formák is, az előtornác viszont ismeretlen. A ház tüzelőberendezéséből hiányzik a kandalló, jellemző konyhai tűzhelye az oldalpadka a ráépített kör alaprajzú üstházzal, a kútkával. Füsttelenítését a szabadkémény mellett a félszabadkémények és kaminkémények jellemzik, amelyek legnagyobb gyakorisággal itt fordulnak elő. Itt is általános gyakorlat az istálló és a magtár egy tető alá építése a lakóházzal. A meszelés mellett igen gyakori a belső felületek és kemencék, de a külső falfelületek felső részének színes pingálással vagy pingálópapírral való díszítése.

4. Az Észak-Nyírség az alföldi, észak-erdélyi és kárpátaljai házkultúrák átmeneti területét alkotja. Jellemvonásainak közvetlen párhuzar

mai a Felső-Tiszavidék szatmári, beregi, erdő- és tiszaháti tájain mutathatók ki. A sövényépítkezés mellett itt maradt fent legtovább a fa-építkezés, újabban pedig a vert- és vályogépítészet, míg a favázas rakkott sárfal csak másodlagos jelentőségű. A födémszerkezet deszkával borított, uralkodó tetőformája a kontyolt és a csonkakontyos tető, ahol a zsindelel, a felvert zsúp mellett jelentős elterjedésű a teregetett szalmatető is. Építészetének jellemző vonása a tornácok általános alkalmazása, ahol gyakoriságát tekintve is jelentős az elő- és főhomlokzati, ill. végtornácok és azok kombinációjából létrehozott változatok alkalmazása. Az oromzat színes meszelése mellett azt faragott és fűrészelt motívumok díszítik. Hagyományos szobai tüzelői közül itt volt leggyakoribb a kandalló önálló tűzhelyként való alkalmazása, s szintén jellemző, korán kialakult forma a konyhai, hasáb alakú, belső fűtésű kemencék alkalmazása. A szobák párhuzamos elrendezésűek, kultikus terüket leginkább vallási jelképek díszítik.

A Nyírség egyes területei közötti elkülönítő jegyek mellett természetesen a táj lakóház-építészele rendelkezik olyan sajátosságokkal is, amelyek a terület egészét jellemzik. Ezek közül elsősorban a favázas sárfalak nagymérvű elterjedését, a deszkafödémek, a szarufás tetőszerkezet és a felvert zsúptető széles körű alkalmazását, a különböző tetőformák és azok kombinációja széles skálájú előfordulását, az összetett tüzelőrendszert, a szabadkéményes füstelvezetést és az előtornácoknak – más alföldi tájakhoz viszonyított – gyakoriságát kell kiemelnünk.¹⁰⁴

104. Az 5., 38–39., 45–46. képek fényképei *Gunda Béla*, a 20. *Varga Gyula*, a többi a szerző felvételei. Valamennyi a DENIA anyagában található.

Die Nyírgegend ist eine sich im nordöstlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene ausbreitende Landschaft, welche als das zweitgrösste, mit Flugsand bedeckte Gebiet in Ungarn gilt. Im Mittelalter und dann ganz bis hin zum 18. Jahrhundert war diese Gegend von sich weit ausbreitenden Eichenhainen bedeckt. Die dann einsetzenden Rodungen nahmen aber im 17/18. Jahrhundert derartige Ausmasse an, dass behördliche Massnahmen zum Schutze der Wälder eingeleitet werden mussten. Und im 19. Jahrhundert kam es dann auch zu Neuaufforstungen. Man pflanzte hier vor allem die recht anspruchslosen Akazien an. Als Folge hiervon gilt die Nyírgegend auch heute noch als eines der walddreichsten Gebiete der Grossen Ungarischen Tiefebene.

Hier paarten sich die für die landwirtschaftliche Produktion ungünstigen geographischen Bedingungen mit der für die Bauernschaft ausserordentlich nachteiligen Aufteilung an Landbesitz, und infolgedessen gehörte diese Landschaft zu den am weitesten zurückgebliebenen und ärmsten Gebieten von Ungarn. Zwei Drittel der Ackerfläche befand sich in privatem Grundbesitz, was dazu führte, dass ungeahnte Massen besitzlos wurden und dass sich die Schicht der armen Bauern herausbildete. Die natürlichen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Verhältnisse brachten hier eine derart spezifische Kultur hervor, welche in vielen Beziehungen verglichen mit anderen Landschaften der Grossen Ungarischen Tiefebene bedeutende Abweichungen aufwies. Diese abweichenden kulturellen Charakterzüge kamen zum Teil im Zuge einer inneren Entwicklung zustande, zum anderen Teil weisen sie auf intensive Verbindungen mit den Gebieten in Nord-siebenbürgen und im Karpatenrandgebiet hin. So stellt die Kultur dieser Gegend, und ganz besonders die Baukultur, einen Übergang zwischen der Volkskultur der Karpaten und der Grossen Ungarischen Tiefebene dar.

Gegen Ende des 18. Jahrhunderts liessen die Herrschaftsgüter in 28 dörfern der Nyírgegend slowakische, rumänische und auch einige deutsche Leibeigene ansiedeln (Abb. 1.). Im Vergeleich zur ungarischen Bevölkerung war die Zahl der nationalen Minderheiten ziemlich gering, und infolgedessen fand ihre Assimilation auf kulturellem und sprachlichem Gebiet auch schon in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts ihren

Abschluss. Dennoch muss ihr Vorhandensein von der Forschung in Betracht gezogen werden, denn bei der Formung des so eigenartigen ethnographischen Angesichts der Nyirgegend spielten die nationalen Minderheiten eine ebenso wichtige Rolle wie die ursprüngliche ungarische Bevölkerung.

Die anfänglichste Form der Wohnhäuser stellt die sog. *Wohngrube* (ung. *verembáz*) dar (Abb. 4.), welche auch noch in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts allgemein verbreitet war in den Kreisen der armen Bauernschaft dieser Gegend.

Die Haupttypen der für die volkstümliche Bauweise der Nyirgegend charakteristischen Mauertechniken sind die *Lehmwand mit hölzernem Fachwerk* (ung. *mereglyés fal*, Abb. 4-5.), die *Flechtwand* (ung. *sövényfal*), die *Wellerwerkmauer* (ung. *fecskerakás*, Abb. 7.), die *Lehmstampwand* (ung. *vertfal*, Abb. 8.) und die *Lehmziegelwand* (ung. *vályogfal*, Abb. 9-10.). Historischen Quellen zufolge hatte in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts auch der Holzbau noch starke Bedeutung. Mit Rückgang des Waldbestandes trat dieser aber immer mehr in den Hintergrund und seinen Platz nahmen die oben erwähnten Mauertechniken ein, unter denen die Lehmwand mit hölzernem Fachwerk die meiste Bedeutung trug (Abb. 2-3.).

Im 19./20. Jahrhundert war die Anwendung des *Dachbodens* (ung. *mennyezet*) schon allgemein verbreitet. Den historischen Quellen nach muss es aber im 17./18. Jahrhundert noch häufig Wohnhäuser ohne Böden gegeben haben. In dem rezenten architektonischen Material wurden nur die Wohngruben ohne Dachboden errichtet. Die Decke wurde von einer auf die Wände gelegten Balkenkonstruktion gestützt, deren Hauptelement der Hauptbalken war. Die ärmeren Gesellschaftsschichten fertigten die Decke aus Knüppeln oder Schilf, doch am allgemeinsten war die Form aus Balken (Abb. 11-13.).

Eine dominierende Form der Dachkonstruktionen stellt das *Sparrendach* (ung. *szarufás tetőszerkezet*, Abb. 14-15.) dar, welches zumeist mit Stroh oder Schilf gedeckt wurde. Neben dem *Strohdach* (ung. *zsúptető*) und dem *Schilfrohdach* (ung. *nádtető*, Abb. 16, 18-20) verbreiteten sich in den 1930-er Jahren das *Ziegeldach* (ung. *cseréptető*) und das *Schieferdach* (ung. *palatető*) am stärksten (Abb. 21-22.), doch auch die Anwendung des *Schindeldaches* (ung. *szindelytető*, Abb. 17.) war um die Jahrhundertwende noch von Bedeutung. Unter den Dachformen waren das Satteldach und das Vollwalmdach die häufigsten. Diese wurden aber um die Jahrhundertwende nach und nach von der auch heute noch gebräuchlichsten Form, dem Halbwalmdach (Abb. 23.), verdrängt.

Was die Raumeinteilung betrifft, so war die gebräuchlichste Hausform die Dreiteilung in Stube, Küche und Kammer. Diese kam jedoch nicht ausschliesslich vor. Häuser, die aus ein, zwei bzw. vier oder mehr Räu-

men bestanden, waren ebenso aufzufinden wie die, bei denen die Wohnräume nicht nur nebeneinander sondern auch hintereinander lagen. Des weiteren wurden diese Varianten durch jene Formen bereichert, welche im eigentlichen unter dem Einfluss des Familienorganismus durch die Verdoppelung eines zweisei- oder dreigeteilten Wohnhauses zustande kamen, und in denen miteinander blutsverwandte Familien wohnten. Ebenso häufig kommt es auch vor, dass die verschiedenen Wirtschaftsgebäude, in erster Linie Ställe, zusammen mit dem Wohnhaus unter einem Dach errichtet wurden (Abb. 24-32.).

Die herkömmliche *Feuerungsanlage* der Wohnhäuser besteht aus geschlossenen oder offenen Feuerstellen. Die Stuben wurden zumeist durch schoberförmige, aus Lehm gefertigten Backöfen geheizt (Abb. 33-35.). Daneben wurden auch noch im 19. Jahrhundert kleine *Kamine* zum Kochen benutzt. Im nördlichen Gebiet dieser Landschaft kam der Kamin aber auch als selbständige Heizung für das Zimmer vor. In der Küche stand die Feuerbank vor dem Feuerungsloch des Stubenofens (Abb. 36-37.). Diese grossen, in der Raummitte stehenden Feuerbänke, die für die volkstümliche Bauweise der Grossen Ungarischen Tiefebene so charakteristisch waren, kamen in den grössten Teilen der Nyíregend nicht vor. In der Nord-Nyíregend, wo der Kamin im Zimmer als selbständige Heizung genutzt wurde, stand in der Küche ein prismenförmiger Ofen aus Lehm, der in erster Linie zum Brothbacken und Kochen benutzt wurde (Abb. 38-40). Als Rauchabzug diente in diesen Häusern ein *offener Schornstein*, der über dem hinteren Teil der Küche errichtet wurde (Abb. 41.). An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert nahm eine Veränderung in den herkömmlichen Feuerungsanlagen ihren Anfang. Anstelle des offenen Schornsteins trat der geschlossene, die Feuerbänke verschwanden aus den Küchen, statt ihrer wurden geschlossene Kochherde aus Lehm und Schlamm gebaut (Abb. 42.). Von der Mitte des 20. Jahrhunderts an wurde es immer häufiger, dass auch die Zimmer stehenden Öfen abgebrochen wurden und in einem gesonderten Gebäude (Abb. 43-44.) oder auf dem Hof untergebracht wurden (Abb. 45-46.).

Mit der Entwicklung der Wohnkultur veränderte sich auch die Einrichtung der Zimmer. Früher war die Paralleleinrichtung typisch in der Nyírség (Abb. 47-48.), heute werden die Wohnräume dagegen mit modernen Möbeln und den Ansprüchen der modernen Möbeln und den Ansprüchen der modernen Wohnkultur entsprechend eingerichtet.

Die Untersuchung der Wohnhäuser bestätigte, dass die Nyíregend nur geographisch gesehen als einheitliches Gebiet betrachtet werden kann. Ihrer Baukultur nach muss sie in vier grosse Zonen eingeteilt werden:

1. Im Süden der Nyíregend ist die charakteristische Form des Alfölder Haustyps vorherrschend. Die Häuser sind aus Wellerwerk-, Flecht oder Lehmmauern errichtet und die Dächer sind mit Schilf gedeckt. Der

Bretterboden ist hier nicht gebräuchlich, sondern er wird aus Schilfrohr hergestellt. Vielfach angewandt ist der Bau eines Laubenganges, und auch die Vorlaube ist nicht unbekannt. Die Wohnhäuser werden nicht mit den Wirtschaftsgebäuden und Ställen nicht in eins gebaut. In der Stube steht ein schoberförmiger Ofen, und in der Küche sind neben den vor dem Ofenloch stehenden Feuerbänken auch die in der Raummitte befindlichen Feuerbänke gebräuchlich.

2. Über die architektonisch für die Nyíregend am charakteristischsten Züge verfügen die Gemeinden in den östlichen und mittleren Gebieten dieser Landschaft. Gerade diese Gebiete sind es, die infolge ihrer historischen Vergangenheit auch vom wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Standpunkt her weitesten zurückgeblieben sind. Gleichzeitig stösst man hier auch auf die Dörfer, deren Einwohnerschaft am stärksten national gemischt ist. Die Wohnhäuser werden hier fast ausnahmslos aus Lehm-mauern mit hölzernem Fachwerk gebaut, die Deckenkonstruktion wird mit Brettern abgedeckt und die vorherrschende Dachform sind das Walmdach und das Halbwalmdach, das mit Stroh gedeckt wird. Die Laubengänge haben sich hier erst recht spät und nur in geringem Umfang verbreitet, doch kann man hier auch die Vorlaube und den Laubengang an der Längsseite des Hauses vorfinden. Die Feuerungsanlage des Hauses lässt hier die Mittelbank in der Küche vermissen, und im Zimmer war noch im 19. Jahrhundert der neben dem Ofen gebaute Kamin allgemein in Gebrauch. Charakteristisch für die Grundrisse ist, dass hier unter einem Dach mit dem Wohnhaus der Stall und andere Räume mit Wirtschaftsfunktion gebaut wurden. Daneben kommen hier die verdoppelten, symmetrisch angeordneten zwei- oder dreigeteilten Wohnhäuser am meisten vor.

3. Eine als selbständig zu betrachtende Hausform bildete sich in Nyíregyháza und Umgebung auch in den Kreisen der hier ansässigen Slowaken, der Tirpaken, aus. Dominierend als Mauertechniken sind hier die Lehmstampfwand und die Lehmwand, der Dachboden wird mit Brettern abgedeckt, und die Halbwalmdächer der Häuser sind mit Rohr gedeckt. Unter den Laubenformen ist hier nur der Laubengang an der Längsseite des Hauses gebräuchlich. Die Vorlaube ist nicht bekannt. Als Rauchabzug dient hier neben dem offenen Schornstein ein halb geschlossener Schornstein, der sog. „kaminkémény“. In der Stube wird kein Kamin gebaut, und in der Küche gibt es nur vor dem Ofenloch eine Feuerungsbank, auf die ein kleiner Ofen aus Schlamm, der sog. „kutka“, gebaut wird. Auch hier werden die Wirtschaftsgebäude recht häufig zusammen mit dem Wohnhaus unter einem Dach gebaut. Ausser dem Weissen wird das Haus dann auch von aussen und innen mit Malereien geschmückt.

4. Die Nord-Nyíregend stellt eine typisches Übergangsgebiet für die

volkstümliche Bauweise der Karpaten und der Grossen Ungarischen Tiefebene dar. Neben dem Flechtbau blieb hier der Holzbau am längsten erhalten, dominierende Dachformen sind das Walmdach und das Halbwalmdach, das mit Schindeln, Schaub oder Stroh gedeckt wurde. Ein häufig angewandtes architektonisches Element ist die Laube, von der die Vorlaubenform und der Laubengang an der Stube wird hier am häufigsten der Kamin als selbständige Feuerstelle gebraucht, während in der Küche unter dem offenen Schornstein ein prismenförmiger Ofen zu finden ist.

László Dám

Kraj Nyírség sa rozprestiera na severovýchodnej časti Veľkej nížiny maďarskej, je to druhé najväčšie územie Maďarska pokryté jemným, neúrodným pieskom. V stredoveku, až do XVIII. storočia jeho pokryt tvorili rozsiahle dubiny. Vyrúbanie lesov však v XVII–XVIII. storočí dosiahlo takej miery, že na ich ochranu bolo treba urobiť úradné opatrenia a v XIX. storočí začali toto územie znovu zalesňovať, čo sa realizovalo udomácnením nenáročných akátových lesov. Dôsledkom toho kraj Nyírség je i dnes jedným z krajov s najväčšími lesmi na Veľkej nížine maďarskej.

Geografické podmienky nezičili poľnohospodárskej výrobe, popritom zem bola podelená mimoriadne nepriaznivo z hľadiska roľníctva, preto kraj patril medzi najviac zaostalé a najchudobnejšie územia Maďarska. Dve tretiny ornej pôdy boli majetkom zemepánov a v dôsledku toho vytvorila sa veľmi značná vrstva želiarov a chodobných roľníkov. V týchto prírodných, spoločenských a hospodárskych podmienkach vyvinula sa tu taká charakteristická kultúra, ktorá v početnom ohľade sa líši od kultúry iných krajov Veľkej nížiny maďarskej. Tieto odlišné kultúrne črty vznikli sčasti vnútorným vývojom, sčasti pod vlivom intenzívnych stykov s krajinami severosedmohradskými a zakarpatskými. Teda kultúra kraja a v jej rámci i kultúra staviteľská je prechodom medzi ľudovou kultúrou Karpát a Veľkej nížiny maďarskej.

Na konci XVIII. storočia panstvá osadili do 28 dedín kraja Nyírség ukrajinských, slovenských, rumunských a v menšom počte nemeckých poddaných (p. obraz č. 1). Počet národností v porovnaní s počtom maďarského obyvateľstva bol nepatrný, dôsledkom čoho ich kultúrna a jazyková asimilácia sa už v II. polovici minulého storočia dokončila. S ich prítomnosťou pritom všetkom treba počítať vo výskume, veď vo formovaní svojráznej etnografickej tváre kraja Nyírség hrali práve takú dôležitú rolu, ako pôvodné maďarské obyvateľstvo.

Najprimitívnejšou formou obytných domov je jamkový dom (podzemný príbytok; priestor vyhlbený v úbočí; maď. *verembáz*... Obraz č. 4), ktorý bol všeobecne rozšírený ešte aj v prvej polovici XX. storočia v kruhu chudobného roľníctva tohto kraja.

Hlavné typy konštrukcií múrov charakterizujúce ľudové staviteľstvo

kraja Nyírség sú tieto: *blimený múr s drevenou kostrou* (maď. *mereglyés fal*; p. obraz č. 4-5), *obradová stena* (maď. *sövényfal*), *blinený múr* (hli-
na sa mieša s plevami; maď. *fecskerakásos fal*, *fecskerakás*, obraz č. 7),
ubíjaný múr (maď. *vertfal*, obraz č. 8), *múr z valkových tebál* (maď. *vá-
lyogfal*, obraz č. 9-10). Podľa historických prameňov v prvej polovici
XVIII. storočia ešte aj stavanie z dreva bolo v značnej miere rozšírené.
Ubúdaním lesov však čoraz viac dostali sa do popredia vyššie spomenuté
technické riešenia v stavaní múrov (obraz č. 2-3), spomedzi ktorých sa
najviac rozšíril múr hlinený s drevenou kostrou (obraz č. 2-3).

V XIX-XX. storočí obytné domy sa stavali obyčajne so stropom. Pod-
ľa historických prameňov v XVII-XVIII. storočí však ich často stavali
este bez plafónu. V terajšom stavebnom materiáli iba jamkové domy sa
nestavali so stropom. Strop sa opieral o konštrukciu brvien ležiacich na
múroch, hlavným prvkom tejto konštrukcie bolo veľké brvno (maď. *mes-
tergerenda*) ležiace naprieč ostatných brvien. Chudobnejšie spoločenské
vrstvy strop robili z trámov, a z trstí, no najviac sa rozšíril typ zhotovený
z dosák (obraz č. 11-13).

Najrozšírenejšou formou konštrukcie strechy je konštrukcia trámová (ob-
raz č. 14-15), najčastejšie ju pokrývajú župom alebo trstou. Popri župo-
vej a trstenej strechy (obraz č. 16, 18-20) v tridsiatych rokoch sa vo väč-
šej miere šírila strecha škridlicová a eternitová (obraz č. 21-22), avšak na
rozhraní XIX. a XX. storočia sa ešte dosť často stavala strecha šindľová
(obraz č. 17). Spomedzi strešných foriem najstaršia je strecha sedlová a
sedlová strecha so štítom. Na rozhraní XIX. a XX. storočia tieto boli
vytlačené so strechou sedlovou dopoly so štítom, táto forma patrí i dnes
k najrozšírenejším (obraz č. 23). Domy sú obyčajne trojpristorové, po-
zostávajú z kuchyne, z izby a komory. Nie je to jediný typ domu. Práve
tak sa najdu domy pozostávajúce z jednej, z dvoch, poľažne zo štyroch
alebo ešte z viac miestností, ako také, v ktorých obývačky sú nielen ved-
ľa seba, ale aj za sebou. Vedľa týchto variácií vznikli formy, ktoré sa vy-
vinuli pod vplyvom rodinnej organizácie v podstate tak, že obytný dom
s dvoma alebo tromi priestormi postavili dvojmo; v takýchto domoch bý-
vajú rodiny pokrvné. Tak isto rozličné hospodárske budovy, predovšet-
kým maštale sú pod spoločnou strechou s obytným domom (obraz č. 24-
32).

Tradičné zariadenie na vykurovanie obytných domov tvorí systém kry-
tých a otvorených ohnísk (sporákov). Izby sú najčastejšie vykurované pe-
cou formy kôpky (obraz č. 33-35). Vedľa týchto ešte aj v XIX. storočí
na varenie používali otvorené ohnisko (maď. *kandalló*). Toto ohnisko sa
však na severnej časti kraja vyskytovalo aj ako samostatné ohnisko (pec)
izby. V kuchyni pred otvorom pece (ohniska) boli múriky (obraz č. 36-
37). Tie veľké, uprostred stojace múriky, ktoré sú všeobecne charakteris-
tické na ľudové staviteľstvo Veľkej nížiny maďarskej, na väčšej časti kra-

ja Nyírség sú neznáme. Na severnom území Nyírségu, kde v izbe mali *kandalló* (otvorené ohnisko) ako sanostatné ohnisko, v kuchyni mali hlinenú pec formy hranola, ktorá slúžila predovšetkým na pečenie chleba a na varenie (obraz č. 38-40). Odvod dymu z domu zaisti komín (voľný) otvorený, ktorý je postavený nad zadným priestorom kuchyne (obraz č. 41). Na rozhraní XIX-XX. storočia tradičné zariadenie na vykurovanie začína ukazovať zmeny. Namiesto otvorených komínov stavajú kryté, z kuchyne odstraňujú múriky a miesto nich stavajú kryté ohniská z hliny, z nevypálených tehál (obraz č. 42). Od polovice XX. storočia sa stáva čoraz častejšie, že odbúrajú aj pece v izbách a umiestňujú ich alebo v osobitnej budove (miestnosti) (obraz č. 43-44), alebo na dvore (obraz č. 45-46). Vývojom kultúry bývania zmení sa i miesto zariadenia v izbe. V kraji bolo typické paralelné umiestnenie zariadenia (obraz č. 47-48), v našej dobe však obyvné izby sú zariadené moderným nábytkom a podľa požiadaviek modernej bytovej kultúry.

Výskum obytných domov potvrdil, že kraj Nyírség sa môže pokladať za jednotné územie iba z geografického hľadiska. Na základe staviteľskej kultúry sa však delí na štyri veľké zóny (okruhy).

1. Na južnej časti kraja dominuje charakteristická forma typu domu rozšíreného na Veľkej nížine maďarskej. Domy majú steny z ubitej hliny (ubíjaný múr), ohradové (s drevenou kostrou) a z nepálených tehál, strechy sa pokrývajú trstou. Plafón sa nerobí z dosák, dosky sa nahrádzujú trstou. Často majú verandy (maď. *tornác*), ale čelná veranda je tu neznáma. Obytné domy nie sú pod jednou strechou s hospodárskymi budovami, s maštaľmi. V izbe je pec (ohnisko) kôpkovitej formy, v kuchyni pred otvorom pece sú múriky (maď. *tüzelőpadkák*), okrem toho uprostred obyčajne je veľký ohniskový múrik.

2. Najcharakteristickejšie staveľské črty kraja sa nachádzajú v obciach strednej a východnej časti tohto územia, ktoré pre svoju minulosť sú najzaostalejšie tak z hospodárskeho ako i zo spoločenského hľadiska a tu je najviac dedín obývaných národnosťami. Obytné domy sa stavajú takmer bez výnimky z hlinenej steny s drevenou kostrou, stropová konštrukcia je pokrytá doskami, najviac rozšírená je strecha štítová-sedlová a sedlová dopoly so štítom, pokrývaná župom. Verandy sa rozšírili len hodne neskoro a v nepatrnej miere, ale najdú sa medzi nimi aj krátke a čelné verandové formy. Spomedzi zariadení na vykurovanie chýba tu stredný múrik z kuchyne, ale ešte aj v XIX. storočí všeobecne používali otvorené ohnisko (maď. *kandalló*) postavené vedľa pece. Charakteristické je, že obytné domy sa stavajú pod spoločnú strechu s maštaľom a s inými miestnosťami hospodárskej funkcie. Pritom tu je najviac dvojdomov obytných, symetricky umiestnených, dvoj-- alebo trojpriestorových.

3. Za samostatný variant môžeme považovať formu domu, ktorá sa vyvinula v meste Nyíregyháza a v kruhu tunajších Slovákov, tŕpákov. Do-

minujúce techniky múrov predstavujú múry ubíjané z hlíny a múry zo surových tehál; strop sa pokrýva doskami, strecha je sedlová dopoly so štítom, strecha sa pokrýva trstou. Spomedzi stĺpových chodieb je rozšírená len čelná, predverenda je neznáma. Odvedenie dymu sa deje popri voľného komína s komínom napoly uzatvoreným, takzvaným kaminkomínom (maď. *kaminkémény*). V izbe nie je otvorené ohnisko (maď. *kandalló*). V kuchyni je len pred otvorom pece múrik ohniskový, na ktorý sa stavia malý sporák z hlíny, tzv. *kutka*. Hospodárske budovy sa často stavajú aj tu pod spoločnú strechu s domom, ktorého steny sú nielen vybielené (vápnom), ale aj vymaľované tak z vnútra, ako aj zvonku.

4. Severná časť kraja je typickým prechodným územím ľudového stavitelstva Karpát a Veľkej nížiny maďarskej. Popri stavaní s drevenou kostrou tu sa zachovalo najdlhšie stavenie z dreva. Dominujúcou formou strechy je strecha sedlová dopoly so štítom, ktorá sa pokrýva šindľami, župom alebo slamou. Veľmi často sa stavia verenda (stĺpová chodba), rozšírená je jej čelná i s dvorom spájajúca forma. V izbe tu je najčastejšie otvorené ohnisko (maď. *kandalló*) ako samostatné ohnisko, v kuchyni je pec hranolového tvaru s otvoreným komínom.

László Dám

INHALT

Einleitung	5
Allgemeine Charakterisierung der Volksarchitektur von Nyírség	9
Baustoffe und Bautechniken der Wand	13
Das Dach	36
Bau und Arbeitsorganisation	59
Raum- und Funktionseinteilung des Hauses	67
Grundriss	67
Feuerungsanlage und Rauchabzug	80
Die Regionen der Hauskultur von Nyírség	97

OBSAH

Úvod	5
Všeobecná charakteristika ľudového staviteľ'stva v kraji Nyírség .	9
Materiál múrov a technika ich stavania	13
Strechy	36
Stavanie a organizácia práce	59
Pôdorysné a funkcionálne členenie obytných domov	67
Pôdorys	67
Pece (ohniská) a odvedenie dymu	80
Územné členenie kultúry domov v kraji Nyírség	97

TARTALOM

Bevezetés	5
A Nyírség népi építészetének általános jellemzése	9
A falazat anyaga és technikája	13
A tetőzet	36
Építkezés és munkaszervezet	59
A lakóház alaprajzi és funkcionális tagolódása	67
Az alaprajz	67
Tűzhely és füsttelenítés	80
A Nyírség házkultúrájának táji tagolódása	97

82.6730.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

Publikation des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (*Die Parodie auf das Begräbnis*). Debrecen, 1978.
2. DOBROSSY István: Dohánytermesztés a Nyírségben (*Tabakanbau der Nyirgegend*). Debrecen, 1978.
3. KUNT Ernő: Temetőik az Aggteleki-karszt falvaiban (*Friedhöfe in den Dörfern der Aggteleker-Karstgegend*). Debrecen, 1978.
4. SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer (*Das ungarische Verwandtschaftssystem*). Debrecen, 1980.
5. BARTHA Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (*Die ethnographische Untersuchung des Glaubenslebens in einem zempléner Dorf*). Debrecen, 1980.

Redakteur:
Zoltán Ujváry

Adresse:

Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde
Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10
Pobox 16.
4010
Ungarn